

L 68-2
3

Latviešu valodas kultūras jautājumi

24.

● Latviešu grāmatniecības
četrsimtgadei ● Ieskats
latviešu valodniecības
vēsturē

laidiens

Leksika un frazeoloģija ●
Rakstnieks un valoda ●
Pareizrūna ● Gramatika ●
Atvadu vārdi ●

● Vērojumi un pārdomas ● Hronika ●

Vārds jaunajiem filologiem

«Avots»

68-2
3

L
81

V. Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

81.91-7
1a.801

89
030000000

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

24. laidziens

VĀRDS JAUNAJIEM FILOLOGIEM

Sastādījis *J. Rozenbergs*

11-0001000-11
M 803(11)-38

RĪGA «AVOTS» 1988

81.2L—7
La 802

V. Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~89-~~

966
0306054820

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

LPSR ZA korespondētājloekle filol. zin. dok-
tore *A. Blinkena*, filol. zin. doktors *L. Ceplītis*
(atb. redaktors), filol. zin. kand. *A. Plēsuma*,
filol. zin. kand. *T. Porīte*, filol. zin. kand.
J. Rozenbergs, filol. zin. kand. *V. Skujiņa*

V. Semjonova un *A. Dubrovskā* fotoreprodukcijas

Redakcija pateicas LPSR ZA Fundamentālās
bibliotēkas *J. Misiņa* Latviešu literatūras no-
daļas darbiniekiem par atsaucību krājuma foto-
reprodukciju sagatavošanā

L $\frac{4602010000-11}{M 803(11)-88}$ 99-88

ISBN 5-401-00223-8 © «Avots», 1988

IZDEVNIECĪBAS «AVOTS» VĀRDNĪCU REDAKCIJA UN KRĀJUMA «LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI» REDKOLĒĢIJA IECERĒJUSI AR 26. LAIDIENA (1990. GADA IZDEVUMS) HONORĀRIEM KUPLINĀT LATVIJAS KULTŪRAS FONDA SPĪDOLAS KASI VALODNIEKA JĀŅA ENDZELĪNA PIEMINEKLIM.

TOS, KAS VĒLĒTOS SAVU CIĒŅU MŪSU VALODAS ZINĀTNIEKAM UN KOPEJAM AP-
LIECINĀT ŠĀDĀ VEIDĀ, LŪDZAM IESŪTĪT
RAKSTUS REDAKCIJĀ (ADRESE: 226050
RĪGĀ, PADOMJU BULV. 24, VĀRDNĪCU RE-
DAKCIJAI) VAI IESNIEGT REDAKCIJĀ (AD-
RESE: K. BARONA IELĀ 2, III STĀVS,
9. ISTABA) LĪDZ 1989. GADA 1. AUGUSTAM.

SIKĀKA INFORMĀCIJA PA TELEFONU
223967.

Ak, vienā valodā
Raud viņi isudis,
Vienā valodā —
Valodā tie saris.

81.71-7
LA 802

V. LEŠA LĀV. PSR
VALSTIS BIBLIOTĒKA

906
0000000

INDEKŠS "LATVIJAS VĀRDNICU RE-
DAKCIJA UN KRAVUMA LATVIJAS VALO-
DAS KULTURAS JĀUTĀJUMI, REDKOLĒCIJA
IZDARĪJUSI AR 26. LAIDIENĀ (1990. GADA
VĒRUMS) HONORĀRIEM KUPĒLĀT LAT-
VIJAS KULTURAS FONDA SPĪDOLAS KĀSI
VALDNIĒKA JĀNA ENDELIŅA PĒRMIK-
LIM.

TOS, KAS VELETOS SAVU GIENU MOSU
VALODAS ZINĀTĒNIKAM UN KOPĒJAM AP-
LIECĪNĀT SĀDĀ VEIDA LĒDZĪM ĪESTĪT
RAKSTUS REDAKCIJĀ (ADRESE: 220050
RĪGA, PADOMU BULV. 24, VĀRDNICU RE-
DAKCIJĀ) VAI ĪESTĪGT REDAKCIJĀ (AD-
RESE: K. BARONA IELĀ 2, III STĀVĀ,
9. ISTABA) LĪDZ 1988. GADA 1. AUGUSTAM,
SIKĀKA INFORMĀCIJA PĀ TELEFONU

220050

DZIMTĀ VALODA

Ainara Virgas mūz.

Grigores Vieru dzeja

Moderato 80

The musical score is written for a single melodic line on a grand staff. It begins with a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 4/4 time signature. The tempo is marked 'Moderato 80'. The score consists of four staves of music. The first staff starts with a C major chord (Cm) and contains a few notes. The second staff features a triplet of eighth notes, followed by a D major chord (D) and a G major chord (G). The third staff includes a C major chord (Cm), an A-flat major chord (A^b), and a first ending bracket over two measures with chords E-flat (E^b) and D-flat (D^b), followed by a triplet. The fourth staff continues with a second ending bracket over two measures with chords E-flat (E^b) and D-flat (D^b), followed by a G major chord (G) and a triplet. The piece concludes with a final chord.

Ak, vienā valodā
Raud visi ļaudis.
Vienā valodā —
Valodā tie smej.

Tik dzimtā valoda
Dzēš sāpes,
Prieku dziesmās dod —
Atdod pasaulei.

Tik dzimtā valodā
Ir māte, ir maize
Dzimtā valodā,
Vins — vēl saldāks,
Tajā vari tu
Pasmieties pie sevis,
Vari apstāties,
Kad raudiens nāks.

Un kad tu nespēsi
Ne dziedāt, ne raudāt,
Kad tu nespēsi
Vairs it nekā,
Ar debesīm, ar zemi
Tu klusēsi, klusēsi,
Tas būs tavā dzimtā valodā.

Latviešu grāmatniecības četrsimtgadei

LAURA KALINKA

PAR DAŽĀM TENDENCĒM PADOMJU LATVIJAS GRĀMATU IZDOŠANĀ (1945.—1985. g.)

Rakstā aplūkotais posms ir tikai viena desmitdaļa no Latvijas grāmatniecības 400 gadu garās gaitas. Šajā laikā grāmatu produkcijas kopapjoms ieguvis kāpumu, kāda nav bijis nevienā no iepriekšējiem vēstures posmiem. Tomēr sabiedrības vajadzības nemitīgi attīstās un zinātnes un tehnikas paātrinātā gaita, sabiedrības izglītības līmenis liek šo 40 gadu veikumu vērtēt ne tikai ar tagadnes, bet arī ar nākotnes vajadzību mēru. Tas arī noteicis kritiskā aspekta pārsvaru šajā rakstā.

Jau 1945. gadā, neraugoties uz pēckara sarežģīto saimniecisko situāciju, grāmatas vidējā tirāža bija 11,6 tūkst. eksemplāru¹, tātad 4,6 reizes lielāka par pirmskara grāmatas vidējo tirāžu (2,5—3 tūkst.).

Visstraujāk grāmatu izlaide palielinājās 40. gadu otrajā pusē, kad izdevumu skaits 5 gados pieauga 2,3 reizes, bet lokšņu novilkumu

¹ Visi skaitļi ņemti no šādiem avotiem: Latvijas PSR prese: 1940—1956. R.: LVI, 1958; Latvijas PSR prese: 1956—1975. R.: LPSR Valsts Grāmatu palāta, 1979; Latvijas PSR prese: 1976... 1985. R.: Latvijas PSR Valsts Grāmatu palāta (ikgadējs izdevums).

skaits — 2,6 reizes: 1945. g. izlaistas 578 grāmatas un brošūras (izdevumi) ar 39 012 tūkst. iespiedlokšņu novilkumu, 1950. g. — 1314 izdevumu ar 103 347 tūkst. iespiedlokšņu novilkumu.

Nākamais iespiesto darbu divkārtšojums tika sasniegts pēc 30 gadiem — 1980. gadā klajā nāca līdz šim lielākais izdevumu skaits — 2546 grāmatas un brošūras, kas ir 1,9 reizes vairāk nekā 1950. gadā. Iespiedlokšņu novilkumu skaits 200 miljonu robežu sasniedza 1984. gadā, bet 1985. gadā tas bija 219 859 000 tūkst. Pieauguma tempi 1950.—1980. gadā atbilda grāmatu izdošanas tempiem visā Padomju Savienībā.

Kāpinājums ir acīm redzams, tomēr tas vien nedod aptverošu izdošanas darba raksturojumu. Vajadzīgi ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi rādītāji. Aplūkosim dažas tendences, kuru rezultātā izveidojusies grāmatniecības situācija Latvijā 80. gadu vidū. Galvenie rādītāji ir izdevniecību attīstība un literatūras veidu samēri grāmatu izdošanas struktūrā.

Izdevniecību attīstība

Laikposmā no 1945. līdz 1951. gadam grāmatas izdeva viena universāla izdevniecība — Latvijas Valsts izdevniecība (LVI); preses izdošana bija koncentrēta Laikrakstu un žurnālu izdevniecībā. Ievērojamu izdevumu skaitu (apmēram pusi) sagatavoja un iespieda izdevējorganizācijas (Zinātņu akadēmija, augstskolas, ministrijas, pētniecības iestādes), kam bija dotas izdevējtiesības mācību literatūras un operatīvās zinātniskās literatūras izdošanai nelielam specifiskam lasītāju kontingentam. (Laika gaitā šī proporcija mainīju-

sies par labu izdevējorganizācijām, jo to produkcija 80. gados izdevumu skaitā aizņēma gandrīz divas trešdaļas.)

1951. gadā tika nodibināta LPSR ZA izdevniecība, kurā koncentrēja zinātnisko grāmatu un zinātniskās periodikas izdošanu. Tā tika sperts pirmais solis ceļā uz izdošanas darba specializāciju, diferencējot to pēc adresāta.

Turpmākos 10 gadus līdz pat 1965. gadam LVI joprojām dominēja kā vienīgā universālā izdevniecība masu lasītāja vajadzībām. 1961.—1965. gadā tā katru gadu vidēji izdeva 801 izdevumu ar vidējo koptirāžu 9428 tūkst. eksemplāru un vidējo gada apjomu 122 990,8 tūkst. iesp. lokšņu novilkumu. Lielākās izdevumu grupas bija sabiedriski politiskā un masu politiskā literatūra — 98 izdevumi, mācību literatūra — 200, zinātniski tehniskā jeb ražošanas literatūra — 80, lauksaimniecības literatūra — 41, daiļliteratūra — 147, bērnu un jaunatnes literatūra — 112.² Zinātņu akadēmijas (ZA) izdevniecība masu lasītājam izdeva vienīgi oriģinālo populārzinātnisko literatūru un atsevišķus ražošanas literatūras izdevumus.

1963. gadā tika izveidota LPSR Ministru Padomes Preses komiteja, kuras pārziņā nodeva izdevniecības, tipogrāfijas un grāmatu tirdzniecības tīklu. 1978. gadā komiteju pārveidoja par LPSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komiteju. Tādējādi kopš sešdesmito gadu vidus grāmatas izdeva vienotas sistēmas ietvaros. Šajā laikā izdevniecību darbs divas reizes ticis ievērojami pārkārtots. 1965. gadā mācību

² Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sēj. R.: Zinātne, 1968, 371. lpp.

literatūras izdošanai izveidoja jaunu izdevniecību «Zvaigzne» (uz LVI attiecīgo redakciju un daļēji arī Laikrakstu un žurnālu izdevniecības bāzes). LVI tātad pārtrauca mācību grāmatu izdošanu un turpināja darboties kā universāla, plaša profila izdevniecība ar nosaukumu «Liesma». Tās sastāvā bija arī Enciklopēdiju redakcija (kopš 1963. gada; 1966. gadā iekļauta ZA izdevniecībā).

Sešdesmito gadu otrajā pusē «Liesma» ar ZA izdevniecību «Zinātne» (kopš Valsts komitejas nodibināšanas tā atrodas ZA un arī Valsts komitejas pakļautībā; nosaukums «Zinātne» kopš 1964. g. decembra) sadalīja tulkotās zinātniskās daiļliteratūras, zinātniskās fantastikas un oriģinālās populārzinātniskās literatūras izdošanu.

1975. gadā (10 gadus pēc otrās specializācijas) LPSR izdevniecības izlaida 826 grāmatas ar kopējo tirāžu 13 249,4 tūkst. eksemplāru un 153 807,8 tūkst. iespiedlokšņu novilkumu. Katras izdevniecības devums redzams 1. tabulā.

I. tabula

Izdevniecība	Grāmatu skaits	Tirāža (tūkstošos eksemplāru)	Apjoms (tūkstošos iespiedlokšņu novilkumu)
«Liesma»	415	9248,2	95 019,7
«Zvaigzne»	252	2939,7	41 489,0
«Zinātne»	159	1061,5	17 299,1

Šī specializācija deva pozitīvu rezultātu, jo vēlākajā laikposmā «Zvaigzne» kļuva par vienu no labākajām mācību literatūras izdevniecībām, bet «Zinātne» — par vienu no labākajām zinātniskās literatūras izdevniecībām visā PSRS.

1980. gadā Valsts komiteja pieņēma lēmumu par izdevniecību tālāku specializāciju, sadalot

«Liesmu» un «Zvaigzni». Izveidoja jaunu izdevniecību «Avots», par kuras galveno uzdevumu izvirzīja sabiedriski politiskās literatūras izdošanu masu lasītājam. Faktiski «Avots» no «Liesmas» pārņēma universālās izdevniecības profilu, bet «Liesma» kļuva par specializētu daiļliteratūras, bērnu literatūras un mākslas un kritikas literatūras izdevniecību.

No izdevniecības «Zvaigzne» atdalīja un izveidoja specializētu «Galveno enciklopēdiju redakciju» (GER; 1966.—1975. g. redakcija bija darbojusies ZA sistēmā, pēc tam «Zvaigznē»).

Izdevniecību specializācijas sabiedriski nozīmīgais virszdevums ir pilnīgāka lasītāja diferencētā pieprasījuma apmierināšana. Tiešajā izdevniecību darbā specializācija dod iespēju izmantot augstas kvalifikācijas kadrus, paaugstināt produkcijas kvalitāti, attīstīt radošu darbu jaunu, saturā un formā pilnīgāku izdevumu veidošanā. Pēc specializācijas šīs iespējas pilnā mērā izmantoja GER. Sakarā ar Latvijas Padomju enciklopēdijas un Populārās medicīnas enciklopēdijas (divi izdevumi) izlaidi un vēl citiem uzziņu izdevumiem GER iespiedlokšņu novilkumu kopapjoms 1980.—1985. gadā pieauga 4,5 reizes.

Izdevniecība «Avots» palielināja sabiedriski politiskās literatūras izlaidi. Tajā lielu īpatsvaru ieņēma zinātniska rakstura literatūra speciālistu vajadzībām (monogrāfijas, P. Stučkas Kopoti raksti). Šajā laikā izdevniecība veica arī V. I. Ļeņina Rakstu izlases 10 sējumu sagatavošanu (1. sēj. — 1985. g.) LKP CK Partijas vēstures institūta zinātniskajā vadībā. Izdevniecības pūles pārsvarā bija koncentrētas tieši šajā virzienā. Samazinājās ražošanas literatūras izlaide (2. tabula).

2. tabula

Gads	1981	1982	1983	1984	1985
Grāmatu skaits	49	49	43	40	25
Koptirāža	244,6	300,9	296,7	233,6	207,3
Iespiedlokšņu novilkumi (tūkstošos eksemplāru)	1920,0	2181,4	2938,6	2148,0	1005,9

Sašaurinājās populārzinātniskās literatūras (3. tabula) izdošana.

3. tabula

Gads	1981	1982	1983	1984	1985
Grāmatu skaits	9	6	7	7	11
Koptirāža (tūkstošos eksemplāru)	129,5	90,5	69,0	70,5	78,0
Iespiedlokšņu novilkumi (tūkstošos eksemplāru)	2251,2	874,6	626,8	644,9	750,5

Vienīgais izdevumu tips, kurā «Avots» uzskatāmi pierādīja specializācijas iespējas, bija attēlizdevumi. Tieši «Avota» darbības rezultātā šī iespiedprodukcija republikā guva ievērojamu apjoma un kvalitātes kāpinājumu (4. tabula).

4. tabula

Laikposms	Albumi		Atklātnes		Plakāti ³	
	skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)	skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)	skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)
1976—1980	31	777,0	456	63 080,0	1977	5375,0
1981—1985	58	1746,0	513	74 243,0	1768	6427,0

³ Plakātus pārsvarā izdod izdēvējorganizācijas. To tirāžas ir mazas. «Avots» izdod 70—80 plakātu gadā, dodot pusī no visas koptirāžas.

Plakātu vidējais metiens 5 gados audzis par 0,9, albumu metiens — par 5,1, atklātņu — par 11,2 tūkst. eksemplāriem.

«Avota» albumu iespēja ārzemju (VDR, Ungārijas, ČSSR, Somijas) tipogrāfijās nodrošināja tiem labu kvalitāti, tie kļuva sevišķi pieprasīti.

Kopumā visas izdevniecības šī posma katrā gadā izdeva mazāk nosaukumu (izdevumu) nekā 1980. gadā. Izņēmuma gadi: «Liesmā» — 1981., «Avotā» — 1984., «Zinātnē» — 1981. un 1985. gads. Turklāt «vecajām» izdevniecībām līdz piegādes vidum arī produkcijas kopapjoms bija mazāks nekā 1980. gadā. Tikai GER un «Avotam» tas pastāvīgi auga.

Skaitļi liecina, ka nosaukumu skaita samazināšanās trijās lielākajās izdevniecībās piegādes beigās ir skaidri izteikta (5. tabula).

5. tabula

Izdevniecība	Grāmatu skaits		Tirāža (tūkstošos eksemplāru)		Apjoms (tūkstošos iespiedloksņu novilkumu)	
	1980. g.	1985. g.	1980. g.	1985. g.	1980. g.	1985. g.
«Avots»	247	195	2656,0	2913,0	25 779,5	32 808,6
«Zvaigzne»	216	196	3076,6	3163,5	40 480,5	41 995,5
«Liesmā»	242	231	6912,5	8384,8	90 269,3	105 772,2
GER	3	6	51,6	194,3	2502,2	10 900,5
«Zinātnē»	116	128	947,9	1032,7	16 348,3	17 223,9

Tādējādi 80. gadu vidū iezīmējās pretruna starp specializēto izdevniecību statusu un reālo devumu. Turklāt visas izdevniecības lielos metienos izdeva daiļliteratūru, kas bija rentabla. Minētie fakti liecina, ka 1980. gadā veiktajai specializācijai nebija pietiekama finansiālā un materiālā

nodrošinājuma — galvenokārt trūka poligrāfiskās jaudas.

Izdevniecību vajadzību un tipogrāfiju iespēju savstarpējā neatbilstība 1985.—1986. gada presē aplūkota vairākkārt. Tā atklājas arī Valsts komitejas Izdevniecību un grāmatu propagandas pārvaldes priekšnieka atzinumā.⁴ Pirms izdevniecību specializācijas līdz 1965. gadam, kad visa republikas grāmatu poligrāfija apkalpoja vienu universāla tipa izdevniecību (izdevniecības «Zinātne» īpatsvars bija neliels), šī viena izdevniecība spēja nodrošināt daudz isāku grāmatu ražošanas ciklu, turklāt izdeva sarežģītu literatūru (V. I. Leņina Rakstu izdevumu 45 sēj. 1948.—1974. g.; alfabētiskais rādītājs — 1976. g.; Lauksaimniecības enciklopēdiju 4 sēj. 1962.—1971. g.).

Zinātniski tehniskās attīstības paātrinājuma apstākļos grāmatu izdošanas specializācija atbilst tādas sabiedrības interesēm, kurai piemīt augsts intelektuālais potenciāls, un tādēļ tā uzlūkojama par izdošanas darba pamatvirzienu, kam pakļaujama poligrāfiskās bāzes attīstība.

Taču 1980. gadā notikušās izdevniecību specializācijas rezultāti parādīja, ka vienotās sistēmas ietvaros realizējušās divas pretējas tendences — izdevniecības arvien vairāk specializējās, bet poligrāfijas uzņēmumi tika apgādāti ar tehniku, kas ir rentabla tikai tad, ja tiek ražota unificēta produkcija lielos daudzumos. Šī pretruna 80. gadu vidū radīja krīzes situāciju grāmatu izdošanas darbā.

Tika propagandēts uzskats, ka lasītāju intereses varēs labāk apmierināt, ja samazinās nosaukumu

⁴ *Krieviņš G.* Prasību karuselis iespēju ietvaros. — *Jau-nās Grāmatas*, 1987, № 5, 4. lpp.

skaitu un kāpinās metienus. Tomēr 1981.—1985. gada izdošanas pieredze liecināja, ka ar metienu palielināšanu var tikai radīt iluzoras labklājības ainu un apslēpt dažādas negatīvas tendences.

No 6. tabulas redzams, ka metieni palielinājušies tikai krievu valodā izdotajām grāmatām. Latviešu lasītājs ar grāmatām 1985. gadā bija ievērojami sliktāk apgādāts nekā 1981. gadā. Arī svešvalodās, pretēji kultūras sakaru paplašināšanas tendencei, iezīmējas izdevumu skaita un metienu samazināšanās (6. tabula). Tādēļ no kultūras po-

6. tabula

Gads	Krievu val.		Latviešu val.		Svešvalodās	
	grāmatu skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)	grāmatu skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)	grāmatu skaits	tirāža (tūkstošos eksemplāru)
1981	189	1650,1	615	12 217,4	34	442,9
1982	179	2166,7	590	11 715,3	31	417,4
1983	189	2480,7	557	11 343,1	33	327,1
1984	223	3622,5	559	10 401,7	24	376,8
1985	181	3993,8	542	11 353,3	33	420,6

litikas viedokļa nosaukumu samazināšana ir jāuzskata par piespiedu pasākumu, ko diktējusi poli-grāfijas iespēju neatbilstība izdevniecību vajadzībām. Jāņem vērā republikas iedzīvotāju augstais izglītības līmenis un arī tradicionālais pieprasījums pēc grāmatām. Grāmatu kopprodukcijas pieauguma tempi Latvijā atpalika no iedzīvotāju skaita pieauguma. 1959. gadā uz vienu iedzīvotāju izdoti 5,9 eksemplāri, 1984. gadā — 6,4, 1985. gadā — 6,6 eksemplāri; tas ir mazāk nekā vidēji PSRS (7 eksemplāri) un ievērojami mazāk nekā Igaunijas PSR (12 eksemplāru). Latvijā grāmatu

poligrāfijas attīstība acīm redzami atpaliek no sabiedrības attīstības vajadzībām, kādreiz relatīvi augstais latviešu lasītāja nodrošinājums ar grāmatām ir samazinājies. Arī krievu lasītājam grāmatas Latvijā tiek izdotas bez noteiktas kultūrprogrammas.

Literatūras veidu samēri

Izdodamo grāmatu daudzuma sadalījums pa literatūras veidiem var atbilst vai neatbilst sabiedrības vajadzībām, stimulēt sabiedrības attīstību vai izraisīt intelektuālās dzīves diskomfortu. Aizvadītajā četrdesmitgadē Latvijā ļoti palielinājies daiļliteratūras īpatsvars. 1985. g. tā (kopā ar bērnu un jaunatnes literatūru) bija 53% koptirāžas. Tas panākts, ievērojami samazinot nosaukumu skaitu: 1966.—1970. g. katru gadu vidēji izdeva 187, bet 1981.—1985. g. — 157 daiļliteratūras grāmatas (bez bērnu un jaunatnes literatūras). Grāmatas metiens vidēji bija palielinājies par 9 tūkstošiem eksemplāru, bet apjoms — par 3,2 iespiedloksnēm. Kopumā daiļliteratūrā 1980.—1985. g. ieguldīts 14 reižu vairāk lokšņu novilkumu (t. i., papīra un poligrāfiskās jaudas) nekā 1966.—1970. g. Kā ziņāms no presē izteiktā sabiedrības viedokļa, arī šāds pieaugums pieprasījumu neapmierināja. Ir paredzēts 1985.—1990. gadā daiļliteratūras izdošanu vēl palielināt, lai tā būtu 62% izdodamo grāmatu kopapjoma.⁵ Kalendāru izdošanas pieredze republikā jau rāda, ka, pastiprināti izdodot

⁵ *Krieviņš G.* Prasību karuselis iespēju ietvaros. — *Jau-nās Grāmatas*, 1987, № 5, 4. lpp.

vienu literatūras veidu uz citu veidu rēķina, var deformēt izdevumu kopuma struktūru, kas vajadzīga vispusīgai kultūras attīstībai.

Igaunijas un Lietuvas PSR daiļliteratūras izdevumu palielinājums nav izteikts. Piemēram, Lietuvā nosaukumu skaits pēdējos divdesmit gados stabilizējies — ap 150—160 nosaukumu, un arī kopējās tirāžas pieaugums nav liels; Igaunijā, saglabājot konstantu tirāžu, nosaukumu skaits 1976.—1980. g. palielināts par 23 nosaukumiem gadā.

Latvijas PSR arī bērnu literatūras (kopā ar jaunatnes literatūru) izdevumu skaits 1985. g. ievērojami audzis — 1971.—1975. g. katru gadu vidēji iznāca tikai 59 izdevumi, nākamajos piecos gados — 67, bet 1981.—1985. g. — 96 izdevumi. Tomēr tas ir mazāk nekā Lietuvā, kur jau 1976.—1980. g. vidēji katru gadu iznāca 110 izdevumi, un vēl mazāk nekā Igaunijā, kur iznāca 120 izdevumi. Tirāžas palielināšanās gan visās republikās vienāda — 20 gadu laikā vienas grāmatas vidējais metiens palielinājies par vairāk nekā 10 tūkstošiem eksemplāru. Bērnu grāmatu izdošana Latvijā jau sen ir neapmierinoša, kopējā bērnu un jaunatnes literatūras klāstā pārsvars ir jaunatnes literatūrai («Jaunības bibliotēka», «Skolēna bibliotēka» u. c.). Šāds stāvoklis draud aizkavēt sabiedrības intelektuālo attīstību nākotnē, jo lasīšanas interešu veidošanās pamatā noris bērnībā.

Lielas pārmaiņas notikušas arī mācību literatūras izdošanā. Latvijas PSR visvairāk mācību grāmatu izdots 1971.—1975. g., kad izdevniecība «Zvaigzne» un izdevējorganizācijas vienā gadā klajā laida 384 izdevumus (viena izdevuma vidējā tirāža 6,1 tūkst. eksemplāru un apjoms 13,8 iespiedloksnes). 1981.—1985. g. vienā gadā vidēji izdoti 318 izdevumi ar viena izdevuma vidējo

metienu 4,8 tūkst. eksemplāru un apjomu 11,9 iespiedloksnes; tādējādi mācību grāmatu izdošana samazinājusies 1,8 reizes. Tas izskaidrojams ar stabilāku mācību programmu un grāmatu izveidi un it sevišķi ar mācību grāmatu fondēšanu skolu bibliotēkās un šo grāmatu izslēgšanu no mazumtirdzniecības. Tas tika realizēts visā Padomju Savienībā, lai iegūtu papildu resursus daiļliteratūras izdošanai. Notikusi skolēna atsvešināšana no mācību grāmatas, gaidītā bērnu literatūras daudzuma pieauguma nav. Vai to var kompensēt, izdodot vairāk enciklopēdiskās literatūras?

Masu politiskā literatūra ir saistīta ar ideoloģiskā darba tiešajiem uzdevumiem un vajadzībām. Augot tautas vispārējās izglītības līmenim un līdz ar to arī orientācijai politiskajā dzīvē, kā arī palielinoties žurnālu un laikrakstu izlaidei, televīzijas un radioinformācijas īpatsvaram, masu politiskās literatūras izdevumu izlaide samazinās. Bet šo izdevumu metieni 80. gados strauji auguši (7. tabula).

7. tabula

Gadi	Grāmatu skaits	Tirāža (tūkstošos eksemplāru)	Apjoms (tūkstošos iespiedloksņu novilkumu)
1951—1955	135	4,7	4,1
1961—1965	130	6,5	8,7
1981—1985	55	9,4	7,6

Arī populārzinātniskās literatūras īpatsvars kopējā izdevumu struktūrā republikā ir stipri transformējies. 50. gados tā bija gandrīz tikpat mobila kā masu politiskā literatūra, jo aktīvi veica vispārīzglītojošās un zinātniskās pasaules uzskata veido-

šanas funkcijas. Literatūra bija tematiski bagāta, arī pieeja lasītājam bija diferencēta, ko apliecina lielais sēriju skaits. Aizvadītajā laikposmā izlīdzinājies lasītāju izglītības līmenis, kas daļēji izskaidro šauri diferencēto sērijizdevumu skaita samazināšanos. Vidējie metieni ir ievērojami palielinājušies (3 reizes), palielinājies arī vidējais grāmatas apjoms. Nosaukumu skaits savukārt samazinājies par vienu trešdaļu, kas, protams, negatīvi ietekmēja tematisko spektru (8. tabula).

8. tabula

Gadi	Grāmatu skaits	Viena izdevuma tirāža (tūkstošos eksemplāru)	Viena izdevuma apjoms (iespiedloksnēs)	Iespiedloksņu novilkumu kopapjoms (tūkstošos)
1956—1960	74	6,5	6,2	14 984,0
1981—1985	54	17,5	12,1	57 064,0

Populārzinātnisko izdevumu tematikā īpaši jūtams filozofijas, valodniecības un vēstures grāmatu trūkums. Ievērojamais šī literatūras veida kopapjoma pieaugums saistīts ar to, ka grāmatu statistiķi tai pieskaita daļu zinātniskās daiļliteratūras izdevumu (sērijas «Apvārsnis» un «Stāsti par dabu»), kas pārsvarā ir daiļliteratūra.

Optimāla izdošanas politika veidojas tad, ja tiek ievērotas lasīšanas tradīcijas, kas ietver ne tikai atraktīvās, bet arī izziņas funkcijas (izglītības iegūšana un pilnveidošana, kvalifikācijas apguve un paaugstināšana) un utilitārās funkcijas (praktiskie padomi brīvā laika nodarbībām). Pastiprināta daiļliteratūras, enciklopēdiskās literatūras un atēlizdevumu izlaide liecina, ka grāmatniecībā lielā mērā notikusi orientācija uz atraktīvās un

reprezentatīvās funkcijas veikšanu. Nenoliedzami, ka grāmatai jāapmierina arī šīs funkcijas, tomēr ierobežotu resursu apstākļos jātiecas uz visas sistēmas sabalansētību, jo tā var nodrošināt harmoniskāku attīstību.

Daiļliteratūras kāpinājuma aizstāvji bieži atsaucas uz nedaudzo republikā veikto socioloģisko pētījumu rezultātiem. Jājautā — ja jaunlatvieši vai jaunstrāvnieki savā laikā būtu veikuši aptauju, vai par visnepieciešamākajām grāmatām nebūtu nosauktas attiecīgi «Grāfa lielmāte Genoveva» vai arī J. Purapuķes «Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes»? Taču viņi pievērsās zinātnes propagandai un pasaules klasikai, dodami milzīgu impulsu visas kultūras paātrinātai attīstībai.

Tādēļ socioloģiskie pētījumi ir nepieciešami, tomēr izdošanas politikai jāsakņojas perspektīvās attīstības vajadzībās. Savukārt vajadzības izzināmas, sistemātiski un dziļi analizējot aizvadīto posmu kopsakarības un izdarot attiecīgus secinājumus.

CARMEN GRATVLATORIVM.

DE SERENIS- SIMI, AC POTENTISSIMI

PRINCIPIS, AC DOMINI DOMINI SIGIS-
MYNDI TERTII, REGIS POLONIÆ, & designati SVE TIAE,
Magni DVCS Lithuauix, Rufsiz, Prufsiz, Mazovix,
Samogitix, Livonix, Magniq; Principatus Fin-
landix &c. Hæredis fœlici in Regnum Po-
loniæ ingressu & subsequente fo-
lenni inauguratione, &
Coronatione

CVI INSERTA EST QVERELA DE IMMATVRA
Serenissimi REGIS STEPHANI morte, & sepultura;
tum etiam breuis reum præclare gestarum
contra MOSCHVM aliarumq; Virtutum
commemoratio.

Scriptum

Ad Illustrem & Magnificum Dominum Dominū IOANNEM
ZAMOISCIVM de Zamoscia, Regni Poloniæ Archi Cancellari-
um, generaleniq; Exercituum Imperatorem, Belzenem,
Marienburgensem, Knissinensem Miedzijreczensem,
Grodceensem, Dorpatensem &c.
Capitaneum,

AB

ANSELMO BOCCIO, LIVONO.

RIGAE

Excudebat Nicolaus Mollinus.

ANNO M. D. XXCIIX.

Rīgā N. Mollīna tipogrāfijā 1588. g.
iespiestas grāmatas titullapa

LATVIEŠU LEKSIKOGRĀFIJAS 350 GADI

Kad pirmā Latvijas spiestuve atzīmēja savu 50. pastāvēšanas gadu — 1638. gadā —, šajā spiestuvē tapa pirmā latviešu vārdnīca Georga Manceļa «Lettus», tā ka vienlaikus ar grāmatu iespiešanas ceturto gadsimtu šogad varam atzīmēt latviešu valodas vārdnīcu vēstures 350 gadus.

Vārdnīcas ir viens no raksturīgajiem kultūras līmeņa un kultūras dzīves aktivitātes rādītājiem: vārdnīcu plašums un daudzveidība atspoguļo tautas garīgās intereses, un katrā nacionālo spēku uzplūduma periodā strauji attīstās leksikogrāfiskais darbs. To parāda arī latviešu vārdnīcu vēsture: t. s. nacionālās atmodas laikā 19. gadsimta 60. gados tapa plašākās tā gadsimta latviešu vārdnīcas; ar garīgo pacēlumu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā saistāma vairāku kapitālu vārdnīcu veidošanās, to vidū K. Milēnbaha «Latviešu valodas vārdnīcas» materiālu vākšana un manuskripta rakstīšana; ar latviešu kultūras dzīves aktivitāti padomju iekārtā pēc Lielā Tēvijas kara saistās līdz šim vislielākie latviešu leksikogrāfijas sasniegumi.

Pirmo vārdnīcu sastādīšana un izdošana Latvijā bija tiešā sakarā ar katolisma un protestantisma savstarpējo cīņu, kas bāzējās tā laika sociāli politiskajos un starptautiskās politikas apstākļos. Spriežot pēc jezuītu annālēm, jau 17. gs. sākumā latviešu valodas vārdu sarakstu (precīzāk: lietvārdu sarakstu, *Nomenclatores*) sastādīja E. Tolgsdorfs. Tas laikam figurēja rokrakstā līdz ar E. Tolgsdorfa rakstītajām lūgšnām un citiem rituāla tek-

stiem to garīdznieku vajadzībām, kas pietiekami neprata latviešu valodu.

Plašākas vārdnīcas nepieciešamību pirmais saprata jaunās Tērbatas universitātes profesors un rektors Georgs Mancelis (1593—1654). Dzimis Mežmuižā (tagad Augstkalne Dobeles rajonā), bijis mācītājs Vallē un Sēlpilī, G. Mancelis labi prata latviešu valodu un zināja arī tās dialektu atšķirības. Pēc Kurzemes hercoga aicinājuma viņš 1637. gadā atstāja Tērbatu un uzņēmās galma mācītāja pienākumus Jelgavā, līdztekus darbodamies literatūrā. Jau 1631. gadā Rīgā bija iznākusi G. Mancela pārveidotā un papildinātā luterāņu rokasgrāmata («Vademecum»), kuras ievadā viņš norādīja, ka mācītāji slikti zina latviešu valodu un ka pēc dievkalpojuma zemnieki pat runājot: «Kas zina, ko tas Vāczemes kaķis saka?» G. Mancelis uzskatīja par savu uzdevumu valodas ziņā izlabot līdzšinējos reliģiskos tekstus, reformēt un stabilizēt latviešu ortogrāfiju un sagatavot latviešu valodas vārdnīcu. Tikko uzņēmies jaunus pienākumus Jelgavā, viņš stājās pie vārdnīcas manuskripta rakstīšanas. G. Mancela iececotā vārdnīca bija trīsdalīga: pirmajā daļā alfabētiski sakārtoti vācu vārdi ar latviskiem tulkojumiem, otrajā daļā pa nozarēm kārtota leksika, kas papildināta ar īsām frāzēm, un trešajā daļā sarunu vārdnīca īsu sadzīves sižetu veidā.

Nākamajā (1638.) gadā vārdnīca nāca klajā ar nosaukumu «Lettus» («Latvietis»), ko papildināja garš paskaidrojums: «Tas ir, vārdnīca ar pievienotu latviešu valodas ikdienišķo lietojumu; visiem un īpaši tiem citzemniekiem, kuri Kurzemē, Zemgalē un Latviešu Vidzemē grib palikt un labi iztikt, lietošanai sagatavota». Vārdnīcas pirmajā daļā ietilpst apmēram 7000 vārdu, ko G. Mancelis

PHRASEOLOGIA
LETTICA,

Das ist:

Täglicher Gebrauch der
Lettischen Sprache.

Berfertigt durch
GEORGIUM MANCELIVM,
Sengallum, der h. Schrifft Licentia-
tum &c.

Ander Theil.

Diesem ist beygefüget das Spruchbuch
Salomonis.

Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt
durch Gerhard. Schröder/1638.

G. Manceļa «Phraseologia lettica» (1638. g.)
titullapa

laikam bija sakrājis vairākos gados, bet otro daļu («Phraseologia lettica» — «Latviešu frazeoloģija») viņš bija sarakstījis steigā īsajos vaļas brīžos un ievadā pats atzina, ka tās sakārtojums varēja būt labāks. Taču tieši šī vārdnīcas daļa, kas 51 nodaļumā satur apmēram 4000 vārdu un vārdu savienojumu, sniedz dziļāku ieskatu latviešu zemnieku dzīvē; te arī daudz tādu vārdu, kuru nav vārdnīcas pirmajā, alfabētiskajā daļā. Vārdnīcas trešajā daļā ir desmit sarunas ar paralēlu tekstu vācu un latviešu valodā — par gatavošanos ceļam, par braucienu ar dažādiem starpgadījumiem, par pārnakšņošanu ceļā. Šāds trīsdalīgs kārtojums nav pazīstams cittautu 17. gs. vārdnīcās, tas ir paša autora izveidojums, pielāgojoties tā laika praktiskajām vajadzībām.

Tulkojot vācu vārdus, G. Mancelis dažkārt pretim dod 2—3 latviešu sinonīmus, piemēram: *kleiden* — *tērpt, ģērbt, aptērpt*; *reinigen* — *šķīstīt, tīrīt*; *verwunden* — *ievainot, iecirst, iedurt, iesist, asinīs sist*. Vairākos gadījumos norādīts uz izlokšņu formām Vallē un citur.

G. Manceļa vārdnīca ievērojama ne tikai tāpēc, ka tā ir pirmā latviešu valodas vārdnīca un tānī ir daudz materiāla valodas vēsturei. Autors bija vidus dialekta zemgalisko izlokšņu runātājs (vārdnīcas abu pirmo daļu titulā autors sevi dēvē par zemgalieti — *Semgallus*) un lietoja šādu valodu savās grāmatās; un viņa grāmatām, jo sevišķi vārdnīcai, bija liela nozīme latviešu rakstu valodas stabilizēšanā. Formāli nebūdamā normatīva, G. Manceļa vārdnīca faktiski tomēr normēja latviešu leksiku un bija paraugs nākamajiem rakstītājiem.

Šī vārdnīca deva ierosmi citiem 17. gs. autoriem fiksēt sava novada latviešu vārdus un papildināt G. Manceļa vākumu. Nākamo vārdnīcu pamatā

vairāk vai mazāk ir G. Manceļa vārdnīcas materiāls, vietām pat burtiski pārrakstīts.

Cittautiešu vidū viens no labākajiem latviešu valodas pratējiem 17. gs. bija Kristofors Fīrkers (ap 1615—pirms 1685), kas sacerējis un tulkojis latviešu valodā daudz garīgo dziesmu, sarakstījis latviešu valodas gramatiku un sagatavojis arī latviešu-vācu vārdnīcas manuskriptu. Tas nav iespiests, bet saglabājies divos norakstos (viens varbūt daļēji paša K. Fīrķera rakstīts), kuri atrodas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. Spriežot pēc vecākā noraksta, kas tikai daļēji sakārtots pēc alfabēta (katrā alfabēta burtā vairākkārt no jauna aizsākti pieraksti), K. Fīrķers fiksējis tieši tautā noklausītus vārdus un teicienus, kas šim manuskriptam piešķir lielu kultūrvēsturisku nozīmi. Kaut gan palikusi neiespiesta, K. Fīrķera vārdnīca figurējusi norakstos, un tās leksika daļēji uzņemta vairākās nākamo gadu vārdnīcās. K. Fīrķera vārdnīcā ir apmēram 4000 vārdu; lielākoties tie doti ligzdās.

Ar K. Fīrķera vārdnīcas materiāliem daļēji saskan Jāņa Langija (ap 1615—ap 1690) latviešu-vācu vārdnīcas manuskripts, kas pabeigts 1685. gadā. J. Langija vārdnīcā ir apmēram 7000 vārdu. Daļa no tiem pārrakstīta no G. Manceļa vārdnīcas, bet daudzus vārdus saklausījis pats autors Lejaskurzemē. Interesantas ir vārdnīcā sastopamās vecās formas. Gari vārdnīcas fragmenti, kas pilnīgi saskan ar K. Fīrķera manuskriptu, laikam ir no tā norakstīti, kaut gan iespējams, ka abi autori savstarpēji sazinājušies.¹

¹ Par J. Langija vārdnīcu sk.: *Laumane B.* Jāņa Langija vārdnīcai 300 gadu. — *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1985, 21. laid., 62.—72. lpp.; *Laumane B.* Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā. — *Grām.: Valodas aktualitātes* 1985. R., 1986, 47.—71. lpp.

G. Manceļa vārdnīca deva ierosmi arī 17. gs. lielākās vārdnīcas sastādīšanai, kuras autors ir Georgs Elgers (ap 1585—1672). Viņš dzimis Valmierā, bet viņa vecāki laikam bijuši no Vidzemes libisko izlokšņu apvidus, jo G. Elgera teksti atspoguļo šīs izlokšnes. Mūža pēdējos gadu desmitos G. Elgers strādāja Daugavpilī. Darbodamies tur nodibinātajās skolās, viņš ap 1640. gadu sāka gatavot triju valodu — poļu, latīņu un latviešu — vārdnīcas manuskriptu pēc K. Širvīda poļu-latīņu-lieutviešu valodas vārdnīcas 1642. gada izdevuma parauga. G. Elgera vārdnīcas poļu un latīņu teksts gandrīz pilnīgi saskan ar K. Širvīda vārdnīcas tekstu. G. Elgera vārdnīca iznāca pēc viņa nāves — 1683. gadā. Tanī ir apmēram 14 000 vārdu. Liels G. Elgera nopelns ir tas, ka, tulkojot poļu un latīņu vārdus, viņš devis ļoti daudz latviešu sinonīmu. Šie sinonīmi liecina par tā laika latviešu valodas bagātību.

17. gs. beigās un 18. gs. sākumā iespiestas dažas nelielas vārdnīcas. Izmantojot galvenokārt agrāko vārdnīcu materiālu, lielu latviešu valodas vārdu krājumu vārdnīcas vajadzībām 18. gs. sākumā sagatavojis Liborijš Depkins (1652—1708), bet tas palicis rokrakstā. Vairāk nekā 3000 lappusēs ir apmēram 16 000 vārdu.

18. gadsimtā iznāca trīs lielas vārdnīcas: 1748. g. Rīgā publicēta Kaspara Elversa (1680—1750) vācu-latviešu vārdnīca ar apmēram 8000 vārdiem, 1772.—1777. g. Peltsamā un Jelgavā iespiesta J. Langes «Pilnīga vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīca pēc galvenajiem Vidzemes un Kurzemes dialektiem» un G. F. Stendera vārdnīcas divi izdevumi, no kuriem pirmais ir pielikums viņa «Latviešu gramatikai» (1761), bet otrais — patstāvīga grāmata «Latviešu leksikons» (1789).

Jakobs Lange (1711—1777) dziļi iejutās latviešu dzīvē un ar aizrautību pētīja latviešu valodu. Vārdnīcas pamatā ir Cēsu apvidus leksika, bet J. Lange vāca vārdus arī no citiem novadiem. Vārdnīcā ir interesanti un valodas vēsturei svarīgi materiāli — apvidu formas, īpatnēji savienojumi, frazeoloģismi. Diezgan daudz ir īso lietvārdu, kuriem nav tanī laikā parasto garo atvasinājuma piedēkļu. Piemēram, blakus garākajai formai *mīlestība* dota arī *mīla* (lokativā: *mīlā turēt*). Vārdnīcas 1. daļā ir apmēram 15 000, 2. daļā — apmēram 10 000 vārdu.

Gothards Frīdrihs Stenders (1714—1796) bija savācis leksikas krājumu dažādos Zemgales (arī sēļu) novados un pievienoja tiem daudzus K. Elversa un J. Langes vārdnīcu vārdus, tā ka viņa «Latviešu leksikons» bija bagātīgs: pirmajā (latviešu-vācu) daļā apmēram 20 000 un otrajā (vācu-latviešu) daļā — apmēram 38 000 vārdu un savienojumu. G. F. Stendera nolūks bija atspoguļot pilnīgu latviešu valodas vārdu krājumu, un leksikas pilnīguma ziņā tā tiešām palika nepārspēta gandrīz veselu gadsimtu. Šī vārdnīca nodēvēja arī pirmajiem latviešu tautības autoriem viņu literārajā darbā un vēlāk jaunlatviešiem, kuri sāka rūpēties par latviešu literārās valodas izveidošanu. Daudzās Raiņa atzīmes viņa G. F. Stendera vārdnīcas eksemplārā liecina, ka dzejnieks to bija rūpīgi studējis, lai izmantotu arhaisko leksiku savos darbos.

Kā ar savu gramatiku, tā arī ar vārdnīcu G. F. Stenders veicināja latviešu rakstu valodas izkopšanu. Šī vārdnīca iepazīstināja arī citu zemju valodniekus ar latviešu valodu un deva iespēju latviešu valodu iesaistīt 18. gs. beigās un 19. gs. pirmās puses salīdzināmās valodniecības pētīju-

mos. Balstoties tieši uz G. F. Stendera vārdnīcu, K. F. Temlers 1772. g. Kopenhāgenā sastādīja pirmo latviešu valodas salīdzināmo vārdnīcu «Glossarium letticum», kur latviešu vārdi sastatīti ar lietuviešu, vācu, angļu, latīņu, grieķu un dažu slāvu valodu vārdiem.

18. gadsimtā tapušas pirmās vārdnīcas latgaliešu rakstu valodā. Rokrakstā palikusi J. Karigera poļu-latviešu vārdnīca.²

Lielākās 19. gs. vārdnīcas sastādīja pēc Krišjāņa Valdemāra (1825—1891) ierosinājuma vai viņa vadībā un līdzdalībā. Kā jau minēts, leksikogrāfiskā darba aktivitātes posms 19. gs. vidū saistījās ar t. s. nacionālās atmodas laikmetu. Jau 1855. gadā K. Valdemārs ierosināja Jurim Neikenam stāties pie plašas latviešu valodas vārdnīcas sagatavošanas. Ar kapitālisma attīstību Latvijas pilsētās un laukos pieauga vajadzība pēc valodu zināšanām. Tika dibinātas jaunas skolas, daudzi latvieši iestājās ģimnāzijās un augstskolās. Simtiem latviešu iesaistījās darbā saimnieciskos uzņēmumos, kuriem bija sakari ne tikai ar dažādiem Krievijas novadiem, bet arī ar ārzemēm. Visur bija nepieciešamas valodu zināšanas. Vajadzēja arī apkopot jaunos latviešu vārdus. J. Neikens ķērās pie vārdnīcas materiālu sagatavošanas, pirmām kārtām papildinot G. F. Stendera vārdnīcu. Pēc Latviešu literārās biedrības aicinājuma pie latviešu-vācu vārdnīcas sastādīšanas bija stājies arī Juris Bārs, bet tālāk par aizsākumiem nebija ticis. J. Neikens viņa vietā saistījās ar biedrību un uzrakstīja lielu vārdnīcas daļu,

² Sk.: Roze L. Noklusētais autors. — Karogs, 1973, № 1, 169. lpp.; Veidemane R. Juris Neikens un 1872. gada latviešu-vācu vārdnīca. — Grām.: Valodas aktualitātes 1985. R., 1986, 72.—79. lpp.

bet pāragrā nāve neļāva to paveikt līdz galam. Darbu pabeidza *Karls Ulmanis* (1793—1871), un «Latviešu vārdnīcas» («Lettisches Wörterbuch») pirmā — latviski-vāciskā — daļa iznāca 1872. gadā.³ Tanī ir apmēram 20 000 vārdu, starp tiem vairāki *A. Kronvalda* jaunvārdi. Vārdnīcas otro — vāciski-latvisko — daļu pabeidza *Gustavs Braše* (Braže); tā iznāca 1880. gadā, ietverot apmēram 35 000 vārdu. Vārdnīcas pirmā daļa bija liels solis uz priekšu latviešu leksisko bagātību (to vidū daudzu apvidvārdu) apzināšanā. Otrajai daļai bija mazāka nozīme, jo *G. Brašes* vācu vārdu tulkojumi bija diezgan arhaiski, viņš nebija sekojis latviešu valodas attīstībai.

Plašs autoru kolektīvs piedalījās *K. Valdemāra* «Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas» sastādīšanā Maskavā. Galvenos vārdnīcas darbus veica *Fricis Treilands* (Brīvzemnieks, 1846—1907). Vārdnīca iznāca 1872. gadā Krievijas Tautas apgaismošanas ministrijas izdevumā. Tanī ietverts apmēram 50 000 krievu vārdu tulkojumu. Tā bija pirmā krievu-latviešu vārdnīca un arī pati plašākā vārdnīca, kāda līdz tam laikam latviešu leksikogrāfijā bija sagatavota. Pretstatā *J. Neikena* un *K. Ulmaņa* vārdnīcai, kurā bija gandrīz tikai latviešu valodā jau ieviesušies vārdi, *K. Valdemāra* vārdnīcā ir ļoti daudz jaunvārdu,

³ Sk.: *Karulis K.* Valdemāra vārdnīca un latviešu literārās valodas attīstība. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1972, 8. laid., 40.—52. lpp.; *Roze L.* Pirmās latviešu autoru vārdnīcas simtgade. — Turpat, 53.—64. lpp.; *Roze L.* *K. Valdemāra* 1872. gada vārdnīca: Leksikogrāfiskā analīze. — Grām.: Veltījums akadēmiķim *Jānim Endzelīnam*. R., 1972, 300.—330. lpp.; *Roze L.* 1872. gada «Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas» autori un vārdnīcas tapšanas gaita. — LPSR ZA Vēstis, 1973, № 8, 101.—107. lpp.

kurus daļēji darinājuši vārdnīcas sastādītāji. Pēc dažiem gadiem (1879) tika izdota šaurāka «Latviešu-krievu-vācu vārdnīce». Abās vārdnīcās trešā (vācu) valoda bija iekļauta latviešu vārdu nozīmes precizēšanai. Ar plašo saturu un ar vārdu tulkošanas paņēmieniem K. Valdemāra vārdnīcas ļoti atšķīrās no visām agrākajām vārdnīcām. Te izmantoti vairāki paņēmieni, kas tuvi mūsdienu leksikogrāfijas praksei. Krievu-latviešu vārdnīca (bez vācu daļas) iznāca vēl trijos pārstrādātos izdevumos.⁴

19. gadsimtā ir arī latviešu svešvārdu vārdnīcu sākumi: «Pēterburgas Avīžu» 1862. gada 26. numuram bija pievienots pielikums «Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas «Pēterburgas Avīzēs» uz 1862. gadu atronami» (galvenais autors J. Alunāns) un 1886. gadā izdota J. Dravnieka «Svešu vārdu grāmata».

Ar svešvārdu vārdnīcu sākās ļoti rosīgais Jēkaba Dravnieka (1858—1927) leksikogrāfiskais darbs, kas galvenokārt norisa 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos. J. Dravnieks sastādījis vairākas ļoti plašas divvalodu vārdnīcas, to vidū «Vācu-latviešu vārdnīcu» (1910), «Krievu-latviešu vārdnīcu» (1913), «Angļu-latviešu vārdnīcu» (1924), «Latvju-krievu vārdnīcu» (1923) un «Latvju-vācu vārdnīcu» (1927). Dažas no šīm vārdnīcām izdotas atkārtoti. J. Dravnieka vārdnīcas bija ne vien pamats buržuāziskās Latvijas leksikogrāfijai, bet tās izdotas un izmantotas arī padomju laikā.

⁴ Sk.: Zemzare D. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). R., 1961; Cakule G. Latvijā izdotās vārdnīcas laikā no 1900. līdz 1966. gadam: Bibliogrāfija. — Grām.: Latviešu valodas salīdzināmā analīze. R., 1969, 144.—197. lpp.; Roze L. Pasaule vārdnīcas skatījumā. R., 1982.

Pats lielākais pirmspadomju leksikogrāfiskais pasākums ir K ā r ļ a M ī l e n b a h a «Latviešu valodas vārdnīca». 19. gs. beigās nobrieda doma, ka nepieciešama zinātniska latviešu valodas vārdnīca, kurā pēc iespējas būtu ietverta arī vēsturiskā un apvidu leksika. Vajadzēja būt lielam entuziastam, lai ķertos pie šāda darba, jo nebija nevienas iestādes vai organizācijas, kas to varētu finansēt. So pasākumu uzņēmās valodnieks K. Mīlenbahs (1853—1916). Ilgāku laiku viņš krāja tautā dzirdētus vārdus un izteicienus un izrakstīja materiālus no literatūras. Dažus gadus K. Mīlenbahs kopā ar J. Endzelīnu vāca apvidvārdus Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rīkotajās ekspedīcijās. 1905. g. K. Mīlenbahs publicēja nākamās vārdnīcas pirmos parauga šķirklus («Magazin», 1905, 20. sēj., 3. laid., 240.—247. lpp.). Vārdnīcas manuskripts tapa grūtos apstākļos, jo K. Mīlenbaham dienas pagāja skolotāja darbā un vārdnīcai viņš varēja veltīt tikai vakarus un svētdienas. Taču līdz 1915. gadam bija pierakstītas 73 lielas klades, aptuveni 15 000 lapu — līdz burtam P. Darbu pārtrauca pirmais pasaules karš. K. Mīlenbahs mira 1916. gadā, vārdnīcu nepabeidzis. Pēc kara vārdnīcas darbu turpināja un pabeidza J ā n i s E n d z e l ī n s (1873—1961). Kā K. Mīlenbahs, tā J. Endzelīns saņēma valodas materiālus arī no korespondentiem un pārbaudīja un papildināja vārdu krājumu regulārās valodnieku sanāksmēs. Galvenā J. Endzelīna līdzstrādniece bija E d ī t e H a u z e n b e r g a - Š t u r m a (1901—1983). Vārdnīcas četri pamatsējumi iznāca 1923.—1932. g., divi (J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas sastādīti) papildinājumu sējumi — 1934.—1946. g. Šī vārdnīca ir oriģināli izveidota — ar bagātīgu rakstu valodas, folkloras,

izlokšņu un vēsturisko leksiku, diezgan sīku nozīmju dalījumu un etimoloģiskām piezīmēm. Vārdnīcas 5480 lappusēs sakopots apmēram 120 000 vārdu.

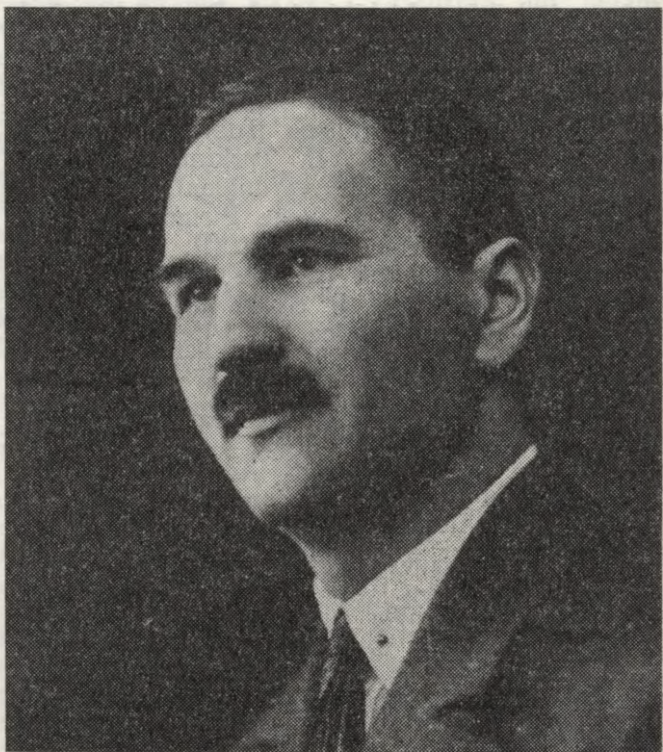
Buržuāziskās Latvijas laikā izdots diezgan daudz nelielu vārdnīcu, kas domātas galvenokārt skolu vajadzībām. Lielākie ir J. Dravnieka vārdnīcu atkārtotie izdevumi. Rosīgākie vārdnīcu autori bija E. Ozoliņš (sadarbībā ar J. Endzelīnu sastādītas vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīcas, kas iznākušas daudzos izdevumos, un pareizrakstības vārdnīca), E. Turkina (angļu-latviešu un latviešu-angļu vārdnīcas), E. Blese, J. Brēmanis, E. Lauva, K. Roze. Pirmoreiz Latvijā iznāca franču-latviešu vārdnīca (R. Švarcbahs), grieķu-latviešu vārdnīca (E. Dīls), latīņu-latviešu vārdnīca (E. Bištēviņš, R. Švarcbahs, J. Vidiņš), lietuviešu-latviešu vārdnīca (J. Rīteris). Vairākkārt izdotas pareizrakstības, svešvārdu un terminoloģijas vārdnīcas.

Zinātnisko vārdnīcu vidū iznāca J. Endzelīna «Latvijas vietu vārdi» divos sējumos (1922—1925) un J. Plāķa «Latviešu vietu vārdi un latviešu pavārdi» divos sējumos (1936—1939).

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā 1940. un 1941. gadā izdeva dažas agrāk sagatavotas vārdnīcas, bet īsteni latviešu padomju leksikogrāfijas darbs varēja izvērsties tikai pēc Lielā Tēvijas kara. Pirmoreiz latviešu izdevniecību vēsturē tika nodibināta speciāla Vārdnīcu redakcija (1951, sākumā Latvijas Valsts izdevniecībā, tagad izdevniecībā «Avots») un zinātniskajam darbam LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Vārdnīcu sektors (1953, pirmais vadītājs J. Endzelīns; tagad Zinātnisko vārdnīcu daļa).

GINTS ŠIMANIS,
LVU Filoloģijas fakultātes students

GARĪGĀS KULTŪRAS BAGĀTĪBU KRĀJEJS
KĀRLIM EGLEM — 100

«Droši ieteicam domāt tikai par simto, jo nepieciešamajam darbam mūsu literatūras laukā atvītotājs tuvumā nav saskatāms» — tā literatūras

vēsturnieku, bibliogrāfu un tulkotāju, LPSR Nopelniem bagāto kultūras darbinieku Kārli Egli (1887—1974) septiņdesmit piektajā dzimšanas dienā 1962. gadā sveica Tautas rakstnieks Andrejs Upīts.¹ 1987. gada 2. jūnijā atzīmējam Kārļa Egles simtgadi.

Turpinādams Augusta Ģintera, Jāņa Misiņa un Valdemāra Caunes iesākto darbu latviešu bibliogrāfijā, Kārlis Egles iegājis literatūras vēsturē kā viens no latviešu zinātniskās bibliogrāfijas pamatlicējiem. Kārļa Egles bibliogrāfa darbs cieši saistīts ar literatūras procesu, tas ietver daiļdarbu analīzi, pētījumus un komentārus. Viņš ir ne vien rūpīgs fakts vācējs, pētnieks un apcerētājs, bet arī radošs garīgās kultūras bagātību sijātājs.

K. Egles savulaik ļoti pamatoti uzsvēra, ka literatūras vēstures apcerējumos rakstniekam jāatklājas tādām, kāds viņš ir, ar visām pretrunām un negatīvajām iezīmēm. Lai atklātos rakstnieka īstā seja, lai autors netiktu abstrahēts, pētījuma pamatā jābūt patiesam zinātniskumam. Liekas, ka K. Egles brīdinājums vēl arvien nav zaudējis savu nozīmi, jo (vismaz skolu literatūras hrestomātijās) joprojām notiek rakstnieku šķirošana pa virzienu «aizgaldiņiem». Kultūras darbinieki tiek atklāti vai nu gaišās, acis žilbinošās, vai arī tumšās, nosodošās krāsās — arvien pietrūkst starptu.

Kārtojot Jāņa Poruka Kopotos rakstus (1929—1930), pretēji tolaik valdošajai atziņai par Poruku kā abstraktu sapņu dzejnieku, K. Egles dzejnieku rāda visā viņa pretrunīgumā, līdz ar to

¹ Sk.: *Karulis K. Kārlis Egles: Piezīmes.* — Grām.: Varavīksne 1975. R., 1975, 176. lpp.

atklājot latviešu neoromantisma īpatnību — ciešo saikni ar realitāti. Par to literatūkritiķis E. Damburs raksta: «Mūsu lielākā pārļu dzejnieka sapņi un tēli vietām izprotami tikai viņa dzimtenes dabas un notikumu pazinējam. Viņa radošās psiholoģijas apgaismošanai nepieciešama paralēle starp dzejiskiem tēliem un prototipiem, pēdējo lielais vairums meklējams Druvienā.»² Druvienu — šis brīnišķīgais Vidzemes novads — ir arī K. Egles dzimtene. Seit K. Egles senči dzīvojuši jau kopš 17. gadsimta. Latvijas skaistā novada miers, kopto tīrumu un mežu skaistums atstājis dziļas pēdas brāļu Rūdolfā un Kārļa Egles sirdī. Tēvzemes daba ir spēka avots darbībai — literatūras izpētei, dzimtās valodas pilnīgai apguvei, svešvalodu studijām un grāmatu kārtošanas darbam. Valdemārs Ancītis monogrāfijā «Bagāti gadi» uzsver: «Egles ir lieli koki. Un izturīgi. No ziemām nebīstas. Zaļo cauru gadu. Visu mūžu.»³

Strādādams par skolotāju, K. Egle rod lielu atsaucību skolēnos. Viņa audzēknis, vēlākais profesors Aleksejs Dzēns-Ļitovskis savu skolotāju atceras šādi: «Mēs visi tūlīt iemilējām [K. Egli] kā klasē, tā kopmitnē. Viņš.. nekliedza uz mums, bet runāja mierīgi, kādā sevišķā, samtainā balsī. Viņa lielās pelēkzilās acis vēroja mūs ar īpašu labvēlību.»⁴

K. Egles tēzes par pedagogiju ir visai nozīmīgas latviešu tautskolotāju pieredzes arhīvā. Ļoti jācer, ka tuvākajā nākotnē pedagogijas vēsturnieki sagatavos izdošanai pagājušā gadsimta un šā gadsimta sākuma latviešu tautskolotāju atstāto

² Damburs E. Sarunas par literatūru. R., 1970, 181. lpp.

³ Ancītis V. Bagāti gadi. R., 1967, 5. lpp.

⁴ Turpat, 22. lpp.

mantojumu. Vai tad K. Egles domai — «Nevis mācība skolotāju un bērnu lai dara dzīvu, bet gan bērns un skolotājs — mācību. Tā būs īstā pedagogija»⁵ — nebūtu nepieciešams plašāks skanējums? Un vēl ļoti būtiska, aktuāla atziņa: «Ja nopietni gribi eksperimentēt un panākumus gūt, tad tev nav jābaidās atklāt savu dvēseli, kas, savu bezgalīgo siltumu atvērdama, kausē otru dvēseli. Kālab gan skolotāji tā maskējas bērnu priekšā?»⁶

Atzinīgi vērtējami K. Egles centieni Raiņa daiļrades popularizēšanā. Viņš rakstījis: «Raini patiesi saprast un cienīt var mācīties tikai nejauši, ja cilvēka iekšējo pasauli kaut kādā ceļā aizskar viņa mākslas dzirkstelīte. Citādi viņš ir nepieejams, bet tad viss aizdegas. Tie tulki, kas viņu grib padarīt populāru, Raiņa koncentrēto mākslas vielu bezgala atšķaidīdami, tikai maldās, jo tie viņu padara tautai tik nepieejamāku un nesaprotamāku.»⁷

K. Egle rosīgi piedalījās Druvienas sabiedriskajā dzīvē. Turpinādams jaunlatviešu tēva Krišjāņa Valdemāra aizsākto darbu lauku brīvbibliotēku organizēšanā, jaunais skolotājs iekārtoja tautas bibliotēku apkārtnes iedzīvotāju vajadzībām. Šajā laikā radās viņa interese par bibliotēku darba virzieniem. 1919. gada sākumā Pēterburgā K. Egle sāka iepazīties ar Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas slāvu nodaļas darbu, kur strādāja viņa brālis Rūdolfs. Zinātnes pilsētā gūtās iemaņas K. Egle visvairāk lika lietā 1925. gadā, kad Jānis Misiņš viņu izvēlējās par savas Rīgas

⁵ Egle K. Manas atziņas. R., 1980, 27. lpp.

⁶ Turpat, 29.—30. lpp.

⁷ Turpat, 33. lpp.

pilsētai nodotās bibliotēkas vadītāju. J. Misiņš vēlējās, lai viņa vērtīgais sakrājums nenonāktu tikai sausa bibliotekāra ierēdņa rokās. Bija vajadzīga personība. K. Egle tolaik parādīja sevi kā daudzsološs bibliotekārs O. Jēpes privātajā bibliotēkā Cēsīs un Rīgā, kā erudīts redaktors latviešu grāmatniecības vēsturē nozīmīgajā žurnālā «Latvju Grāmata», kā veiksmīgs R. Tagores, V. Šekspīra, R. Kiplinga un O. Vailda daiļdarbu tulkotājs.

J. Misiņa bibliotēkā K. Egle nostrādāja vairāk nekā 40 gadus. Viņam bija nenovērtējami lieli nopelni tās atjaunošanā pēc Lielā Tēvijas kara. 1944. gada rudenī lielā grāmatu krātuve atkal vēra durvis lasītājiem. Gadu vēlāk J. Misiņa bibliotēkai tika nodota arhitekta A. Reinberga celtā ēka Skolas (tagad A. Upīša) ielā 3. Ar šo namu cieši saistīta K. Egles dzīve un darbs divos pēckara gadu desmitos. Tur viņš strādāja par galveno bibliogrāfu līdz aiziešanai pensijā 1966. gadā.

K. Egle izaudzinājis pirmo akadēmiski izglītoto bibliotēku darbinieku paaudzi Latvijā. 1946. gadā viņš sāka vadīt Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Bibliotēku zinātņu nodaļu. Viņš lasīja lekcijas bibliogrāfijas vēsturē un vadīja studentu diplomdarbus.

1957. gadā K. Egli uzņēma par Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedru. Viņa devums bibliogrāfijā šajā laikā galvenokārt saistījās ar krievu klasiķu daiļdarbiem. K. Egle sastādījis pārskatus par A. Puškina, N. Gogoļa, L. Tolstoja, A. Čehova un I. Turgeņeva daiļradi. Viņš veidoja arī V. Šekspīra un R. Tagores darbu bibliogrāfiskos sarakstus, aktīvi strādāja dramaturģiskās un teātra mākslas literatūras bibliogrāfijas sastādīšanā.

Bibliogrāfiskie rādītāji par J. Endzelīnu (1958), J. Vītolu (1963), biogrāfiskā vārdnīca «Latviešu literatūras darbinieki» (1965), «Latviešu periodikas rādītāja» turpinājums — tie ir tikai daži no darbiem, kuru veidošanā K. Egles liels nopelns.

Atceroties K. Egles gaitas, nevar nepieminēt viņa nozīmi rakstnieku memoriālo muzeju organizēšanā. Brāļu Kaudzīšu «Kalna Kaibēni», Rūdolda Blaumaņa «Braki», Eduarda Veidenbauma «Kalāči», Viļa Plūdoņa «Lejenieki» — šīs un citas kultūras iestādes saistītas ar K. Egles vārdu. Arī dzan Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja izveidei Rīgā viņš ziedojis ne mazumu pūļu.

Jau pirmajos skolotāja darba gados K. Egles izveidojās noteikti uzskati par valodu; tie pilnveidojās mācību laikā Pēterburgā: «Valodu kopt nenozīmē prātot, bet gan viņu zinātniski un mākslinieciski pētīt un veidot. Valodas zinātniskā analīze un kritika piekrīt zinātniekiem valodniekiem, speciālistiem, bet viņas mākslinieciskā izkopšana un izveidošana — svaidītiem māksliniekiem. Vajag lielas pārdrošības un neaprobežotu ģeniālu spēju, lai šos abus valodas kopšanas veidus (metodes) mēģinātu apvienot.»⁸

Pirmā pasaules kara laikā, vērodams daudzo nāciju karavīru valodu attiecības, K. Egle asi nostājās pret nevajadzīgu un nepamatotu citvalodu vārdu ievazāšanu katras tautas dzimtajā valodā: «Arī valoda valodu kuplo, ja to dziļi jūtīgi lieto un bauda. Valodām, tāpat kā nācijām, daudz ir ļoti radniecīgs un vispārējs. Un to nevajag censties pārvest savā mātes valodā, lai pēdējā nepārvērstos par smieklīgu avāriju. (Kā dzīvē Pietuka Krustiņš.)»⁹

⁸ Egle K. Manas atziņas, 73. lpp.

⁹ Turpat, 49. lpp.

Augstu novērtēts K. Egles veikums dižā Indijas dzejnieka un domātāja Rabindranata Tagores darbu atdzejošanā un tulkošanā latviski. Pirmais viņa R. Tagores atdzejojums iespiests 1917. gadā. «Daudzos sējumos, ar kuriem bengālis iemantojis simpātijas un cieņu latviešu sabiedrībā un literatūras draugos, izpaudies arī paša tulkotāja dzejnieka talants,» atzīst V. Ancītis.¹⁰

1921. gadā A. Gulbja apgādā iznāca K. Egles tulkotais R. Tagores «Dārznieks» — darbs, kurš K. Eglem bija pats mīļākais visā viņa literāta mūžā. Vēl pēc pusgadsimta K. Egle atcerējās, ka šī grāmatiņa dzeltenajos vākos viņu tik ļoti iepriecinājusi kā neviena cita viņa sagatavotā grāmata vēlāk.¹¹ Tas saprotams, jo R. Tagores «Dārznieka» atdzejojumos katra vārsmā daudzkārt slīpēta un pārstrādāta, līdz galīgs skanējums iegūts tikai 1958. gada izdevumā. Atgādināšu, ka šis izcilais R. Tagores darbs K. Egles latviskojumā atsevišķos izdevumos iznāca 1921., 1930., 1937., 1958. gadā un R. Tagores Rakstu 6. sējumā 1930. un 1937. gadā. Pavērosim, kā K. Egle pilnīgojis dažas «Dārznieka» vārsmas latviski! 1921. gada izdevumā šī darba izskaņa lasāma šādi: *Un savā sirdspriekā tu vari dzīvinošo prieku pārdzīvot, kas kādā pavasara ritā skanēja, šis savas jautrās skaņas sūtidams pār gadsimteņiem.*

1930. gada izdevumā K. Egle vārsmas pēdējo trešdaļu labojis:.. *šo savu līgsmo balsi sūtidams pār gadusimteņiem.*

1937. gadā iznākušajā grāmatā tulkotājs vārdu *sirdsprieks* aizstājis ar *ieliksmē*. Galīgais šīs vārsmas tulkojums rodams 1958. gada izdevumā:

¹⁰ Ancītis V. Kārļa Egles deviņdesmitgadē. — Cīņa, 1977, 2. jūn.

¹¹ Sk.: Egle K. Atmiņas. R., 1972, 211. lpp.

*Un savā ieliksmē tu vari dzīvinošo prieku izbau-
dit, kas kādā pavasara ritā skanēja, šo liksmo
balsi aizsūtot pār gadsimtiem.*

Šādus atdzejas pilnīgošanas piemērus varam rast ikkatrā K. Egles tulkotā darba jaunā izde-
vumā.

Savā indologa darbā K. Eglem kopā ar citiem mūsu indoloģijas aizsācējiem bijis jāvēršas pret gadu simteņos iesakņojušos t. s. eiropocentrisko domāšanas veidu. Varbūt tieši tādēļ K. Egle savu darbu tagoristikā uzskatīja par tik svarīgu. R. Tagores Raksti 9 sējumos, kas iznāca K. Egles un R. Rudzīša tulkojumā no angļu valodas, joprojām ir lielākais ieguldījums pasakaini bagātās Indijas kultūras tuvināšanā latviešu kultūrai.

«..Šai dzīvē Tu ieslēgts tik cieši, ka no tās Tev vairs neaiziet..» — šādi vārdi ir dzejnieces Mirzas Ķempes veltījumā K. Eglem. Latvijas PSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks nav aizgājis. Viņš arvien ir mums blakus ar savu atstāto literāro un bibliogrāfisko mantojumu, ar paša izveidoto kultūras vērtību arhīvu.

Testaments šodienas paaudzei, manuprāt, ir K. Egles vārdi par cilvēka, tautas dvēseles un Vi-
suma harmoniju:

«Tautas vislabākie spēki un īpašības pamostas un parādās, nevis ieročus žvadinot vai augstu gaisos komplicētās lidmašīnās lidojot, bet gan iekšējo kultūru nostiprinot. Māksla — dzeja, mūzika, glezniecība, skulptūra ir tie izteiksmes veidi, kuros iemiesojas viņas dvēsele. Un var sacīt, tikai tai tautai bagāta dzeja un mūzika, kurai liela un skaista dvēsele. Aprakt šo dvēseli nespēj nekas. ..Klausīties tautasdziesmās tas pats, kas klausīties savas sirds maigākos pukstienos. Runāt par tautasdziesmām tas pats, kas runāt par savas

dvēseles intīmākajiem noslēpumiem. Tu pazīsti tos, tu saproti tos un tomēr izcel un atrod viņos mūžam ko jaunu. Tie vilina un sauc, aicina un trauc, un mums tīkas viņiem mūžam pakaļ traukties. Tajos atveras cēlākā iekšējās kultūras bagātība.»¹²

¹² Egle K. Manas atziņas. 73. lpp.

lekskats latviešu valodniecības vēsturē

GINTS ŠIMANIS,
LVU Filoloģijas fakultātes students

ATIS KRONVALDS UN 19. GADSIMTA 70. GADU VĀRDNĪCAS

«Tautu patiesi mīlēsim, to smalki pazīdami un pareizi cienīdami viņas dārgākās mantas. Viena no šīm mantām ir mūsu tēvu valoda. Cienīsim to, kur un kā vien spēdami. Citādi paši sevi apmānīsim, veltīgi lielīdamies ar tautas mīlestību»¹ — raksta vēstulē Atis Kronvalds 1872. gadā.

Jaunlatvieša Ata Kronvalda (1837—1875) vārds allaž saistīties ar latviešu literārās valodas izveides aizsākumiem, ar viņa domubiedru Jura Alunāna, Krišjāņa Valdemāra, Friča Brīvzemnieka, Krišjāņa Barona, Kaspara Biezbārža un citu jaunlatviešu centieniem dzimtās valodas bagātināšanā.

1872. gadā Maskavā iznāk Krišjāņa Valdemāra vadībā sakārtotā «Krievu-latviešu-vācu vārdnīce» — pirmais pašu latviešu veidotais leksikas krājums. Tajā pašā gadā Rīgā dienasgaismu ierauga bīskapa Karla Kristiāna Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīca. A. Kronvalds, protams, nevarēja palikt nomaļus šādos latviešu tautai un valodai nozīmīgos brīžos.

Krišjānis Valdemārs savas vārdnīcas sagatavošanas darbu aizsāk jau 1867. gadā. Tomēr trūkst liecību, ka Valdemāra vārdnīcas līdzveidošanā piedalījies arī A. Kronvalds. Fricim Brīvzemnie-

¹ Citēts pēc grām.: *Kundziņš K. Kronvalda Atis. R., 1905, 198. lpp.*

kam — galvenā darba veicējam Valdemāra 1872. gada «Krievu-latviešu-vācu vārdnīces» sagatavošanā — A. Kronvalds raksta: «. . . cien. bīskaps Ulmanis krietni pūlējas sagādāt latvisku leksikonu. . . Ja Jums būtu laika pakavēt, tad jau priekš sava leksikona dažu labu graudiņu gan atrastut.»² Rakstītajā jūtam vēlmi sadarboties, tajā iezīmējas arī sadarbības varbūtība, par kuru pagaidām vēl nav pārliecinošu ziņu.

Tiesa, A. Kronvalda darinātie jaunvārdi sastopami K. Valdemāra vārdnīcā, taču vairāk ticams, ka šos vārdus čaklajiem vārdnīcas veidotājiem Maskavā iesūtījuši Laubes Indriķis un citi Latvijā dzīvojošie K. Valdemāra darbabiedri, izrakstot jaundarinājumus no šejienes preses slejām. Liene Roze monogrāfijā «Pasaule vārdnīcas skatījumā» min faktu, ka A. Kronvalds 1873. gadā ieteicis vārdus *būte* un *būtība*, kas abi jau sastopami K. Valdemāra 1872. gada vārdnīcā. L. Roze atzīst: «Iespējams, ka Kronvalds šos vārdus ir pārņēmis no vārdnīcas. Dažiem A. Kronvalda ieteiktajiem jaunvārdiem vārdnīcā ir pārveidota forma, un šī pārveidotā forma ieviesusies latviešu literārajā valodā. Piemēram, 1869. gadā A. Kronvalds lietoja vārdu *nākatne*, vārdnīcā šis vārds sastopams formā *nākotne*, un šo formu 1874. gadā akceptēja arī A. Kronvalds. Viņš ieteica vārdu *burtņice*, bet vārdnīcā un no vārdnīcas literārajā valodā ieviesās forma *burtnīca*.»³

A. Kronvalds vairākus jaunvārdus un apvidvārdus iesūtījis Ulmaņa vārdnīcas veidotājiem. Atšķirot šo «Lettisches Wörterbuch» 1. daļu — latviešu-vācu vārdnīcu —, pie vairākiem vārdiem at-

² *Atis Kronvalds*. Tagadnei. Izlase. R., 1987, 277. lpp.

³ *Roze L.* Pasaule vārdnīcas skatījumā. R., 1982, 71. lpp.

rodam norādi *Kronw.*, tie ir A. Kronvalda iesūtītie jaunvārdi: *atvēzēties, drūzma, karns, ķīsis, ķīlis, kņada, kuplināt, izlobīt, nopietns, ņudzēt, osa* u. c. Atzīstami, ka augšzemnieku vārdus A. Kronvalds pārcēlis vidus izlokšņu skaņās. Ar to gan viņš vādnīcas izveides laikā izpelnījās K. Ulmaņa neapmierinātību. Tomēr A. Kronvalds neatkāpās no uzskata, ka citu novadu vārdi vispirms ir jāpārceļ literārās valodas skaņās, lai tos varētu izmantot valodas kuplināšanai.

Par A. Kronvalda darbību latviešu vārdnīcu izveidē liecina arī viņa raksts «Dr. Ulmaņa Latviešu valodas vārdnīca» (1872). Kritiski izvērtēdams latviski vācisko vārdnīcu, A. Kronvalds atzīst, ka tā nebūt nav pilnīga: «Divu gadu laikā nevar neviena cilvēka spēks, lai tas būtu liels cik būdams, pilnīgi latviešu valodas vārdnīcu sarakstīt. Vārdnīcas nepilnībai daži cēloņi. Kamēr vārdnīca nebij klajā nākuse, īsti nezinājām, kuri vārdi jau sakrāti, kuri vēl ne. Vārdu salasītāji nevarēja prasīt pēc tiem vārdiem, kurus tie nebūt nezināja kaut kur esam. Tagad var ikkatrs šās vārdnīcas apcirkņus salīdzināt ar to valodas bagātību, kas tam pieejama un zināma, un tad tos vārdus un teicienus, kuri vārdnīcā nav atronami, piezīmēt.»⁴ Patiesi, vārdnīcas pirmizdevumā ir iesietas daudzas baltas lapas, kas domātas jauniem vārdu ierakstiem — te būtu plašs darbalauks, jo jau iepriekšminētajā rakstā lasām, ka Ulmaņa vārdnīcā trūkst daudz vārdu ar izskaņām *-šana, -šanās, -ums, -iens, -tājs, -ējs, -nieks, -ība*. Nav tādu vārdu kā *audzinātājs, saņēmējs, apgādnieks, apgaismojums* un daudzi citi. Tiesa, latvietim nebūs

⁴ *Kronvalda Atis*. Dr. Ulmaņa Latviešu valodas vārdnīca. — *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti. 1. sēj. R., 1937, 478. — 479. lpp.

grūtību darināt lietvārdus ar šīm izskaņām, bet kā cittautu cilvēkam, kurš ieinteresējies par mūsu valodu? Šī rūpe izskan arī A. Kronvalda rakstā. 1873. gadā rakstā «Priekš nākošās vārdnīcas» A. Kronvalds iesaka vairākus jaundarinājumus: *iestindzis, vijīgs, veicināt, veikals* ('darījums'), *bezveikalīgs* u. c. Daži vārdi tomēr ļoti savdabīgi: *spaidonis, redzuklis* jeb *redzokle* — 'acuzīlīte'.⁵

Maskavā 1879. gadā ar K. Valdemāra gādību izdod «Latviešu-krievu-vācu vārdnīci» — pirmo latviski krievisko tulkojošo vārdnīcu mūsu leksikogrāfijas vēsturē. Šajā vārdnīcā uzņemti daudzi 70. gados latviešu presē parādījušies jaunvārdi, vairāku autors bija A. Kronvalds: *aizbildnis, aizbildniecība, arods, atvainot, balva, dzeja, galotne, ieskats, izglītība, izloksne, jaunatne, kaislība, kuplināt, luga, pilsonis, poēzija, sajēga, skolēns, skolotājs, tagadne, valde, veids, vēsture*.

A. Kronvalds vienmēr rūpīgi pētījis, kā rodas jauni vārdi citās valodās. Pamatīgi apzinot arī Frīdriha Kuršaiša vācu-leišu vārdnīcas sējumus, A. Kronvalds tajā redzēja lielisku lituānismu avotu: «...jo svarīga un vajadzīga ir leišu valodas pazīšana priekš tiem, kas grib tagadējo latviešu rakstu valodu pilnīgi saprast un to sekmīgi veicināt.»⁶ A. Kronvalds Kuršaiša vārdnīcā redz paraugu K. Ulmaņa vārdu krājuma 2. daļai — lai tā noderētu gan praktiskajām dzīves vajadzībām, gan zinātniskiem mērķiem. Jānis Kušķis atzīst: «Kronvalda Atim.. ir skaidrs priekšstats par jaunu vārdu rašanās veidiem citās valodās. Un galvenais avots allaž ir dzimtās valodas resursi.

⁵ Sk.: *Kronvalda Atis*. Priekš nākošās vārdnīcas. — *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti, 1. sēj., 487.—489. lpp.

⁶ *Kronvalda Atis*. Leišu valodas vārdnīca no Friedr. Kuršata. — *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti, 1. sēj., 604. lpp.

Tos nepieciešams izzināt, un šim nolūkam Kronvalds netaupa spēkus.»⁷

Sodien mums nopietni jādomā — kā pareizi un nekļūdīgi izmantot centīgā jaunlatvieša atstāto valodniecisko mantojumu. Aktīvi jā rūpējas, lai itin visās dzīves nozarēs lietotu labu un bagātu latviešu valodu. Lai līdzīgi mundrinājumam palīdz A. Kronvalda vārdi: «Mums krietni, patiesīgi un dižani strādājot, augs mūsu valodas skaņība, viņas glītums un skaistums, brangums un daiļums, viņas pilnība un augstība, jo mūsu sentēvi ir priekš viņas jau iegādājuši izdevīgu, auglīgu un svētīgu pamatu. Stāvēsim uz šī stiprā pamata droši un modri!»⁸

Konsultants *J. Kušķis*

ANDREJS GRĀPIS

DAŽAS ATA KRONVALDA SIMTPIECDESMITGADES ATSKALAS

Atis Kronvalds (1837—1875), viens no sava laika aktīvākajiem un izcilākajiem sabiedriskiem darbiniekiem, ievērojams sava laika publicists un spožs orators, savas negarās dzīves laikā spējis atstāt paliekamas vērtības visdažādākajās dzīves nozarēs. A. Kronvalda rakstiem un runām ir tiešs saistījums ar reālo dzīvi. Veidojies tam laikam raksturīgā audzināšanas un izglītības sistēmā, laikmeta aprisēs tieši līdzdzīvojot, A. Kronvalds

⁷ *Kušķis J.* Kronvalda Atis un latviešu valoda. — Varavīksne 1987: Literārā mantojuma gadagrāmata. R., 1987, 190. lpp.

⁸ *Kronvalda Atis.* Valodas lietā. — Kopoti raksti, 1. sēj., 607. lpp.

kā teorētiski, tā praktiski spēja īstenot jaunlatviešu kustības mērķus un virzīt tālāk baltvācu mācītāju zinātnisko veikumu valodniecībā.

A. Kronvalda valodnieciskā mantojuma nozīmību, lai arī ne bez atrunām, saprata vācu mācītāji. Tā Lugažu mācītājs K. Ulmanis, valodnieka bīskapa K. K. Ulmaņa dēls, dažus gadus pēc A. Kronvalda nāves rakstīja: «Kronvalds gribēja radīt jaunu un skaistu valodu. Liegtin nevar to noliegt. Viņa pēcnācēji nespēja dot patstāvību tādām ziepju burbulim, uzpotēdami jauno valodu vecajai, Kronvalda «izglītoto» valodu tie mēģināja savienot ar «tautas» valodu. Bet tiem vēl nepietika, ņemot Kronvalda jaunus vārdus. Ik katrs pats gribēja būt Kronvalds. (Retinājums mans — A. G.) Un ikvienam iekrita prātā kādi jauni vārdi, ortogrāfijas likumi, gramatikas smalkumi, no citām valodām ņemti jukumi, kurus tie sajauca ar veco tautas valodu un padarīja to nebaudāmu.»¹ Citāts rāda, ka pat dedzīgs konservatīvo nostādņu aizstāvis ir spiests novērtēt A. Kronvalda personības lielumu.

A. Kronvalda personību vērtējuši arī citi. Pēteris Stučka rakstā «Pie Raiņa kapa» (1929) A. Kronvaldu līdzās Auseklim un Krišjānim Valdemāram raksturo kā dižu un turklāt nesavtīgu personību. Andrejs Upīts «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē» (1921) norāda, ka A. Kronvalds «paliek uz visiem laikiem latviešu intelīģences vēsturē kā viens no labākajiem tautas izglītības propagandētājiem un skolotāju kārtas idejiskajiem un sabiedriskajiem organizētājiem». A. Kronvalds, pēc viņa laikabiedra Kaudzītes Matīsa vārdiem, savās runās allaž ielicis sirdi un

¹ Baltische Monatschrift. XXVI. 1878, 4. lpp.

dvēseli, savu atziņu un pārlicību, ticību, mīlestību un cerību.

Darbi valodniecībā ir tā A. Kronvalda mantojuma daļa, kas saista īpašu uzmanību mūsdienās. Tas tāpēc, ka daudzi viņa atzinumi un ieteikumi vēl šodien aktuāli. Šajā rakstā nav mēģināts īpaši ieteikties A. Kronvalda nostādņu analizē, bet vairāk lūkots rast to saistījumu ar mūslaiku situāciju.

Turpinot savu priekšgājēju darbu, A. Kronvalds izvirza domu, ka latviešu valodas pētīšanai jāklūst par patstāvīgu zinātnes nozari. Tērbatas latviešu literārajā vakarā 1871. gada 23. janvārī viņš saka: «... latviešu valoda var derēt un patiesi jau der par zinātnības priekšmetu.»² Uzsverot A. Šleihera, A. Bilenšteina u. c. valodnieku zinātnisko pieeju latviešu valodai, A. Kronvalds kā izpētes paņēmieni izvirza vēsturiski salīdzināmo metodi («valodu salīdzināšanas zinātnību»), kas parāda kā dažādo valodu kopīgo izcelsmi, tā īpato attīstību. Turklāt, pēc A. Kronvalda atziņuma, šī metode ir tā, kas apliecina, «cik smalki tauta savus piedzīvojumus dabā un savus ievērojumus dzīvē sajutusi — visu ar skanošiem, dvēselīgu nojautu apzīmētājiem, proti, vārdiem, tā sakt, apmiesodama».³ Te vēlreiz jāuzsver, ka šādu domu nebūtu iespējams izvirzīt, ja nebūtu tā valodnieciskā darba, kuru bija veikuši vācu tautības mācītāji, ja nebūtu to gramatiku, kas jau bija sarakstītas un izdotas. A. Kronvalds tās allaž ir ieteicis izmantošanai, turklāt ne tikai tādēļ, ka nebija plašas latviešu tautības autoru radītās

² *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti. I. 1937, 547. lpp. Turpmāk parindēs saīsinājums KR I un attiecīgā citējuma lap-puse.

³ KR I, 548. lpp.

valodnieciskās bibliotēkas, bet arī tādēļ, ka viņš augstu vērtēja G. F. Stendera, K. K. Ulmaņa un A. Bīlenšteina veikumu.

A. Kronvalda uzskatos valodas kā sabiedriskas parādības izpratne ir ciešā saistībā ar tautas kultūras izveidi un attīstību. Rakstā «Kāds vārds par mūsu tautas skolām» (1887) viņš saka: «Ja mums visiem valodas trūktu, tad lopiem būtum līdzīgi, nebūtum pilnīgi cilvēki, nebūtum savā gara izplaukšanā tik tālu kļuvuši, kā to tagad patiesi redzam; jo mūsu gara manta, visi smalkie izgudrojumi, visa dzīves pārļabošana nav vis vienas dienas darbs. Pa gadu simteņiem un gadu tūkstošiem šī manta sakrājusies caur to, ka, gudram cilvēkam mirstot, viņa izgudrojumi atliek pēcnākamim par mantojumu, ja tie valodā, cilvēku valodā tapa uzglabāti.»⁴

Laiks, kad izvērsās A. Kronvalda darbība, šodien mūsu valodniecības vēsturē tiek saukts par nacionālās literārās valodas formēšanās stadiju. Literārās valodas pilnveides sakarā, nosakot valodas faktu iederību vai neiederību tajā, A. Kronvalds vispirms skata izlokšņu un literārās valodas attiecības. Rakstā «Kāds vārds par mūsu tēvu valodu» (1869) izteikts atzinums: «Bet mūsu valoda netiek visur vienādi runāta, jo viņai daudz izlokšņu jeb dialektu. Ja katrs sacītu, ka viņa izloksne tā visu derīgākā, ka viņš savējo vien grib runāt un rakstos daudzināt, tad celtos sajukšana, kas tikai tautas apgaismošanu aizkavētu.»⁵

Zināmā mērā tas ir problēmas pieteikums, kuras atrisinājums skaidrāk atrodams dažus gadus vēlāk publicētajā A. Kronvalda rakstā «Dr. Ulmana

⁴ *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti. II. 1936, 196.—197. lpp. Turpmāk — saīsinājums KR II un citējuma lappuse.

⁵ KR I, 418. lpp.

Latviešu valodas vārdnīca» (1872), kur teikts: «Es gan zinu, ka vārdu izsauciens nav gluži vienāds visos Latvju zemes apgabalos, bet priekš skolām, baznīcām, rakstiem un citām augstākās dzīves vajadzībām viena izloksne par priekšzīmī jāpieņem.»⁶ Kā redzam, vienotas literārās valodas lietošana tiek saistīta kā ar izglītības, tā kultūras dzīvi un šajā nozīmē tā kļūst arī būtiska nacionālās konsolidācijas procesā.

Kā norādījis Arturs Ozols, A. Kronvalda nopelni latviešu valodas vārdu krājuma kuplināšanā vērojami divos virzienos: 1) norādot līdzekļus, kuri izmantojami jebkuram kultūras darbiniekam jaunu vārdu darināšanā un valodiskā jaunradē; 2) ieviešot jaunvārdus un atjaunojot vecvārdus. A. Kronvalds uzskatīja: «Vārds nav lieta pate, bet nav arī putna meldija, bet zīme, tulkojums un tādēļ arī liecinieks, ka mūsu sentēvi sajūtamas un iegaumējamās lietas un būšanas nosvēruši, sapratuši un citu no citas izšķīruši.»⁷ J. Alunāns vārddarināšanā izmantoja galvenokārt izskaņas, A. Kronvalda darinājumos sastopami arī vārdi, kas veidoti ar piedēkli, piemēram, ar *-kl-* *lidzeklis*, *stāvoklis*, ar *-on-* *pilsonis*, *ziedonis*, ar *-ul-* *dzenulis*, *vēstule*, ar *-ur-* *raksturs*, *vēsture*. A. Ozols atzīmē: «Daudzi A. Kronvalda lietotie jaunvārdi ir šķietami, jo to avots ir apvidus vārdi vai lielākās 18. gs. vārdnīcas (G. Stendera un J. Langes vārdnīcas, kas vēlāk par leksikas kuplināšanas avotu noderejušas arī Rainim): *arods*, *balva*, *jauda*, *josla*, *loma*, *nolūks*, *oma*, *omuligs*, *sacerēt*, *veids* u. c.»⁸ Līdzīgā veidā latviešu valodā A. Kronvalds ieviesa arī vārdus no lietuviešu

⁶ KR I, 477. lpp.

⁷ Turpat, 505. lpp.

⁸ Latviešu literatūras vēsture. II sēj. R., 1963, 61. lpp.

valodas — *viela*, no senprūšu valodas — *ķermenis*, kā arī tieši tulkojot no krievu valodas — *priekšmets*. Visi jaunvārdi bija radīti ilgos meklējumos, pārbaudot un sijājot, nevis patvaļīgas iedomas ceļā, tādēļ arī daudzi no tiem pārgāja vispārējā lietošanā un tiek izmantoti vēl šodien. Kārlis Milenbahs šai sakarā rakstīja: «It kā krietns dziesminieks bagāts jaunām gleznām, jaukām līdzībām, tāpat arī Kronvalds parādās savos jaukajos jaunvārdos, kā jaunu gleznu, jaunu līdzību darinātājs.»⁹

Lai rakstnieks vai zinātnieks ar saviem jaunradinājumiem un jaunieviesumiem būtu patiess valodas veidotājs, A. Kronvalds izvirza stingru nosacījumu, kas formulēts rakstā «Par vārdiem «egliens», «priediens» u. t. pr.» (1870): «Valodas likumi nestāv ārpus viņas. Valodai nevar likumus dot kā kādai sabiedrībai, valstei. Kas valodas likumus grib mācīties pazīt, tam tie jāuzmeklē pašā valodā, to līdz dibenu dibeniem iztīrējot.»¹⁰ Šie vārdi nebūt neliekas savu aktualitāti zaudējuši šodienas valodnieciskajās strīdu situācijās.

Svarīga A. Kronvalda valodnieciskās darbības šķautne ir viņa veiktais sinonīmu un sinonīmijas pētniecības aizsākums. Rakstā «Sinonīmiski vārdi» (1870) viņš saka: «Sinonīmisku jeb saderošu vārdu bagātība mūsu valodā diezgan liela, kauču līdz šim maz izkopta. Kas šādus saderošus vārdus jo tuvāki aplūko un ik katru pēc sava īpaša nozīmējuma pilnīgi nosver, tas drīz atskārst, ka šos vārdos mūsu vectēvi savu garīgu dzīvi, savu ievērošanas veiklību, savu izjūdišanas spēku —

⁹ Milenbahs K. Daži jautājumi par latviešu valodu. IV. R., 1909, 46. lpp.

¹⁰ KR I, 485. lpp.

paglabājuši.»¹¹ A. Kronvalds bija sapratis, ka dažādi vienas nozīmes vārdi katrs atsevišķi lietoti vienā un tai pašā kontekstā spēj ietekmēt teiktā emocionāli ekspresīvo ietonējumu. Tādēļ sinonīmu izvēlē nepieciešams panākt stāvokli, kad «rakstnieki noprātīs, ka, vārdus kādā rakstienā saliekot, nav visvienalga, vai ņemam šo vai to vārdu, bet ka runājot un rakstot tie saderošie vārdi smalki jāizlasa un pēc sava īpaša nozīmējuma jānosver. Tad arī tie jautrākie [vēriģākie] lasītāji nebūs ar šādu tādu slapdraņķi mierā, bet prasīs pēc jo briedīgākas barības.»¹² Kaut arī A. Kronvalds bija izvirzījis sev tikai necilu uzdevumu — ar plaša korespondentu loka palīdzību fiksēt un pareizi izskaidrot sinonīmu nozīmes, te jaušami valodas funkcionālo un emocionāli ekspresīvo stilu noteikšanas un klasifikācijas aizmetņi. Tāpat skaidrs ir viņa nolūks panākt stilistiski iederīgu un nozīmes ziņā precīzu, trāpīgu vārdu lietojumu katrā runāšanas vai rakstīšanas situācijā.

Sprīdumus homogrāfu apskatā A. Kronvalds atvasina, vadoties no ortogrāfijas pilnveides izvirzītās problemātikas. Rakstā ««Mājas Vieša» domas valodas lietā» (1871) viņa izmantotie paraugi no veclatviešu rakstu pieminekļiem uzskatāmi ilustrē populāro J. Endzelīna atzinumu: «Kasmums šos tekstus dara svešādus, nav to valoda, bet rakstījums.»¹³ A. Kronvalda uzmanību saista galvenokārt leksika, kuras sakarā arī skatītas ortogrāfijas problēmas. Te izvirzīts jautājums par homoformām, vai kā šo parādību nosauc A. Kronvalds, — «divējādi izsaukami, bet vienādi rakstāmi vārdi». Minēti šādi piemēri: *lieli* (lietvārds

¹¹ KR I, 441. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Endzelīns J. Darbu izlase. III, 2. d. R., 1980, 248. lpp.

un īpašības vārds), *sniegs* (darb. v. 3. pers. un lietvārds), *līdz* (prievārds un darb. v. 3. pers.), *sējējs* (lietv., 'kas kādam ko apsien' un 'tas, kas sēj sēklu'), *podis* (lietv. 'trauks' un 'mērvienība').

Viss iepriekš minētais reizē ir arī A. Kronvalda cīņa pret valodas kropļotājiem, savas tautības un dzimtās valodas noliedzējiem kārkļuvāciešiem, kaunīgajiem latviešiem. Viņš šausa arī nepareizo, vācisko latviešu valodas izrunu: «Daži noklausījušies, kā tādi vācieši runā, kas latviski neprot labi runāt — sāk runāt tādā pašā vīzē, kā tie vācieši; tie laikam tic, ka tas labāki skanot. Daži tišām izsauc latviešu ie jeb o neriktīgi, tāpēc, ka daudzreiz pie šīm skaņām pūliņš liels.» («Mazā vācieša» priekšvārds un pēcvārds», 1865.)¹⁴ Tolaik bija arī mēģinājumi izskaidrot šādas pareizrunas kļūdas ar latviešu valodas neizveidotību un nepilnībām. Savā runā Vidzemes skolotāju sapulcē Turaidā 1869. gada 2. jūlijā A. Kronvalds krasi noraida šādu nostādni — «Neba pie valodas tā vaina — pie mums tā vaina, kad tā aplam runājam, viņu nepazīdami».¹⁵ Tātad valodas pazīšana, tās likumību zināšana A. Kronvalda uzskatos ir obligāts nosacījums visiem tās runātājiem. Tas savukārt tiek saistīts ar attieksmi pret valodu, tautu un tās pagātņi, jo runā Tērbatas latviešu literārajā vakarā 1871. gada 23. februārī viņš saka: «Bet mīlēt valodu tādēļ, ka tā tēvu valoda, to nevar ik katrs darīt. Tur vajag dižana, grezna tēva dēla! Kam sirds nelec jo liksmi, latvju vārdus dzirdot, tam tārps sagrauzis sirdi. Un ja tu, brāl, aiz bailēm atraujies no sava sentēvu mantojuma cienīšanas, tad zini, ka Tu neesi va-

¹⁴ KR I, 599.—600. lpp.

¹⁵ Turpat, 625. lpp.

ļīgs, svabads zināšanas mācekļis, bet vai nu savas maizes kules, vai cita kunga vergs.»¹⁶

A. Kronvalds, daudzkārt uzsvērdams latviešu valodas bagātību, līdztekus runā arī par tās labšķaņu, kas arī ir augstas valodas kultūras pazīme. Apcerot G. F. Stendera dzejoli «Lakstīgala», kas ievietots «Lettische Grammatik...», Atis Kronvalds pievērs uzmanību šādai īpašībai — «Cik locīga, vijīga un skanīga latviešu valoda tādās rokās! Turklāt jāievēro, ka šai dziesmiņai nav ne viena vārda ar burtu «r», kas ar apziņu darīts».¹⁷ Arī mūsdienās šo valodas kultūras pazīmi skaidrojam līdzīgi, kas redzams J. Rozenberga rakstā «Ieskats valodas kultūras pazīmju pētījumos», kur teikts: «Valoda ir labšķanīga, ja tekstā fonētiskie izteiksmes līdzekļi tiek prasmīgi organizēti un valoda ir saskanīga, plūstoša, ritmiska, raita, tāda, ko patīkami klausīties.»¹⁸

Tā ir viena valodas attīstības līnija — A. Kronvalda izceltais G. F. Stendera valodas labšķanīgums un Jura Alunāna «Dziesmiņu» ievadā izteiktais nodoms — «rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka». Diemžēl vēl šodien dažu valodnieku darbos un izteikumos samanāma 20. gadsimta četrdesmito gadu nogales nostādne, kad pārspīlētā «viena plūduma teorijas» kritizēšanā veclatviešus kā nebūtiskus ieteica aplūkot konspektīvi un noliedza jebkuru to sakaru ar valodas un literatūras tālāku attīstību.

Būtiskas ir A. Kronvalda atziņas par valodu mācīšanos kā tautu tuvināšanās līdzekli. Viņa domas šajā jomā pamatu pamatos noārda visus

¹⁶ KR I, 552. lpp.

¹⁷ Turpat, 337. lpp.

¹⁸ Latviešu valodas kultūras jautājumi. 17. laid. R., 1982, 77. lpp.

vēlāko gadu, it īpaši 20. gs., mēģinājumus saistīt A. Kronvalda vārdu ar nacionālismu. Jau rakstā «Par skolas grāmatu izrādīšanu» (1870) A. Kronvalds uzsver, ka līdzās dzimtajai valodai, kā visu mācību pamatam, jāmacās daudzu tautu kopējas saziņas līdzeklis — krievu valoda. Noteiktāk, plašākā kontekstā to atrodam grāmatā «Nationale Bestrebungen» («Nacionālie centieni», 1871), kur teikts: «Latviešu tautai nebūs cieši jāpieslienās kādai lielākai valstij tikai vēl tad, kad sāks pieaugt viņas kultūras vajadzības, šī piesliešanās jau notikusi. Proti, latvieši jau tagad pieder tai pašai valstij, kuras apsardzībā, aizgādībā un materiālā pabalstīšanā tai mūsu zemes iedzīvotāju daļai, kas līdz šim nekavēta un nenovērsta varēja gādāt par savām izglītības un attīstības vajadzībām, bijuši pietiekami dziļi apgaismības krājumi, sākot ar pamatskolu līdz pašai augstskolai. Tā tad, netauptot pūliņus un darbu, un lielu un vecu kultūras tautu sargāta un pabalstīta, latviešu tauta sasniegs savus ziedu laikus, kādus vien tos tās apstākļos būs iespējams sasniegt.»¹⁹ Šai pašā grāmatā, apcerot izglītības gaitu, A. Kronvalds izsaka arī mūsdienās savu nozīmi nezaudējušu domu — «neviens tauta šīm dienām ar savu tēvu valodu vien, sēdēdama uz mums ieteiktā savrupības soliņa, nerasniedz izglītības augstumu».²⁰ Atsaukdami uz A. Bīlenšteina atzinumu, ka tas, kas iepazinis un izpratis latviešu valodu, vairs neuzskatīs to par nospiestas tautiņas savādību, bet gan nostādīs to līdzās visu laiku galvenajām kultūras valodām, A. Kronvalds pamatoti raksta, ka «latviešu valoda rūpīgi jāpiekopj ne tikai zemākās latviešu skolās, bet arī cienījamās vācu un

¹⁹ KR II, 73. lpp.

²⁰ Turpat, 41.—42. lpp.

«krievu skolās».²¹ Lūk, cik tālredzīga bija A. Kronvalda izpratne. Un tā nav nejaušība, ka šīs izpratnes nenovērtēšana un tālāk neattīstīšana nevienu vien reizi latviešu valodas mācīšanu ievēdusi šķībos likločos un strupceļos.

Attīstot un izsverot jautājumus par valodas mācīšanu skolās, kā pamatnoteikumu A. Kronvalds izvirza prasību, lai mācāmā valoda būtu skaidra un saprotama. Ir vajadzīgs, lai «skolotājs skaidri un šķirīgi ik katrā mācības stundā pats runā, bērniem par labu priekšzīmi, un nevis tā greizi un nešķirīgi pļāpā. Skolotājam un mācītājam būs būt vispirms krietnam valodas pratējam.»²² Te arī aizsākās cīņa pret semantiskiem barbarismiem, jo ar «greizu pļāpāšanu» domāta tādu vārdu kā *ārtīgs* ('rātns'), *ordnunga* ('kārtība'), *feins* ('labs, skaists, smalks') u. c. lietošana. Taču līdztekus tas nenozīmē pūristisku attieksmi pret svešvārdiem — nepieciešamākos tiek ieteikts izskaidrot un mācīt.

Nākamais nosacījums, kuru A. Kronvalds izvirza, ir skolas lasāmgrāmatu valodas kvalitāte, kas viņa izpratnē, no vienas puses, saistīta ar prasmī veikli un labi apgūt lasīšanas tehniku un, no otras puses, ar jautājumu par grāmatu krātuvju — bibliotēku izveidi. Lasāmgrāmatu kvalitāte A. Kronvaldam tverta ne tikai pedagoģiskā, bet arī plašākās kultūras darba aprisēs. Tas savukārt ietekmē vēl citas prasības valodas mācīšanā: «Skolēniem arī jāierāda, ka mūsu tagadējie vārdi, tā sakot, no senajām saknēm izauģuši, lai tie mācītos atzīt, cik jautrs un spēcīgs gars mūsu vectēviem bijis un ka ikkatrā vārdā

²¹ KR II, 54. lpp.

²² Turpat, 206. lpp.

slēpjas viņu gudrā izmanība un samanība, jāizrāda, ka latviešu valoda vēl šodien pieaug ļaužu mutē un jaunākos rakstos, jāizrāda, kāda starpība starp rakstu valodu un starp izloksnēm jeb latviskiem dialektiem, jāizskaidro tie svarīgākie sino-nīmi.»²³ A. Kronvalds iesaka aktīvi veidot literārās valodas izpratni, norādot tās avotus un aicinot domāt par tās kultūru. Šāds komplekss uzdevums vēl šodien ir būtisks un risināms. Tāpat no visa minētā izrietošais pedagoģiskās darbības rezultāts — «skolēni lai nerunā stostīdamies, ar pušuplēstiem, strupotiem vārdiem un teikumiem, bet ka tie lai izteic skaidri, skaļi un pilnīgi katru teikumu kā pieklājas»²⁴ — arī nav zaudējis savu aktualitāti.

A. Kronvalda valodnieciskie uzskati izaug no viņa dzimtenes mīlestības un tautas attīstības struktūras skaidras apzināšanās. Tādēļ specifiskie zinātnes jautājumi kļūst patriotisma izteicēji un veido ne tikai zinātnisko, bet arī politisko darbību. Šādā aspektā A. Kronvalds ir ne tikai sava laika progresīvo sabiedrisko un zinātnes atzinumu izteicējs un to tuvinātājs tautai, bet arī cīnītājs par tās garīgā brieduma paātrinājumu un stagnācijas pārvarēšanu. Tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns šai sakarībā raksta: «Kas lasījis Kronvaldu Ata rakstus un zinās viņa dzīvi, tam radīsies ilgas no jauna uzšķirt grāmatas un iedziļināties pagājušos laikos, tautas pirmās atmodas notikumos, kas jāzina katram latvietim. Un, lūk, mums pretī šaujās dzīvas uguns liesmas, Kronvalds dzīvo.»²⁵

²³ KR II, 207. lpp.

²⁴ Turpat.

²⁵ *Sudrabkalns J. Kopoti raksti. III sēj. R., 1959, 119. lpp.*

Rakstnieks un valoda

BENEDIKTS KALNAČS

«LĀČPLĒŠA» SIMTGADE

A. PUMPURA EPOSA VALODAS VERTEJUMI

1988. gadā aprit simts gadu, kopš iznācis viens no izcilākajiem latviešu kultūras pieminekļiem — Andreja Pumpura eposs «Lāčplēsis».

Ievadā A. Pumpura «Rakstu» otrajam izdevumam 1912. gadā Juris Kalniņš viņa daiļradei vēltija šādu vērtējumu: «Tie ir ar dzejnieka sirds asinīm rakstīti vārdi. Viņi nebūt nepārsteidz ar mākslotiem retoriskiem smalkumiem, ģeniālu domu cēlumu vai dziļumu, attapīgu asprātību vai apbrīnojāmām gara dzirkstelēm. Galvenā kārtā viņu vērtība pastāv augstā, dedzīgā sajūsmībā, kura arī citos sacēla līdzīgas jūtas.»¹

Isumā atminoties to, kas teikts par «Lāčplēša» nozīmi mūsu tautas kultūras un līdz ar to valodas kultūras attīstībā, galvenokārt jāpievēršas J. Rudzīša, R. Klaustiņa un T. Zeiferta spriedumiem. Plašākais un aptverošākais pētījums par A. Pumpura eposu ir J. Rudzīša priekšvārds «Lāčplēša» 1988. gada izdevumam.

1888. gads, kad iznāk A. Pumpura eposs, vispār ir iezīmīgs mūsu tautas dzīvē. Vispirms, protams, ar Trešajiem vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem, kas, kaut grandiozi būdami, tomēr atsedz radušos atšķirību dažādu tautas sociālo slāņu pārstāvju vidū. Varbūt visrūgtāk par

¹ Sk.: *Pumpurs A. Raksti*. 1. sēj. R., 1925, 7. lpp.

pārmaiņām laikmeta gaisotnē liecina atturīgā atieksme pret Andreja Pumpura eposu, kas iznāca tieši svētku priekšvakarā. Jānis Kalniņš to parādījis romānā par A. Pumpuru: «Bet, kad norima svētku jūsma, kad parādījās pārspriedumi par «Lāčplēsi», allaž iznāca tā, ka galvenais, par ko viņa darbā runāts, ir jau aizgājusī pagātne. Sprieda par to, vai darbs uzlūkojams par tautas eposu vai nav, rakstīja par to, cik bagātīgi dzejnieks izmantojis tautas pasakas un dziesmas. Par darba saturu runāja maz. It kā būtu radies eposs, kas novietojams kā senatnes pieminekļis apskatei muzejā, un Lāčplēša cīņa sen beigusies. Tautiešiem Pumpura darbu nevajadzēja. Viņiem nevajadzēja spēka vīru Lāčplēsi. Tas traucēja dzīvot.»² Zināmā mērā Pumpura darbs patiesi ir kā atmiņa par aizgājušu laikmetu. Taču radīt varoņeposu Pumpurs varēja, tikai apzinoties folkloras laikmetiskumu. Tas ir tautas dzīvā koka sulu ritējums, kas ļaus tam salapot nākotnē. Arī «Latvju dainas» taču sāk iznākt tikai 1894. gadā, arī tās top, klusas un dziļas, šai skanošā tukšuma laikposmā, bet to aizsākumi, priekšnoteikumi meklējami jau aizgājušā periodā — jaunlatviešu darbības sākumā, kas aizritējis ne tikai sajūsmīgā dedzībā, bet arī sūrā praktiskā darbā un cīņā par tautas tiesību pamatošanu.

Valodnieciskā darbība šai laikā ritējusi divos galvenajos virzienos — teorētiskos apcerējumos un praktiskā valodas izkopšanā. A. Pumpurs, atšķirībā no J. Alunāna vai A. Kronvalda, tikpat kā nav centies pamātot savu viedokli īpašos rakstos. Iespējams, te vainīga A. Pumpura personības zīmīga īpatnība — tajā dominē jūtas, nevis racio-

² Kalniņš J. Andrejs Pumpurs. R., 1964, 345. lpp.

Lāčplēsis,

Latvju tautas varonis.

Tautas epus.

Pec tautas teikam sacerejis

Pumpurs.

Rigá.

B. Dirīka un beedru apgadibá.

A. Pumpura «Lāčplēša» 1888. g. izdevuma titullapa

nāla pieeja. Teodors Zeiferts dzejnieku raksturojis šādi: «Mirdzošu krāsu mīlestība aizņem Pumpuru kā salda mūzika un modina viņā muzikālas melodijas un motīvus. Nekur nevarēja šī viņa īpašība atrast savai rošībai tik piemērotu vietu, kā teiku senatnē. Tūliņ iesākumā viņš ieved lasītājus zilajā debesu velvē, pārkoņa brīnišķā pilī, kur mājo mūžīga gaisma. Pārkoņa sirmajiem zirgiem caur segliem aust gaisma, caur iemauktiem lec saule; Potrīpam zirgi vaska dzeltenumā, kūlišu rati zeltotiem stiebrīņu spieķiem; Autrīpam zvīņaini zirgi, zaļu niedru rati, sēdeklis taisīts no gliemežu vākiem; Līgo un Puškaitim ziedaini rati; spārnotiem zirgiem tie laižas pa varavīksnas vārtiem. . . Te Pumpurs paceļas tikpat kā spārnos un viegli viegli aizlido uz dzejas zemi. Bet, ja mitējas Pumpura muzikālā sajūsma, kas šķetinās melodijās un krāsās, tad Pumpuram dzejas nav. Viņam trūkst spējas mierīgi un uzskatāmi tēlot darbību, zīmēt raksturus, radīt plastiskas, savos norobežojumos noteiktas gleznas. Viņam vispār trūkst dzejnieka rutīnas, kas apzinīgi izlieto mākslas līdzekļus un ar nodomu sasniedz zināmu iespaidu. Šis rutīnas trūkums redzams arī tādos dzejoļos, kas radušies patiesā sajūsmā; tas parādās vārdu saīsinājumos, nepareizā uzsvarā un citādi.»³

Pat nepievienojoties visiem T. Zeiferta spriedumiem, var uzskatīt, ka viņš iezīmējis būtiskas līnijas A. Pumpura personībā. Tādējādi ir daļēji izskaidrota nevienmērība, kas uzskatāmi atklājas eposa mākslinieciskajā, kā arī valodiskajā izveidē. Līdzās atsevišķu fragmentu neizstrādātībai minams vēl otrs faktors — pārlieta turēšanās pie dažiem tautasdziesmu formas principiem, piemē-

³ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. II daļa. R., 1930, 234.—235. lpp.

ram, tikai pie krītošajiem pantmēriem, kas dzejas ritmisko organizāciju nereti padara monotonu.

Par dainām A. Pumpurs raksta: «Tur bij bez visas mākslas zināšanas pati tauta un pati valodas daba sastādījusi priekš mums īstenos dzejas likumus. Mūsu tautas dziesmās kāpjoši ritmi, kā tīri jambi, anapesti u. t. pr., pavisam nav atrojami; bet tikai krītoši, kā troheji, daktili un daži jauktie, — tā kā pavisam varam izšķirt viņās tikai kādus četrus līdz piecus ritmus; un vairāk, ja negribam pārkāpt mūsu valodas īpašības, arī gandrīz nav iespējams viņā sastādīt (retinājums mans — B. K.).»⁴

Līdz šim «Lāčplēša» valodas analizē galvenokārt akcentēti folklorai radniecīgie elementi. Docents Gunārs Bībers lekciju kursā LVU Filoloģijas fakultātē 1984. gadā īpaši uzsvēra Pumpura viedokli, ka rakstītās dzejas formu nosaka folkloras tradīcija kā likums un ka tas ļoti respektēts viņa darbu ritmikā, tēlainībā un strofikā, kas dažbrīd padara dzeju vienmuļāku.

Bet jānorāda, ka pastāv citāds viedoklis par nozīmīgākajām ietekmēm «Lāčplēša» valodā. Piemēram, J. Rudzītis raksta: «Lai gan «Lāčplēsī» ir atsevišķas spilgtas folkloras valodas iezīmes un daudz atsevišķu folkloras valodas elementu, Pumpura darbs visumā pamatojas uz profesionālās dzejas stilistiku un latviešu tā laika literāro un vienkāršo sarunas valodu. Eposa vārdu krājums, to formas, kā arī sintakse visumā vairāk raksturīgi latviešu literārajai valodai 19. gadsimta 70. un 80. gados nekā folklorai.»⁵

⁴ Pumpurs A. Nedziediet blēņu dziesmas. — Raksti. 2. sēj. R., 1925, 400.—401. lpp.

⁵ Rudzītis J. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis». — Grām.: Pumpurs A. Lāčplēsis: Latvju tautas varonis: Tautas eposs. R., 1961, 45. lpp.

Tomēr arī J. Rudzītis eposa valodas analīzē akcentē galvenokārt folkloras elementus. Kā vienu no būtiskākajiem tautas dzejas paņēmieniem, ko veiksmīgi izmantojis A. Pumpurs, J. Rudzītis min tā sauktos konstantos epitetus: ««Lāčplēsī» daudzu epitetu izlietojumā *ļoti spilgti* un *noteikti* parādās tādi stilistiski principi, kas ir stipri radniecīgi konstanto epitetu izlietojumam tautas dzejā. Pumpura eposā ir pāri par desmit epitetu, kas bieži atkārtojas un ir īpaši nozīmīgi «Lāčplēša» valodas izteiksmīgumā. Tādi ir: augstais, brīnišķs, briesmīgs, dailīgs, dīvains, jauks, krietns, melns, lielais, slavenais, stalts, vecajais, varens, zeltots, laipni jeb laipnīgi, sirsnīgi u. c. . . So Pumpura epitetu atšķirība no folkloras konstantajiem epitetiem ir tā, ka folklorā konstanto epitetu veidotājs vārds vienā un tai pašā sacerējumā parasti saistās tikai ar kādu vienu noteiktu priekšmetu, personu vai parādību . . ; turpretī «Lāčplēsī», t. i., viena darba robežās, ar ikvienu no iepriekš nosauktajiem epitetiem ir raksturotas dažādas — gan visai radniecīgas, gan visumā atšķirīgas parādības. . . Eposā ir arī vairāki īsti konstantie epiteti — tādi, kas lietoti tikai sakarā ar kādu vienu noteiktu jēdzienu: cienījams vecis (L II, 43, 49), gaismots gars (L I, 160; III, 671), Likteņtēvs, mūžīgais, sirmais (L I, 41, 53, 247) . . »⁶

Folkloras leksikas elementu izmantojums uzskatāmi vērojams dažādu mitoloģisku būtņu nosaukumos, zināmu tradicionālu sadzīves jēdzienu un etnogrāfisku priekšmetu pieminējumā, kā arī plašā Latvijas toponīmijas resursu lietojumā, gan viet-

⁶ Rudzītis J. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis». — 45.—46. lpp.

vārdu, gan personu īpašvārdu darināšanā. Visumā jāteic, ka šai ziņā A. Pumpurs tikpat kā nav pieļāvis pārspilējumus un pārblīvējumus. Par mitoloģiskiem tēliem, piemēram, dzejnieks raksta: «Dziesmiņā piederīgā vietā pieminēt mūsu vectēvu dievus — ir jauki, bet tomēr, ja tā laba par daudz, tad viņš ir skādīgs.»⁷

Tautas valodas slānis ir vērtīgākais A. Pumpura leksikā. Astoņdesmitie gadi ir laiks, kad jaunlatviešu kustības rezultātā jau radies diezgan daudz vārdu, kas lietojami senāko rakstu ģermānismu vietā. Paša A. Pumpura devums jaunvārdu veidošanā gan ir nenozīmīgs. R. Klaušņš par to izteicies: «Pumpura loma šai lietā nav aktīva, bet pasīva: viņš dzejas skandinājuma spaidos lūkojis izlietot tautiskā laika valodas jauninājumus, pats mazāk pozitīvi ko sniegdams.»⁸

Dzejnieks centies pamanīt un lietot valodā esošos izteiksmes līdzekļus. Viena no būtiskākajām sintaktiskajām īpatnībām Pumpura darbos ir bezsaikļa salikto teikumu lietojums. Par to R. Klaušņš raksta: «Vispilnīgākā Pumpura atkarība no tautas sarunas valodas saskatāma bezsaikļu teikumos. ... Bezsaiklis vienkāršs kā pati daba, pieglaudīgs, sulīgs kā versmīga sarunas valoda, kad mūsu domām un fantāzijai lielāka vaļa ļauta, kad sausās, nomirušās valodas daļas neskaldā teikumu kā vadžiem.»⁹ Piemēram minēsim epizodi no Lielvārda stāsta par Vaidelota braucienu (L II, 85—88):

⁷ *Pumpurs A.* Nedziediet blēņu dziesmas. — Raksti, 2. sēj., 403. lpp.

⁸ *Klaušņš R.* Pumpura rakstu apcerējums. — Pumpurs A. Raksti. 1. sēj. R., 1925, 62. lpp.

⁹ Turpat, 125.—126. lpp.

*Daugavā krāca Ķeguma straume
Un laivu mētāja draudošiem viļņiem;
Jau saules pēdējie stariņi laidās—
Laiva ar irēju pazuda straumē!*¹⁰

Tieši visdažādāko folkloras slāņu aktualizācija, tautas dziļāko ētisko vērtību atklāsme eposā uztur dzīvu interesi par Andreja Pumpura «Lāčplēsi» arī šodien, simts gadu pēc tā pirmā publicējuma.

Bet pats mūsdienīgākais A. Pumpura devumā, manuprāt, meklējams dzejnieka attieksmē pret sava darba vielu. «Ievedumā» «Lāčplēša» 1888. gada izdevumam viņš skaidro: «Lai gan teikas neturas pie laika, pie kāda vēsturīga notikuma, tad tomēr vajadzīgs, kad teiku apstrādātājs vai tikai kādas episkas dziesmas sacerētājs uz to norāda; vēl labāki, ja tas ņem kādu lielu periodu iz tautas vēstures, kur notiek vispārīga pārgrozīšana visā tautā. Tādā laikā karakteri paceļas augsti pār vispārību un tauta dabū visaugstāko sajēdzienu par vīrišķu varonību un teiku varoņi līdzās paliek par tautas varoņiem, tie cīnās, krīt vai uzvar kā nākamā laika perioda priekškarotāji (retinājums mans — B. K.).»¹¹

Kā jau minēts, ne visas ieceres autors darbā realizējis mākslinieciski vienlīdz pārlicinoši. Par A. Pumpura valodu R. Klaustiņš saka: «... Pumpurs visgarām svārstās: nepārprotami ģermānismi likti blakus īstiem tautas izteicieniem. Dīvainas rakstības svārstības sastopam vienā lapas pusē, vienā dzejolī, pagātne, baznīca, svešie raksti, to tulkojumi tur dzejnieku savos valgos, rāda paraksteņus

¹⁰ *Pumpurs A. Lāčplēsis: Latvju tautas varonis: Tautas eposs. R., 1961, 85. lpp.*

¹¹ Citēts pēc grām.: *Pumpurs A. Lāčplēsis...*, 1961, 68.—69. lpp.

piemēros, turpretim tautas dzeja un sarunas valoda vilina savā pusē.»¹²

Tieši sekošana šim vilinājumam, veiksmīgi vērojumi un atradumi folklorā un dzīvajā runā, to izmantojums daiļradē un eposā «Lāčplēsis» jo īpaši ļāvuši Andrejam Pumpuram cienīgi valkāt tautas dziesminieka goda svārku.

BENEDIKTS KALNACS

DAŽI RAIŅA VALODAS MEISTARĪBAS JAUTĀJUMI

Tautas dzejnieka Raiņa izcilais ieguldījums latviešu daiļliteratūras attīstībā cieši saistīts ar viņa praktisko devumu dzimtās valodas bagātināšanā.

Jānis Sudrabkalns rakstā «Raiņa daiļrade» saka: «Rainis radīja jaunus vārdus jēdzieniem, kam latviešu valodā nebija savu apzīmējumu, izcēla no aizmirstības vecus, sen aizmirstus vārdus, kas izrādījās ļoti izteiksmīgi, daudzus viņš par dažiem balsieniem saīsināja, un, atbrīvojušies no liekā balasta, tie gluži negaidot ieguva vijību un daiļskanību. «Fausta» tulkojums pārsteidza latviešus, jo neviens nezināja, ka mūsu dzimtajā valodā iespējams tik lieliski atveidot Mefistofeļa ironiju un sarežģītās filozofiskās domas traģēdijas otrajā daļā.»¹

Latviešu nacionālās literārās valodas apzinātu veidošanu pirmie aizsāka jaunlatvieši. Rainis, turpinot un attīstot šo tradīciju, jau varēja balstīties uz tiem pamatiem, kas bija likti dažas desmitgades iepriekš. Šis iespējas ļāva jaunajam dzejniekam domāt par izteiksmes kvalitatīvu uzlabošanu. Piemēram, jaunus vārdus darinot, Rainis rūpējās

¹² *Klaustiņš R.* — Pumpurs A. Raksti, 1. sēj., 42. lpp.

¹ *Sudrabkalns J.* Kopoti raksti. III sēj. R., 1959, 131. lpp.

ne tikai par attiecīgā jēdziena latvisku apzīmēšanu, bet arī par lielāku niansētību, kas radītu valodas lietotājiem izvēles iespējas.

Leksikas jauninājumus Raiņa darbos, jādomā, noteikusi arī dzejas valodas specifika. Vitolds Valeinis, salīdzinot izteiksmes īpatnības prozā un dzejā, uzsver: «Dzejai, lirikai ir citas prasības un arī iespējas. Dzejas dažām rindām, tajās ietvertajai metaforai un metonīmijai kā sarežģītu sajūtumu un apjēgumu kondensācijai ir jāaizstāj tas, ko prozaiķis pasaka vairākās lappusēs.»²

Rainis dziļi izjuta dzejas valodas koncentrētību, taupību un vienlaikus ietilpību. Viņa pirmā saskare ar to līdzās tautasdziesmām bija cittautu autoru darbi. Varbūt apzinoties toreizējās latviešu literārās valodas ierobežotās iespējas, Rainis daudz darīja, lai pasaules kultūras darbi gūtu cieņīgu ietērpu mūsu tautas valodā. Jaunā dzejnieka tulkojumos ir krietni vairāk valodas eksperimentu, jaundarinātu vārdu un formu nekā vēlākajos oriģināldarbos, kad valodas bagātināšanā daudz kas jau bija paveikts.

Rainis pats apzinās, ka viņa spēks ir nevis prozas, bet gan dzejas valodā rakstītos darbos. Tā ir principiāla īpatnība, kas izriet no paša autora personības būtības. Māksla Rainim vispirms ir pašizpaušme, tieša, nereti grēksūdzei līdzīga dvēseles atvēršanās. Raiņa valoda ir dziļi personiska ne tikai lirikā, bet arī dramaturģijā. Dzejnieka lugās par tēlu valodas individualizāciju varam runāt ļoti nosacīti: «Raiņa personāžu valoda ir paša dzejnieka valoda.»³

² Valeinis V. Vārds kā tēlojuma līdzeklis dzejā. — Grām.: Valeinis V. Par dzeju. R., 1967, 121. lpp.

³ Hausmanis V. Raiņa daiļrades process. R., 1971, 290. lpp.

Pārdomās un neatlaidīgos meklējumos Raiņa doma kļuva skaidrāka, valoda tvirtāka, viņa izteiksmes līdzekļu daudzveidība pilnām atbilda pagājušā gadsimta vadošo valodnieku idejām. Piemēram, Vilhelms Humbolts darbā «Par valodu nacionālo raksturu» ir norādījis: «Pēc iedarbības intensitātes valodai izšķirami trīs aspekti. Valoda veicina saprašanu, un tāpēc tai nepieciešama noteiktība un skaidrība. Tā sniedz izjūtai izteiksmes veidu un savukārt rada izjūtu, tārad valodai vajag stipruma, maiguma un elastības. Pati radīdama, ar veidolu, ko valoda piešķir domai, tā rosina jaunas domas un domu saistījumus, un šim nolūkam tai vajadzīgs gars, kas vārdā kā savas darbības pēdās atstāj savu zīmogu.»⁴

Raiņa darbiem būtībā raksturīgi visi trīs aspekti, ko nosacīti var dēvēt par intelekta, jūtu un gara izpaušmēm valodā.

Rainim piemita intelektuāla spēja tvert parādības analitiski. Tā izpaužas, piemēram, materiālu vākumā, dzejoļu krājumu kompozicionālajā izveidē. Viņa dienasgrāmatās nomanāma nemitīga cenšanās disciplinēt daiļrades gaitu, strādāt sistemātiski un mērķtiecīgi. Apzināta bija arī Raiņa darbība izteiksmes līdzekļu pilnveidošanā, kurai viņš saskata noteiktu vēsturisku perspektīvu. 1912. gada 26. februārī dzejnieks piezīmēs ierakstījis: «Valodai dot eleganci, īsumu. Būs svešāda mana [valoda], bet vēlāk grozīdamās uzvarēs.»⁵

Savā būtībā Rainis bija dziļi jūtīgs cilvēks, un uz pasauli viņš reaģēja pirmām kārtām emocionāli, personiski pārdzīvoti. 1908. gada 10.—12.

⁴ Humbolts V. Par valodu nacionālo raksturu. — Grām.: Humbolts V. Izlase. R., 1985, 74. lpp.

⁵ Literārais mantojums. I sēj. R., 1957, 236. lpp.

augusta vēstulē J. Jankavam Rainis raksta: «...dzejnieka amata rīki ir jūtas kā zinātniekam un politiķim — domas. Viņa domas ir jūtu atvasinājumi, shemati, viņš zina, ka pamats ir jūtas... Liela darbība pamatojas uz jūtām, ne uz domām...»⁶

Tātad intelekts un jūtas liktas Raiņa darbu pamatā arī to valodas izveides ziņā. Paliek trešais komponents — gars.

Dzejoļu krājumu «Tālas noskaņas zilā vakarā» noslēdz dzejolis «Gara gaita», kurā risināta doma par personības nemitīgu pilnveidošanos. Dzejoļa tekstā lasām rindas:

*Gars brīvus spārnus dzidrē cilā liegi;
Tik balta dvēse mirdz kā kalnu sniegi.*⁷

Gara augsme te ir tālākais ideāls un reizē tapšanas process, vienlaikus pilnīgāks kļūst cilvēka prāts un jūtas. Visos šajos līmeņos, bet īpaši attiecībā uz garīgumu, uz idejām mākslas darbos Rainis tiecās būt savs. Radīt jaunu, garīgu varoni. Saturā un arī valodas formā.

Rainis ir stiprs savos varoņos. Tajos, kuru gars pleš personības ietvarus līdz rūpei par tautas un cilvēces likteņiem nākotnē.

Savos dramatiskajos darbos dzejnieks vienmēr ļāvis izteikties pretspēkiem, nevājinot negatīvos personāžus. Tomēr — kā jau iepriekš teikts — tēlu runā krasas individualizācijas nav, kaut gan parādās dažas zīmīgas atšķirības.

Piemēram, traģēdijas «Indulis un Ārija» 4. cēlienā autors pretstata Induļa un Mintauta viedokļus. Mintauta teksts:

⁶ Rainis J. Kopoti raksti 30 sējumos [turpmāk: KR]. 21. sēj. R., 1985, 124. lpp.

⁷ KR, 1. sēj. R., 1977, 155. lpp.

— *Bet man kā krūtis tūkst! — te leišu spēks,
Kā augums aug! — te plešas leišu milzums,
Kā ozols zariem apņems pasauli!
Tu, kūrs, man pakājē tik zemā zāle,
Ko manu ziļu krusa nosītis!*⁸

Mintauta tēlainā izteiksme, dabas metafora — [leiši] *kā ozols zariem apņems pasauli* — gan tuvinās Induļa domu atklāsmei, tomēr pēdējās divas rindas nepārprotami iezīmē atšķirību — šāda agresivitāte, naidis Indulim ir sveši. Induļa atbildē tēlaini uzsvērts ne fiziskais pārākums, bet gara spēks, kas izteikts ar lidojoša vanaga tēlu:

*Nu esi lācis tu, tad kūrs ir vanags;
Pret lāci mazs jo mazs, bet valda gaisos,
Uz kuriem mirkšīnādams skatās tas;
Lai kāpj cik augstu kokā, nekļūst gaisos,
Lai skrien cik brīzdams purvos, netiek līdz,
Kur vanags slaidi laižas smiedamies.
Lūk, gars tik tautu ceļ.*⁹

Valodas izteiksmes precizitātes radišanā Rainis ir ieguldījis daudz rūpīga darba. Viktors Hausmanis grāmatā «Raiņa daiļrades process» raksta: «Avotu studiju rezultātā Raiņa apziņā veidojās arī vārdisko izteiksmes līdzekļu krājums, un rakstišanas procesā nevajadzēja ilgi meklēt izteiksmei nepieciešamos vārdus. Lai tie būtu, kā mēdz teikt, pa rokai, Rainis pie vārdu krājuma bagātināšanas un stila jautājumiem strādāja nepārtraukti visu mūžu, un tāpēc tiešajā daiļrades procesā viņš galveno uzmanību varēja veltīt darba idejiskajam saturam.»¹⁰

⁸ KR, 10. sēj. R., 1980, 243. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Hausmanis V. Raiņa daiļrades process, 319. lpp.

Ieskatoties Raiņa darbu variantos, redzams, ka valodas slīpēšanai pievērsta liela uzmanība. Šis process vērojams kā drāmu, tā dzejoļu izstrādē. Janīna Kursīte devusi šādu vērtējumu: «Raiņa oriģināllirika ir poētiskās domas un izteiksmes īsināšanas, koncentrēšanas ceļš. Bieži piemin Raiņa darbu vārdu īsināšanā. Bet līdzās tam nepārtraukti norisis darbs pie dzejoļa īsināšanas (īsināšana vertikāli), pie dzejoļa rindas īsināšanas (īsināšana horizontālā virzienā).»¹¹

Līdzīgi tas ir arī lugu tapšanā, tikai vēl noteiktāk izdalāmas atšķirības pilnveidojumu satursiski formālās nozīmības ziņā. To centīsimies īsi parādīt, izmantojot traģēdijas «Indulis un Ārija» tekstu.

Pirmkārt, izdalāmi labojumi ar tiešu saturisku slodzi. Tie veikti gadījumos, kad bija jāprecizē izteiktā doma; te mazāk zīmīgs valodas kvalitātes pilnveidojums. Piemēram, kāda no Mintauta replikām 5. cēlienā sākotnēji skanējusi šādi:

*Par mani lielāks, Indul, ir tev gars,
Tik nau tavs gars šis saules un šī laika,
Viņš nelīdz man, man savāds ceļš, ko iešu.*¹²

Mintauta izteiksme te ir it kā šifrēta, tā īsti neatklāj viņa nolūkus. Šāds teksts iederētos konflikta izvirzīšanās posmā, bet ne traģēdijas finālā, kad sižets virzās pretī atrisinājumam. Kāniskajā tekstā (4501.—4504. rinda) fragments skan šādi:

*Par mani lielāks, Indul, tev ir gars,
Tik nau tavs gars šis saules un šī laika,*

¹¹ Kursīte J. Daži Raiņa dzejas poētikas aspekti. — Grām.: Raiņa gadagrāmata, 1985, 87. lpp.

¹² KR, 4. variantu sēj. R., 1983, 421. lpp.

*Mans spēks no naida nāk un tavš no mīlas;
Tavs tevi nāvē ved, mans mani dzīvē.*¹³

Tāvad pirmās divas rindas atstātas gandrīz nemainītas, bet pēdējās atklāj visu Mintauta un Induļa konflikta būtību, kā arī tā atrisinājuma paredzamo perspektīvu.

Otrkārt, nozīmīgi ir labojumi, kuru nolūks ir izteiksmes pilnveidojumi, formas slīpējums. Induļa monologā, ar ko sākas traģēdija un kur Indulis mostas no smaga miega pēc zaudētas kaujas, sākotnēji bijušas šādas rindas:

*Tāds smagums man vēl kaulos. Kur mans zirgs?
Būs ganoties kur aizklidis? Kur biedri?*¹⁴

Pamatteksts (7.—9. rinda):

*Tāds smagums rokās kā no rudzu pļaujas,
Un sirds kā aizvainota. — Augšā! draugi! —
Kur draugi ir? Kur zirgs? Koš, koš! — Kur klidis?*¹⁵

Pirmā rinda te kļuvusi par tēlainu konkrēta priekšstata radītāju, tālāk seko enerģijas uzplaisnījums, ko tūdaļ nomaina nemiers, neizpratne; tālākajā tekstā seko pilna apziņas mošanās. Traģēdijas pirmo rindu Rainis labojis piecas (!) reizes, līdz no vispārīgā *Jau diena svīst; bēg saldā aizmiršanās* noskaidrojies galīgais, konkrētais variants: *Ā! diena aust! — Es saldi aizmiršos*¹⁶.

Mākslinieciskās izteiksmes pilnveidojumu vidū būtiski ir stilistiskie precizējumi. Tie raksturo

¹³ KR, 10. sēj., 303. lpp.

¹⁴ KR, 4. variantu sēj., 284. lpp.

¹⁵ KR, 10. sēj., 11. lpp.

¹⁶ KR, 4. variantu sēj., 284. lpp.; 10. sēj., 11. lpp.

Raiņa vērību pret vidi, kādā notiek darbība. Tā nav sadzīviskas precizitātes interese; dzejnieks galvenokārt rūpīgi sekojis tam, lai viņa varoņi nelietotu tiem svešu, nezināmu izteiksmi, kas traucētu uztveres dabiskumu. Vienā no Induļa un Mintauta dialogiem ceturtajā cēlienā Rainis pirmrakstā devis kuru virsaitim šādu tekstu (tas papildina Induļa vārdus *Lūk, gars tik tautu ceļ* un Mintauta jautājumu *Un kāds tas gars?*):

*Kas neļauj dusēt tautai mūža šūpli,
Liek celties līdzī citām gudrākām.
No lāča alām iziet pilsētā.*¹⁷

Diezin vai 13. gadsimta cilvēkiem varēja būt īsts priekšstats par pilsētu pašreizējā izpratnē. Kaut arī ar Induli Rainis domā tālas nākotnes sabiedrības cilvēku, šie vārdi viņa mutē īsti iederīgi neskan. Tīrrakstā pēdējā rinda svītrotā.

Formas atbilstību saturam Rainis uzskatījis par izšķiroši svarīgu daiļdarba priekšnosacījumu. 1912. gada 6. martā viņš piezīmēs izteicis šādu atzinumu: «Forma ir satura izteiksme uz āru, tātad stāv vistuvākā atkarībā no satura, ir īsti tikai saturs, kurš top nojaušams, redzams, dzirdams, saprotams.»¹⁸

Kad Rainim 1903. gadā iznāca pirmais dzejoļu krājums — «Tālas noskaņas zilā vakarā» —, kas uzreiz pacēla viņu latviešu literatūras virsotnē, aiz muguras bija garš, vairāk nekā divdesmit gadus ilgs meklējumu process, pasaules literatūras apguve, pašizziņas ceļš. Līdzās visām literārajām ietekmēm Raiņa darbs gar valodu jāuzskata par viņa panākumu neatņemamu līdzveidotāju.

¹⁷ KR, 4. variantu sēj., 395. lpp.

¹⁸ Literārais mantojums. I sēj. R., 1957, 337. lpp.

**RUNĀŠANAS VERBI SALĪDZINĀJUMOS
ANDREJA UPĪŠA «LAIKMETU GRIEŽOS»**

Andrejs Upīts par savu darbu un valodu ir teicis: «..esmu mācījies.. ikvienas noskaņas at-tēlojumam meklēt.. jaunu teikuma sastatu un vārdu izteiksmi mazāk parastu jēdzienu vai jūtu nianšu apzīmējumiem.»¹

Viens no šādu apzīmējumu veidiem ir salīdzinājums, kurā iespējams dot nojēgumu tēlainu sa-statījumu.

Rakstā aplūkoti salīdzinājumi, kas raksturo runu — gan tās saturu, gan formu. Materiāls ņemts no A. Upīša romāna «Laikmetu griežos».²

Salīdzinājumā runas nianse un runāšanas veidu atklāj abas salīdzinājuma puses — salīdzināmā (jeb kreisā) puse un salīdzinātāja (jeb labā) puse. Salīdzināmajā pusē ar nozīmi 'runāt' konstatēti verbi *runāt, bērt, gāgāt, stāstīt, sēkt, muldēt, burkšēt, šļupstēt, ķērkt, kliegt, brēkt, bļaut, bļautīties, baurot, maut, lamāties*. Šie verbi paši par sevi atšķiras ar spēcīgi izteiktu nozīmes niansi, bet jo sevišķi niansēti runas veidu atklāj salīdzinājuma salīdzinātāja puse.

No visiem runāšanas vārdiem biežāk lietotais vārds salīdzināmajā pusē ir *runāt*. Salīdzinātāja puse ietver runas satura un runāšanas veida vērtējumu. Piemēram, salīdzinājumi *runā kā bērns* un *runā kā neprašā un svešinieks* ietver sevī runas satura vērtējumu, bet salīdzinājumi *runā, kā caur zobiem izspraudams*, un *runā tā, it kā aiz*

¹ *Upīts A.* Kopoti raksti. XXI. R., 1952, 949. lpp.

² *Upīts A.* Laikmetu griežos. 1., 2. d. R., 1984.

sienas piedarbā ātri ātri šņakstinātu kaņepāju mistīklām, raksturo runāšanas veidu.

Salīdzinājums *runā kā bērns* (romānā lietots trīs reizes) runas saturu vērtē kā ļoti naivu, muļķīgu: *Jūs runājat kā bērns, fon Brimmer. Mēs taču nesāksim mācīties katra laupītāja valodu, kas uz laiciņu ielauzies mūsu zemē. Mūsu tēvi nemācijās poliski, un mēs nemācisimies zviedriski* (407. lpp.).

Runā kā neprašā un svešinieks nozīmē 'bez izpratnes, nezinot vietējos apstākļus, bet ne naivi': *Tu runā kā neprašā un svešinieks. Latviešu zemnieki nekaros par mums un mūsu muižām — sevišķi pēc tam, kad zviedri viņiem atcēluši kakla tiesas, uzmērijuši zemi, sastādījuši vāku grāmatas un taisās katrā draudzē atvērt skolu* (45. lpp.).

Salīdzinājumā (*Iz*)*runā kā caur zobiem izspļaudams* pausta runātāja attieksme — nicinājums, noliegums un nepatika: *Mūsu ticības tēvi Luters un Melanhtons viņam vēl vienmēr tikai ķeceri, kā caur zobiem izspļaudams, viņš izrunāja šos vārdus* (30. lpp.).

Dažkārt cilvēka balss un runasveids salīdzinājumā raksturoti ar plašu palīgteikumu, kas nozīmē 'ātri, ar šņakstoņu, sēcot, iespējams, ar siekalām'. *Kalējs nerunāja tā, it kā aiz sienas piedarbā ātri ātri šņakstinātu kaņepāju mistīklām* (195. lpp.).

Ar nozīmi 'runāt' lietoti verbi *bērt* un *gāgāt*.

Ber kā pupas 'ātri, raiti runā': *Vārdus kā pupas bērdama, Klāviene pieklupa piedurknei* (189. lpp.).

Gāgā kā leišu zosis 'runā ar stieptām, neskaidrām balsis skaņām': *Savādi cilvēki tie latvieši. Ef viņi nevar izrunāt, neko viņi nevar izru-*

nāt. Kungi liek saukt tā, bet viņi visu pēc savas modes. Divdesmit piecus gadus es jau runāju latviski, bet vienmēr smieklī nāk. Cilvēki, bet gāgā kā leišu zosis (12. lpp.).

Neskaidra runa salīdzināta ar putna dūdošanu: *Skuķis atplauka, tos [stārķus] vērodams, rādija ar roku un kaut ko stāstīja savā valodā, kā meža balodis kaklā dūdodams (234. lpp.).*

Norādot uz slima cilvēka īpatnējo runu, ko pavadā apgrūtināta elpošana, salīdzināmā pusē lietoti verbi *sēkt, pūst*: *Tā vairs isti nebij cilvēka balss, sēca kā caur sanošu astru sietu, pēc katriem pāra vārdiem aizvilkdamās un tad ar dziļu atelsu atkal atsākdamās (106. lpp.).*

Pļāpīgu, tukšu, arī aplamu runu raksturo verbs *muldēt*: *Muld, kā jau tāds muļķa zemnieks — krodzinieks nodomāja, tomēr kaut kas vēss viņam pāršalca mugurai (369. lpp.).*

Apzīmējot neskaidru runu, lietoti vārdi *noburkšēt* un *šļupstēt*: *Klāvs bij mazrunīgs, noburkšēja, it kā vārdus nedabūtu tālāk par kaklu (125. lpp.); Šļupst kā izmežģītu mēli (407. lpp.).* Verbam *ķērkt* ir nozīme 'runāt, kliegt, arī dziedāt skaļā, griezīgā balsī', un to lieto ar nicinošu nokrāsu: *Augšā [Sarlote Amālija] ķērca atkal kā vārna, kad puikas kāpj pie pērķļa (236. lpp.); Kārlis fon Šrāders nerunāja, bet ķērca, it kā vesels ducis še runātu pretī un viņam tie būtu jāpārkliedz un jāsadragā (81. lpp.).*

Salīdzinājumos piecas reizes konstatēts verbs *kliegt* ('radīt skaļas balss skaņas') un tā atvasinājumi ar priedēkļiem, bet salīdzināšanai ir izmantoti atšķirīgi tēli — tas piešķir salīdzinājumiem citādas nozīmes nianšes: *Stārasts bij pavisam pazaudējis prātu, gaisā lēca, kļiedza bez*

*bals*s kā aizžņaugtu rikli (205. lpp.); «*Tad es viņu [Maiju] — tad es viņu labāk pats savām rokām... Tiem zvēriem neatdošu!*» *To viņš izkļiedza kā negudrā prātā* (167. lpp.); *To viņš [mācītājs] izkļiedza kā kādai apsēstai, kā raganai* (198. lpp.); *Pati [baronesē] viņa arī jau sāka celties kājās, bet bals*s vēl bija vārga, *dusmas viņa varēja vairāk tikai žestiem un vaibstiem izrādīt, nevis izkliegt, kā pienākas* (236. lpp.).

No *kliegt* sinonīmu rindas vēl tiek izmantoti verbi *brēkt*, *iebrēkties*, *blaut*, *blautities* 'skaļi, neapvaldīti kliegt': *Jaunā sieva pagrabā, stārusts blauj kā kaujams* (301. lpp.); *Priekšnieks piepeši sāka blaut kā traks, vēcinājās rokām, sita kājām pret zemi, tā ka dubļi vien šlakstēja augšām* (401. lpp.); *Piedzērušie puisi smējās pilnām rīklēm, meitas spiedza, viens blautījās kā prātu pazaudējis* (275. lpp.).

Salīdzinātāja pusē divos piemēros ir minēts vārds *āzis*, norādot uz cilvēkam neparastu balsi un rīcību: *Man būs ozola vainags galvā un balts linu krekls mugurā, bet tev tavā ellē tukšu darvas mucu uzmauks kaklā, tavi radi sarkanām dakšām knaibis tevi, un tu brēksi kā āzis, kad tam dzīvam velk ādu nost* (205. lpp.); *Ātriski nometies [Eks], kā āzis iebrēkdamiēs, rāpoja apkārt un mēģināja iebadīt meitām kājās, tās muka spiegdamas* (287. lpp.).

Nicinājumu izsaka tie salīdzinājumi, kuru salīdzināmā pusē ir verbi *maurot* un *baurot*, kas tradicionāli ir saistīti ar dzīvniekiem. Salīdzinājums ar teļu un vērsi tiek lietots, raksturojot cilvēkam neatbilstošu rīcību — kliegšanu kādā situācijā: *Gāza [Eka] dūri pret ķieģeļiem, iebaurojās kā aizkaitināts vērsis* (183. lpp.); *Nu,*

ko nu bauro kā teļš — mazais pirkstiņš, liela vaina tur! (214. lpp.); *Ko tad tas [Pīcka] tā varētu baurot it kā, kad viņam zarnas titu kamolā?* (228. lpp.); *Bet tad šis uzreiz klāt, kā vērsis maudams* (141. lpp.).

Ar salīdzinājumu var būt pastiprinātas *lamāties, lamāt, nolamāt* nozīmes: *Labs nekas nebija gaidāms, ja viņiem te pie tās ģērētavas lika braukt, ja Pīcka lamājās kā pats velns..* (186. lpp.).

Romānā «Laikmetu griežos» ir reģistrēti 32 salīdzinājumi, kas niānsē nojēgumu par cilvēka runāšanu. No romāna valodas bagātības viedokļa svarīgi atzīmēt, ka katrs salīdzinājums lietots pa vienai reizei, tikai *runā kā bērns* atkārtojas trīs reizes.

Konsultante doc. Dz. Paegle

SIMONA LAIVENIECE

NELITERĀRĀ LEKSIKA ANDRA PURIŅA ROMĀNOS

Pēdējos gados samērā lielu popularitāti daiļliteratūrā ir ieguvuši neliterārās leksikas slāņa vārdi¹, kas vairāk vai mazāk palīdz autoram raksturot tēlus, sociālo vidi, kurā tie darbojas.

Neliterārās leksikas slāņa vārdu lietošana daiļdarbos pati par sevi nav nosodāma, jo jebkurš daiļdarbs attēlo reālo dzīvi un nav noliedzams, ka ikdienas valodā neliterāri vārdi pastāv. Vienīgi

¹ Sk.: *Петрищева Е. Ф.* Внелитературная лексика как категория стилистическая. — Вопросы языкознания. М., 1981, № 3, с. 60—70; *Орлов Г. А.* К проблеме границ общо-бытовой и современной литературной разговорной речи. — Вопросы языкознания. М., 1981, № 5, с. 119—121.

jāizvirza prasība, lai šo vārdu lietojums atbilstu daiļliteratūras estētiskajiem principiem un valodas kultūras nosacījumiem.

Valodas kultūras sakarā jāatceras M. Stengrevicas teiktais: «Mums visiem, it īpaši pedagogiem un, protams, pirmām kārtām latviešu valodas skolotājiem, ar psiholoģisku izpratni, bet arī ar nopietnu attieksmi pret latviešu valodas kultūru jāraugās, lai jauniešu žargons, būdams neatņemama jaunības iezīme un sastāvdaļa, sabiedriskās kopības apliecinājums un izpausme, nekļūst par mūsdienu jauniešu valodas piesārņotības avotu un viņu valodas bagātināšanās un pilnveidošanās kavētājelementu. Liekas, par to brīžiem derētu padomāt arī mūsu vārda meistariem, kas raksta jaunatnei.»²

Līdz ar to valodniecībā un literatūrzinātnē izvirzās uzdevums kritiski analizēt un vērtēt neliterārās leksikas uzplūdus mūsdienu daiļliteratūrā.

Šajā rakstā no valodas viedokļa aplūkoti A. Puriņa romāni «Nevaicājiēt man neko» (tālāk — NMN) un «Zelta zirneklis smejas» (tālāk — ZZS). Kaut arī abu romānu apjoms ir praktiski vienāds, neliterārās leksikas vārdu romānā NMN lietots ievērojami vairāk nekā ZZS: NMN — 511, ZZS — 303. Pēc parastā ieskats, neliterārie vārdi galvenokārt parādās personāža runā, mazāk raksturīgi tie ir autora tekstam. Aplūkojot abus A. Puriņa romānus, jāņem vērā, ka romānā NMN par autora tekstu var runāt visai nosacīti, jo vēstītājs ir galvenā persona — Ivo. Autors attēlo viņa iekšējos monologus, rāda citus romāna tēlus Ivo uztverē. Raksturīgi, ka epizodēs, kurās darbojas Ivo un Diāna, nav neliterāru vārdu lietojuma.

² *Stengrevica M.* Mūsdienu jauniešu žargons. — Latviešu valodas kultūras jautājumi. 19. laid. R., 1984, 76. lpp.

Ivo sarunās ar klases biedriem turpretī to ir ļoti daudz. Tas ir interesants risinājums — autors ar leksikas palīdzību rāda atšķirību starp dažādām vidēm.

Leksikas materiāla izvēle izriet no daiļdarba satura. Abi aplūkojamie darbi veltīti jaunatnes problēmām, tomēr tematikas ziņā tie atšķiras: NMN centrā ir jauniešu personības veidošanās ceļš, vērtību pārvērtēšana sevī, turpretim ZZS risina visatļautības apziņas veidošanos vienā jaunatnes daļā. Līdz ar to atšķirīgi ir arī biežāk lietotie neliterārie vārdi. Romānā ZZS tie ir stilistiski «zemāki», jo galvenajiem varoņiem ir zemāks morāles līmenis. Romānā ZZS sižeta risinājumā izdalās liriskās atvirzes par Zelta Zirnekli. Šajās atvirzēs, kur atklājas galvenā varoņa Filipa būtība, neliterāro vārdu skaits nesamazinās, acīmredzot neatspoguļo Filipa domāšanas veidu, pašsaulē skatījumu.

Neliterārie vārdi analīzes gaitā noteikti, balstoties uz «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» (R., 1972—1986) un «Latviešu-krievu vārdnīcas» (R., 1979—1981) norādēm.

No neliterārās leksikas vārdu grupām romānu tekstos konstatēti sarunvalodas vārdi, vienkāršrunas vārdi, žargonismi, vulgārismi un barbarismi.³

A. Puriņa romānā «Nevaicājiēt man neko» ir 177 sarunvalodas vārdu lietojumi, bet «Zelta zirneklis smejas» — 64. Autora runā lietotajiem sarunvalodas vārdiem parasti nav spilgti negatīvas nokrāsas, piemēram, *dzīvoties: Nostaiģājušies dienas otrajā pusē viņi dzīvojās pa Gaujmalas pļavu* (ZZS, 186. lpp.). Reizumis

³ So vārdu grupu izpratne rakstā ir pārņemta no: Laua A. Latviešu leksikoloģija. R., 1981.

teikums ar sarunvalodas vārdu rada humoristisku (mazāk negatīvu) nokrāsu: *Cukuram bija interesants iesaiņojums: kaut kāds stulbs taurētājs uz kalnu fona* (NMN, 28. lpp.). *Virš pudeles, kuras etiķete apliecināja, ka saturam ir 40°, kā kukainītis, spārniņus plivinādams, lidinājās bārdas rugājiem apaudzis subjekts un pa tievu caurulīti sūca šņabi* (NMN, 124. lpp.).

Sarunvalodas leksikas aplūkojumā iekļaujami arī vārdi, kas ir neliterāri kādā atsevišķā leksiskajā nozīmē, un šī nozīme tekstā lietota: «*Tu vari vārīties* [runāt], *cik vien gribi,*» cieti izsvieda Māris (ZZS, 24. lpp.); «*Bet bungas viņš dauza kolosāli* [loti labi, izcili, lieliski]» (NMN, 242. lpp.); *Rāvu Fredu prom, un laidāmieš uz izeju* (NMN, 104. lpp.); *Teihmane stāvēja pie klases durvīm un raudzījās, kā mēs aizvelkamies pa gaiteni* (NMN, 125. lpp.); *Viņš jau bija krietni iemetis* [iedzēris], *tās abas arī* (NMN, 26. lpp.); *Alberts daudz nepļāpā, bet gāž* [sit] *tūlīt uz līdzenas vietas* (ZZS, 71. lpp.); *Bet varbūt, kad tu liesi, es gāzīšu pa purnu, lai vismaz tu nežūpo* (ZZS, 44. lpp.).

Vienkāršrunas vārdu lietojuma skaits romānā NMN ir 44, bet ZZS — 58. Romāna ZZS personāžs vairāk atbilst tai runātāju grupai, kam raksturīgs vienkāršrunas izmantojums: Juris tikko kā atgriezies no ieslodzījuma, Filipam ir zems morāles līmenis. Romānā ZZS vienkāršrunas vārdi rada spilgti negatīvu ekspresiju, jādodomā, tāpēc, ka saistīti ar negatīviem tēliem, turpretī romāna NMN tekstā šāda ekspresija nav tik spilgta — vārdi vairāk lietoti «modes pēc», lai raksturotu jauniešu valodas paradumus.

Pats populārākais vienkāršrunas vārds abos romānos ir *muldēt* ar nozīmi 'teikt, runāt': «*Cik*

ilgi tu vēl muldēsi, Jurit?» Filips vēsi jautāja (ZZS, 44. lpp.); *«Izbeidz, Fred! To, ko tu pašlaik muldi, es varu izlasīt avīzē»* (NMN, 226. lpp.).

Personāžu runā A. Puriņa romānos izmantoti arī žargonismi — NMN to ir 192 vārdlietojumi, ZZS — 81. Romānā NMN žargonismi lietoti visu tēlu runā, jo galvenie varoņi ir vidusskolēni. Visbiežāk lietotie žargonismi ir *mutere* 'māte', *čalis*, *čalītis* 'puisis', *fāteris* 'tēvs', *učuks* 'skolotājs', *vecītis* 'puisis', *frukts* 'cilvēks, pret kuru nejūt cieņu': *Kad tava mutere nelaida pie tevis, mēs jau taisījāmies mest pa piecdesmit kapeikām priekš vainaga ar melnu banti* (NMN, 11. lpp.); *Viens čalītis padusē iespiedis bija pat pionieru tauri* (NMN, 185. lpp.).

Romānā ZZS pārējo skolēnu vidū izceļas Juris, kura valodai raksturīgi krasī žargonismi, jādoma, paņemti līdz no soda izciešanas vietas: *Tu man atgādini vienu no tās šaikas* (ZZS, 71. lpp.); *Par «Floru» sauc to ūķi* (ZZS, 42. lpp.). Pārējo tēlu valodā žargonismiem ir mazāka negācijas pakāpe. Tiek lietoti, piemēram, vārdi *maģis* 'magnetofons', *specs* 'speciālists', *feins* 'labs', *forši* 'labi', *litene* 'literatūra', *kon-džene* 'konservatorija'.

Romānā NMN žargonismu nav epizodēs, kurās darbojas Diāna un Ivo. Izskaidrojums varētu būt divējāds: Diāna ir vecāka par Ivo, tātad pāri tam vecumam, kad žargonismi valodā ir aktuāli, un Diāna romānā rādīta ar Ivo mīlestības acīm un tādēļ ir labāka un skaistāka. Toties žargonvārdi birst kā no pārpilnības raga, kad kopā ir Ivo, Fredijs, Jāko un Edgars.

Daiļdarbos, kuros tēloti mūsdienu jaunieši, žargonismiem ir kolorīta radīšanas funkcijas. Taču jāpievienojas M. Stengrevicas domai, ka

«..katra nemotivēta un pārspīlēta žargonismu un barbarismu lietošana, kā arī attiecīgai situācijai vai kontekstam neatbilstošu izteiksmes līdzekļu izvēle vispār ir valodas piesārņošana, kas nebūtu pieļaujama ne sadzīvē, ne literatūrā.»⁴

No vulgārismiem populārākais abos romānos ir *purns* 'seja' (NMN 11, ZZS 8 reizes): *Un kur es viņa purnu esmu jau redzējis?* (ZZS, 35. lpp.); *Solīt vienam no saviem labākajiem draugiem pa purnu — tas tomēr ir mazliet par daudz* (NMN, 190. lpp.). Vulgārismu negatīvā ekspresivitāte ir ļoti spilgta, un parasti tie liecina par runātāja morālu pagrimumu, taču A. Puriņa romānos vulgārismus lieto arī vidusskolēni (Ivo, Jāko, Freds). Ar to autors parāda, ka vulgārismu lietošana ir kļuvusi populāra skolēnu sarunvalodā. Viņi tos lieto, ignorējami gan vārdu pamatnozīmes, gan stilistisko nokrāsu.

Samērā bieži abos romānos sastopami barbarismi (NMN — 65, ZZS — 24 vārdlietojumi). Ļoti populāri ir divi vārdi — itāliešu cilmes barbarisms *čau* (abos romānos kopā 8 reizes) un angļu cilmes barbarisms — *okei* (abos romānos kopā 7 reizes): «*Čau,*» viņš priecīgs uzsauca un nometās viņiem blakus (ZZS, 159. lpp.); *Nomaksā divas kapeikas mēnesī un okei* (NMN, 145. lpp.). Teikumi, kuros ir šie barbarismi, ir lakoniski, parasti aprobežojas ar minēto barbarismu un uzrunu, piemēram, *Čau, Fred!* (NMN — 250. lpp.).

Interesants šā leksikas slāņa lietojums vērojams ZZS tantes Līnes runā. Tajā izmantoti vācu cilmes barbarismi *šmorēts* 'sautēts', *smeķēt* 'gar-

⁴ *Stengrevica M.* Barbarismi un žargonismi vietā un nevietā. — Latviešu valodas kultūras jautājumi. 7. laid., 1971, 42. lpp.

šot', *zostīte* 'mērcīte', kas tipiski raksturo vecās sievietes valodu: *Uz krūts gabaliņu mazliet zos-tīti?* (ZZS, 71. lpp.).

Cilmes ziņā jaunāki ir barbarismi, kas ienāk no krievu valodas. Romānos tie lietoti retāk, kaut ikdienā vērojama pretēja tendence. Romānā NMN krievu cilmes barbarismi lietoti 7 reizes, bet romānā ZZS — 3 reizes. Tādi ir, piemēram, *bedovijs* 'varens', *zubrīt* 'mācīties', *zavods* 'rūpnīca', *bāba* 'sieviete': «*Visus spekulantus prom uz zavadu!*» *sauca Rihards* (NMN, 221. lpp.).

A. Puriņa romānos neliterārā leksika veic autora iecerēto uzdevumu — tai ir noteiktas funkcijas tēlu izveidē, kā arī individualizācijā un tipizācijā. Neliterārās leksikas vārdi, ja tie ir pamatoti, daiļdarbos ir pieļaujami. Var uzskatīt, ka A. Puriņa romānos neliterārās leksikas lietojums ir mērķtiecīgs.

Konsultante doc. A. Reķēna

ŠEKSPĪRA TULKOJUMI PIRMS SIMTS GADIEM UN ŠODIEN

Nopietnāki angļu daiļdarbu tulkojumi latviešu valodā parādās tikai 19. gs. beigū posmā, kad ir izveidojusies literārā valoda un latviešu inteliģences paaudze, kas nostiprina un veido tālāk latviešu valodu, pievēršoties arī tulkojumiem. Tajā laikā tulkotā angļu literatūra sāk ieņemt nozīmīgu vietu latviešu kultūras dzīvē.

Latviešu valodā parādās izcilu angļu rakstnieku darbi. Viens no visvairāk tulkotajiem autoriem ir Šekspīrs. 1884. gadā pārtulkotā luga «Venēcijas tirgotājs» ir pirmais Šekspīra darbs latviski, tam seko citi Šekspīra darbu tulkojumi.¹

No praktiskās tulkošanas darbības izriet dažas teorētiskas atziņas. Kā zināms, šajā laikā Latvijā cittautu literatūra pārsvarā tiek tulkota ar vācu valodas starpniecību. Tas sakāms arī par lugu «Venēcijas tirgotājs». Taču angļu valodas pratējs «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieks J. Frīdemānis izvirza prasību tulkot tieši no oriģināla: «Kas nespēj no oriģināla tulkot, tam šo darbu nemaz nebūs sākt.»²

¹ Par angļu un latviešu literāro sakaru aizsākumiem sk.: *Vilsons Ē.* Latviešu un angļu literārie sakari. — Grām.: Latviešu un Rietumeiropas literatūra. R., 1971, 166.—202. lpp. Par Šekspīra lugu likteņiem uz latviešu skatuves sk. grām.: Šekspīrs un latviešu teātris. R., 1964.

² Latviešu un Rietumeiropas literatūra. R., 1971, 176. lpp.

Vispārēju tulkošanas procesa tendenci šajā periodā raksturo E. Dinsbergs: «Tulkojumā nevar visu gluži vārdu pēc vārda atstāt, jo katrai valodai ir sava kārtība un ritums, tomēr esmu cieši turējies pie tam, ka visās vietās atstājis to pašu, kas oriģinālā.»³

Aplūkojot pašus pirmos tulkojumus no angļu valodas, secināms, ka tie ir ļoti burtiski, līdz ar to bieži vien tāli no oriģināla, jo, kā šodien atzīts, tulkošanā par mērķi jāuzskata nevis katra oriģināldarba vārda, bet gan tā mākslinieciskā veseluma saglabāšana.

Ieskatam pāris piemēru no 1884. gadā Esenbergu Jāņa tulkotā «Venēcijas tirgotāja».

We should hold day with the antipodes.
(5. cēliena 1. aina)

*Mums tiešām būtu diena vienā reizē
Ar mūsu pretkājniekiem.*

Sis piemērs ilustrē tulkojuma burtiskumu. Bez tam tas arī parāda, kā tulkojuma iespējas ierobežo valodas attīstības līmenis. Vārds *antipods* tajā laikā ir latviešu valodai svešs, un tulkotājs ir mēģinājis radīt savu vārdu — *pretkājnieki*, kas tomēr valodā nav nostiprinājies. 1964. gadā izdotajos Šekspīra Kopotajos rakstos varam lasīt A. Krūkļa tulkojumu, ko K. Egle visumā vērtējis kā soli uz priekšu. Šajā laikā vārds *antipods* jau ieņēmis savu vietu latviešu valodā, un A. Krūklis minēto rindu tulko: *Šī nakts — kā diena pēc Antipodiem.*

Vēl Esenbergu Jāņa tulkots fragments no 1. cēliena 1. ainas:

³ Latviešu un Rietumeiropas literatūra, 189. lpp.

Aplūkojot pagājušā gadsimta beigu tulkojumus salīdzinājumā ar jaunākiem, var konstatēt virkni atšķirību leksikā, morfoloģijā un sintaksē, proti, jaunākajos tulkojumos seniskāku, novecojušu izteiksmes līdzekļu vietā lietoti jaunākā laikposma valodas normām atbilstoši valodas līdzekļi.

Daži piemēri no «Venēcijas tirgotāja» tulkojuma: *mēs ceram jūs pavaļā apciemot; svabada uzvešanās; jums misās; branga ziņa; atpestīties no parādiem; tas atkarīgs no tagadējā gada izdevības* [peļņas']; *kā jūs sakarsējies* [sadusmojies']; *ši īpašība tev labi piekrit* [piestāv']; *cietumnieku dzinēji* [cietumnieku uzraugi']; *viņš runā no sava zirga* [par savu zirgu]; *priekš tevis* [tev]; *neesam uz tam vēl gatavi* [neesam tam vēl gatavi]. Kā redzams, tulkojumu valoda mainījusies līdz ar literārās valodas attīstību.

Vērtējot Esenbergu Jāņa «Venēcijas tirgotāja» atdzejojumu, nevar runāt par adekvātu tulkojumu. Tas šai gadījumā neveic galveno funkciju — nerada mākslas darba iespaidu, bet vienīgi informē lasītāju par oriģinālu, tā autoru, vēsturisko un kultūras fonu. Taču jāatzīst, ka toreizējam laikam tas nebūt nav tik maz.

Latviešu tulkojumu attīstības gaita ir līdzīga kā citu tautu tulkošanas vēsturē. Čehu zinātniece I. Mathauzerova darbā «Древнерусская теория искусства слова» (Prāga, 1976), pētot tulkošanas sākumus Krievijā, atzinusi, ka pašos tulkošanas vēstures pirmsākumos tulkojums ir ļoti brīvs, drīzāk oriģināla pārstāsts nekā tulkojums. Angļu tekstu latvisko tulkojumu sākumposmā par tādām varētu uzskatīt Vecā Stendera atstāstīto angļu pasaku par Vitingtona kaķi, kas ievietota 1766. gadā izdotajās «Pasakās un stāstos», dau-

dzos D. Defo «Robinsona Kruzo» variantus, R. Martenberga prozā atstāstīto Šekspīra traģēdiju «Romeo un Džuljeta» ar nosaukumu «Romeo un Jūlija, savā patiesīgā un nelaimīgā mīlestībā», lielā mērā arī «Spītnieces precības» ar teksta grozījumiem, izlaidumiem, piedzejojumiem. Solis uz priekšu ir burtiskais tulkojums, ko pakāpeniski nomaina brīvais tulkojums.

Burtiskais tulkojums, kā redzams no minētajiem piemēriem, noārda oriģināla māksliniecisko veselumu, bieži arī izkropļo tulkojumu no valodas normu viedokļa. Sādu pieeju izraisa gan pārspilēta pietāte pret oriģinālu (burtiskais tulkojums kā vienīgais iespējamais radās līdz ar Bībeles un citu reliģiska satura darbu tulkojumiem, kad katra atkāpe no «dieva vārda» tika uzskatīta par ķecerību), gan lingvistiska nekompetence, neizpratne, ka oriģināla un tulkojuma valodas, būdamas atšķirīgas, prasa atšķirīgus izteiksmes līdzekļus. Neatkarīgi no tā, kā šie pirmie tulkojumi vērtējami no mūsdienu viedokļa, pagājušā gadsimta beigu posmā tie bija milzīgs ieguldījums gan latviešu valodas un literatūras attīstībā, gan arī sabiedriskās domas veidošanā. Uzkrājoties pieredzei un attīstoties lingvistiskām disciplīnām, rodas atziņa, ka tulkojot galvenā vērība jāpievērš oriģināla vārdos ietvertās nozīmes, noskaņas pārraidīšanai, nevis atsevišķiem vārdiem, tulkojums jāuztver kā sistēma, nevis kā atsevišķu elementu summa. Ciņa starp burtisko un brīvo tulkojumu dzima līdz ar pašu tulkošanas procesu. Jau Cicerons 1. gs. p. m. ē., uzskatīdams, ka tulkojot jācenšas saglabāt gan oriģināla saturu, gan formu, kritizēja burtisko tulkošanu.⁴

⁴ Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. М., 1983, с. 25.

Šodien mums ir skaidrs, ka tulkojuma uzdevums ir pārraidīt oriģināla estētisko saturu, pats teksts ir tikai šī satura nesējs. Tāpēc par primāro nedrīkst uzskatīt valodas karkasu. Galvenā prasība ir, lai tulkojums izraisītu lasītājā tādu pašu pārdzīvojumu kā oriģināls (the principle of «similar response»).

Taču, lai nonāktu pie šādām atziņām un, vēl vairāk, arī pie šādiem tulkojumiem, noejams garš un grūts ceļš. Ilustrācijai vēl daži piemēri no dažādiem Šekspīra tulkojumiem.

Slavenais Hamleta monologs:

*To be, or not to be — that is the question:
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune
Or to take arms against a sea of troubles
And by opposing end them.* (3. cēliena 1. aina)

Vaj būt, vaj nebūt — tas šē jautājums.

Vaj cienīgāki paciest sirdsprāta

No ļauna likteņa šē postus,

Jeb bruņoties pret posta jūru, visu

To pretojoties beigt?

(J. Liekais 1892.g.)

Būt, vai nebūt? Tāds ir jautājums.

Kas prāta cienīgāk: vai trakojoša

Ciest likteņa lingsviedienus un šautras,

Vai ieročus grābt preti moku jūrai

Un viņas beigt ar varu?

(J. Roze 1921. g.)

J. Liekā tulkojumā saglabātas pat oriģināla konstrukcijas, vārdu kārtība. Tulkojums grūti saprotams, par skanīgumu nemaz nerunājot. Šodienas lasītājam apgrūtinoša var šķist arī tulkojuma

valoda — mūsdienās pasvešs šķiet vārds *sirdsprāts*, *sposts* vietā tiek lietots *sprosts*. J. Roze centies savu tulkojumu padarīt kolorītu, darinot salikteni *lingsviedieni*, arī neitrālo *take* tulkojot ar *grābt*. Rodas jautājums, vai tas nav mazliet par «krāšņu» Hamleta dvēseles stāvoklim, viņa mentalitātei.

K. Egles tulkojums ir precīzs, viegli uztverams, dabisku skanējumu:

*Būt vai nebūt — tāds ir jautājums.
Kas prāta cienīgāk: vai ciest tās bultas,
Ar ko mūs vajā ļaunais liktenis,
Vai pacelt ieročus pret posta jūru
Un izbeigt visu.*

Tulkojuma kvalitāti, pirmkārt, jau nosaka vieta un laiks, kad tulkojums veikts, attiecīgā laika estētiskie principi. Jāatceras, ka pirmie Šekspīra tulkojumi parādās literārās valodas izveides sākumposmā. Tulkotājiem — kā šķiet — ir bijis svarīgi saglabāt un pārtulkot ikvienu vārdu, lai pierādītu, ka nav tāda vārda, kam latviešu valodā nevarētu atrast ekvivalentu. Bija ļoti svarīgi pierādīt, ka latviešu valoda ir līdzvērtīga lielo kultūras tautu valodām, ko līdz pat pagājušā gadsimta beigām daudzi apstrīdēja. Mūsdienās tulkojumam tādas prasības vairs netiek izvirzītas.

Otrs faktors, kas nosaka tulkojuma kvalitāti, ir tulkotāja lingvistiskā kompetence, erudīcija un spējas. Par to, kāda nozīme ir paša tulkotāja mākslinieciskai izjūtai un dotībām, liecina 1900. gada Raiņa «Karaļa Līra» tulkojums — tas ir brīvs, ritmisks:

*Kas kalpo tevīm tik aiz naudas,
Gan liekas uzticīgs,
Bet negaisos tas bēg bez jaudas,*

*Tu paliec vientulīgs.
Pie āksta radīsi vēl vietu,
Kad visi gudrie projām jau;
Āksts būtu blēdis, ja tas ietu,
Bet blēdis — āksts vis nav. (2. cēliena 4. aina.)*

*That sir which serves and seeks for gain,
And follows but for form,
Will pack when it begins to rain
And leave thee in the storm.
But I will tarry; the fool will stay,
And let the wise man fly.
The knave turns fool that runs away;
The fool no knave, perdy.*

Jaunākais latviski tulkotais Šekspīra darbs ir «Makbets», ko atdzejojusi V. Belševica 1981. gadā. «Makbetu» jau 1898. gadā tulkojis F. Adamovičs, viņš veicis savu uzdevumu godprātīgi, cieši turēdamies pie Šekspīra vārda. Par V. Belševicu varētu teikt, ka viņa ir nevis pārtulkojusi, bet pārādījusi Šekspīra lugu atbilstoši latviešu valodas īpatnībām un kultūras fonam.

*Wouldst thou have that
Which thou esteem'st the ornament of life,
And live a coward in thine own esteem
Letting 'I dare not' wait upon 'I would'
Like the poor cat i 'th' adage? (1. cēliena 7. aina.)*

*Tu vēlies gan iegūt,
Ko cieni pats kā dzīves dārgu rotu,
Bet paša acīs topi glēvulis,
Kam gribēt gribas, bet kas neuzdrikstas,
Kā kaķis parunā. (F. Adamovičs.)*

No mūža rotas augstākās, ko iegūt
Var cilvēks, atsacīsies tu, lai kuslais
«Es neuzdrikstos» lielāks par «es gribu»!
Kā parunā tas kaķis, nabadziņš,
Kas grib gan zivi ēst, bet ķepu saslapināt —
Ai — negrib! (V. Belševica.)

V. Belševica veiksmīgi atšifrējusi savā tekstā angļu sakāmvārda *The cat would eat fish and would not wet his feet* (Grib kaķītis zivju ēst, negrib kāju slapināt) izmantojumu; F. Adamovičs to atstājis ārpus teksta.

Šodien tulkošanas teorijā un praksē popularitāti ir guvis atzinums, ka tulkojumam ir jābūt nevis precīzam, bet patiesam, ko varētu arī teikt par V. Belševicas tulkojumu. Viņai ir izdevies pārraidīt oriģināla domu, noskaņu, stilu, panākt tulkojuma dabisku plūdumu. Diemžēl teiktais šī raksta ietvaros paliek apgalvojuma līmenī, jo neliels fragments neilustrē visu tekstu kopumā.

Angļu daiļdarbu tulkojumu gadsimtu ilgais straujais attīstības process izveidojis atzīstamu tulkojumu līmeni, un tas ļauj cerēt uz labiem tulkojumiem turpmāk, kā arī liek apjaust nepieciešamību teorētiski apkopot radušās atziņas.

JĀNIS KUŠKIS,
MĀRA PLATAISKALNE

UZSVARS CITVALODU ĪPAŠVĀRDOS

Vairākumam pašas latviešu valodas vārdu uzsvars ir pirmajā zilbē, un galvenā funkcija šim uzsvaram ir atdalīt vienu vārdu no cita. Ir arī gadījumi, kad uzsvars nav pirmajā zilbē. Šādam ne pirmās zilbes uzsvaram latviešu vārdos ir cita funkcija — neparastais uzsvars izceļ šos vārdus teikumā citu vārdu vidū. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas I sējumā (1959) vārdi, kam uzsvars nav pirmajā zilbē, dalīti divās grupās: 1) vārdi, kuros uzsvars ir otrajā zilbē, piemēram, *vis-labākais, vis-garām, pus-otra, ne-kad, ne-kur, pa-laikam, pa-visam*, 2) vārdi, kam uzsvars otrajā vai tālākā zilbē ir tikai emfātiskā runā, piemēram, *iet, galvu pa-cēlis; skrien pa-lēkdamies; pama-zītiņām*, bet runā bez emfāzes šiem vārdiem uzsvērtā ir pirmā zilbe (*skatās, augstu pacēlis galvu*).

Senākos aizgūtajos sugasvārdos mūsdienu izrunā uzsvars ir pirmajā zilbē pat tādos gadījumos, kad oriģinālvalodā tas ir citā zilbē, piemēram, *depo, triko*. Dažiem vārdiem mūsdienu runā dzirdams arī pēdējās zilbes uzsvars, piemēram, *komuni-kē*. Tomēr sugasvārdu uzsvars mūsdienu latviešu valodas aizgūtajos vārdos īpašas problēmas, šķiet, nesagādā.

Citāds stāvoklis mūsdienu latviešu valodā ir izveidojies uzsvara lietošanā citvalodu īpašvārdos.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā šim jautājumam uzmanība nav veltīta. Ir gan diezgan daudz publikāciju ar ieteikumiem par uzsvara lietošanu citvalodu īpašvārdos. Galvenā ir brošūru sērija «Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā», kura neregulāri iznāk kopš 1960. gada un kurā jau ir aptverta lielākā galveno valodu daļa. Citvalodu īpašvārdu uzsvara jautājumi ir vairākkārt pārspriesti arī konferencēs.

Tomēr ne visus īpašvārdu akcentējumus mūsdienu latviešu izrunā var atzīt par pieņemamiem. Runātāji kaut kādu iemeslu dēļ latviešu valodas pirmās zilbes uzsvaru šajos vārdos bieži vien uztver kā kaut ko neparastu un cenšas uzsvērt kādu citu zilbi, tikai ne pirmo. Bet ir taču arī citas valodas, kur uzsvars tāpat kā mums, latviešiem, ir pirmajā zilbē, piemēram, igauņu, somu, ungāru, čehu valodā. Bet šo valodu īpašvārdos gan radio un televīzijas diktoriem, gan aktieriem, gan arī citu profesiju runātājiem nereti gadās citas zilbes uzsvars. Tā, piemēram, nepareizi, ar otras zilbes uzsvaru ir dzirdēts igauņu mūziķa uzvārds *Su-mera*, somu vārds — *Tapjola*, čehu komponista uzvārds — *Sme-tana*, ungāru dzejnieks — *Pete-Ńi* (turklāt ar nepareizu īsu *e* otrajā zilbē vajadzīgā garā *ē* vietā) u. c. Arī valodās ar brīvo uzsvaru ne mazums ir tādu vārdu, kuros uzsvars ir pirmajā zilbē. Pie šīm valodām pieder arī krievu valoda. Un vai gan nav dīvaini, ka nereti tādos krievu īpašvārdos, kam pašā krievu valodā ir pirmās zilbes uzsvars, latvieši akcentē kādu citu zilbi, piemēram, *Mu-sorgskis*, *Zoš-čenko*, *Ma-montovs* u. c.

Kā zinām, ir valodas, kur uzsvara nav pirmajā zilbē, bet tas var būt visai stingri noteikts kādā citā zilbē, piemēram, poļiem tas mēdz būt priekš-

pēdējā, bet frančiem — pēdējā zilbē. Un nu latviski jādzird, ka Polijā esot noticis vieglās mūzikas festivāls *Sopotas pilsētā* un ka viena no lielākajām Francijas ostas pilsētām esot *Marseļa*. It kā izklausītos ļoti poliski vai franciski, bet patiesībā nepareizi, jo šiem pilsētu nosaukumiem oriģinālvalodās nav galotnes *-a*; un nevar atzīt par pareizu it kā polisku priekšpēdējās vai it kā francisku pēdējās zilbes uzsvaru, jo poļiem un frančiem šajos vārdos akcentētas ir citas zilbes.

Dažkārt dažādās valodās (kurās ir dažādi uzsvara lietošanas noteikumi) ir līdzīgi skanošas vārdu beigas. Ne vienmēr šādos gadījumos pārcentīgs latviešu runātājs «trāpa» uzsvaru īstajā zilbē. Tā itālieši *Gramši* un *Tosti* latviski reizēm tiek runāti ar pēdējās zilbes uzsvaru, it kā viņi būtu franči.

Sādu un līdzīgu piemēru virkni varētu vēl turpināt. Turklāt šie piemēri ir no valodām, kas mums ir pazīstamas.

Īpašvārdu izrunā latviešu valodā ir vērojama paralēle ar sugasvārdu izrunu — daudzos citvalodu īpašvārdos tāpat kā sugasvārdos uzsvars latviešu izrunā mēdz būt pirmajā zilbē arī tādos gadījumos, kad oriģinālvalodā tas ir kādā tālākā zilbē. Tādi ir krievu valodas vārdi *Maskava*, *Neva*, *Kaukāzs*, *Oka*, *Orla*, *Ufa*, *Urāls* u. c., lietuviešu *Būga*, *Nēre*, *Panevēža* u. c., franču *Bonaparts*, *Monmartra*, *Napoleons*. *Paskāls* u. c.

Krievu valodā ir gadījumi, kad, vārdu lokot, uzsvara vieta mainās; piemēram, vārdiem *Бородѣн*, *Ильѣч*, *Небольсѣн* citos locījumos ir par vienu zilbi vairāk un uzsvars pārvietojas: *Бородина*, *Ильича*, *Небольсина*. Latviešu valodā šos vārdus parasti runā ar pirmās zilbes uzsvaru: *Borodins*, *Iļjičs*, *Neboļsins*. Un šis pirmās zilbes uzsvars latviski

saglabājas arī citos locījumos. Dažkārt tomēr gadījies dzirdēt latviešu izrunā ģenitīvā arī pēdējās zilbes uzsvaru. Un visai dīvaini ir gadījumi, kad latviešu izrunā šā tipa vārdos uzsvars ģenitīvā nav ne pirmajā zilbē (kā tas latviešu valodā būtu pēc latviešiem parastās izrunas), ne arī pēdējā, kā tas ir krievu valodā, bet gan kaut kur vidū, kas neatbilst ne krievu oriģinālam, ne arī latviešu valodā parastajam pirmās zilbes uzsvaram. Līdzīgi ir arī citu valodu īpašvārdos.

Lai izvairītos no minētajām izrunas kļūdām, derētu ievērot četras galvenās likumības.

1. Ja droši nezinām, kurā zilbē uzsvars ir oriģinālvalodā, latviešu valodā (kā lokāmajos, tā nelokāmajos īpašvārdos) allaž var lietot pirmās zilbes uzsvaru. Šāds pirmās zilbes uzsvars atbilst latviešu valodā parastajam zilbes uzsvaram. Liekas, neviens cittaautietis nevarētu būt izbrīnīts par šādu viņa valodas vārdu uzsvaru latviešu valodā arī tādos gadījumos, kad oriģinālvalodā uzsvars nav pirmajā zilbē. Mēs nekad nevarēsim prast visas valodas, no kurām latviešu valodā ienāk īpašvārdi. Nebūtu prātīgi uzsvaru nezināmā valodā lietot uz labu laimi kādā tālākā zilbē — tādējādi ir pārāk liels risks kļūdities. Ar pirmās zilbes uzsvaru latviešu izrunā ir panākama pietiekama vienādība un precizitāte, kā arī līdzīga attieksme pret visām valodām un līdz ar to cieņa pret tām.

2. Ja nelokāmajos vārdos uzsvars oriģinālvalodā ir droši zināms, var, kas vēlas, lietot oriģinālvalodas uzsvaru. Tas, protams, nav jāizvirza par obligātu prasību — arī tad, ja oriģinālvalodas uzsvars nav pirmajā zilbē, latviski var lietot pirmās zilbes uzsvaru.

3. Pirmās zilbes uzsvars ieteicams visos vārdos, kuros oriģinālvalodā uzsvara vieta, vārdu lokot,

mainās. Pēdējās zilbes uzsvars lokāmajos vārdos nav ērts ne nominatīvā, ne citos locījumos. Šāda uzsvara vieta apgrūtina latviešu izrunu un traucē uztveri — vairāki vārdi blakus ar pēdējās zilbes uzsvaru no kādas maz zināmas valodas neļauj pareizi uztvert vārdu robežas. Kā zinām, latviešu literārajā izrunā vārdu pēdējā zilbē notiek īso patskaņu redukcija — šos patskaņus runā pārīsi. Ja nu svešas valodas īpašvārdā uzsveram pēdējo zilbi, redukcija ir neuzsvērtajā pirmajā zilbē, sevišķi trijzilbīgos vārdos (protams, arī vairākzilbīgajos). Rezultātā svešais īpašvārds kļūst neskaids, grūti uztverams.

Lai to pārbaudītu, tika izdarīts eksperiments: studentiem bija jāraksta trijzilbīgi un garāki krievu, ukraiņu un armēņu īpašvārdi, kas beidzas ar *-ovs*, *-čuks*, *-jans*, pie tam tika izraudzīti maz pazīstami vārdi ar uzsvaru pēdējā zilbē. Vairākums eksperimenta dalībnieku šos vārdus uzrakstīja ar nepareizām skaņām pirmajā, dažkārt arī otrajā zilbē. Turpretim, kad šos vārdus izrunāja ar pirmās zilbes uzsvaru, kļūdu gandrīz nebija. Tas liecina par pirmās zilbes uzsvara priekšrocībām.

4. Ja oriģinālvalodā akcentē zilbi vārda vidū un tā ir skaidri zināma, oriģinālvalodas uzsvaru var paturēt: *Čai·kovskis*, *Mešča·ņinovs*, *Rah·maņinovs*, *Mikel·andželo* u. tml.

Minētie ieteikumi attiecas uz parastu, neitrālu runu. Ja ir kāda īpaša vajadzība, var rīkoties arī citādi, piemēram, skatuves runā kolorīta dēļ pieļaujams lietot oriģinālvalodai atbilstošu uzsvaru. Taču jāizvairās no viltus oriģinalitātes; tieši teātru izrādēs nereti, tiecoties pēc kolorīta, runā uzsvarus, kam ar lugas valodas oriģināla uzsvaru nav nekāda sakara. Un no skatuves šādas

nepareizības izplatās tālāk. Savukārt tiekšanās pēc kolorīta ar latviešu valodai neparastu uzsvaru ārpus teātra nekur nebūtu ieteicama.

Sie citvalodu īpašvārdu uzsvaru lietošanas ieteikumi saskan ar Jāņa Endzelīna uzskatiem šajā jautājumā; tie publicēti viņa Darbu izlases III sējuma 2. daļā, 466.—468. lpp.

JANIS ROZENBERGS,
AGRIS TROPINŠ

IZSAUKSMES VĀRDA FUNKCIJAS

Latviešu valodā, tāpat kā visās radu valodās, ir t. s. galveno vārdšķiru vārdi, palīgvārdi un izsaukmes vārdi.

Galveno vārdšķiru vārdi nosauc izzinātās pasaules parādības, palīgvārdi palīdz nosaukt attieksmes starp šīm parādībām vai precizē šo parādību nosaukumus.

Izsaukmes vārdi var veikt gan vienas, gan otras minētās funkcijas un būt pat vesela teikuma funkcijā. Turklāt visās šais funkcijās izsaukmes vārds izsaka pamatinformāciju un papildinformāciju, kas ir pat primārā.

Uz izsaukmes vārda papildinformācijas būtiskumu norāda vai visas gramatikas, atzīmējot, ka izsaukmes vārds kalpo jūtu, izjūtu, dvēseles stāvokļu un citu emocionālu vai gribas reakciju izteikšanai,¹ ka tas «noder iespējami īsai emocionālai jūtu, gribas vai īstenības parādību attēlojuma un vērtējuma izteikšanai»² u. tml.

Izsaukmes vārdi, būdami emociju un gribas izpaudumu izteicēji, nenosauc attiecīgo psihisko stāvokļu saturu un vērstību, jo tiem nav nominatīvās (nosaucošās) funkcijas. Ar to tie atšķiras no

¹ Русская грамматика. I. М., 1980, с. 732.

² Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. R., 1959, 801. lpp.

patstāvīgajām vārdu šķirām (sal. *Vai!* un *vaids, vaidēt, vaimanāt*). Tie atšķiras arī no palīgvārdiem, jo tiem nav tādu teksta organizējošu īpašību kā prievārdiem, saikļiem un partikulām (sal.: *Nu, paskaties, kas te ir! Taču paskaties, kas te ir!*).

Izsaukmes vārda savdabības būtība ir meklējama šī vārda tiešākā saistībā ar denotātu³. Ar izsaukmes vārdu nekā nenosauc, bet tieši izsaka īstenības saturu, cenšas to atdarināt (sal. *Suns rej* un *Suns vau, vau*).

Leksikas slānis, ko veido izsaukmes vārdi, ir senāks, primitīvāks, un līdz ar to tā funkcijas salīdzinājumā ar citām vārdu šķirām ir daudzveidīgākas gan strukturāli, gan komunikatīvi, gan arī semantiski.⁴ Izsaukmes vārds teikuma struktūrā var būt kurā katrā pozīcijā: 1. *Brīnišķīgs vakars? Nē, nē, vakars neder nekur! Vakars ir fū!* (J. Ezeriņš); 2. *Gribu kliegt pēc krustēva Klāva vēl trešo reizi, kad pretim krūmos atskan ar stiepti vaidošu balss nolaidumu skaļš kīkarīgū-u* (V. Plūdonis); 3. *Tiku, taku pulkstenis sit; Gigu gagu zostiņas dēdina, Ar troksni spārnus vēdina* (J. Rainis). Pirmajā piemērā izsaukmes vārds ir izteicēja, otrajā piemērā teikuma priekšmeta un trešajā piemērā apstākļa funkcijā.

Izsaukmes vārds komunikatīvi var veikt 1) tei-

³ Denotāts (lat. *denotare* — apzīmēt, iezīmēt) ir priekšmetu un parādību īstenība, kas ir ap mums, tā ir tā īstenība, uz kuru attiecas attiecīgā valodas vienība (*Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 1976, с. 92*).

⁴ Sk.: *Blinkena A. Izsaukmes vārdi un to lietošana mūsdienu latviešu valodā. — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti, 5. sēj., 1955, 5.—22. lpp.*

kuma, 2) teikuma locekļa, 3) palīgvārda un 4) morfēmas funkcijas.

1. *Laiva nāca arvien tuvāk, taisni viņam* (Daukam) *viršū*. — *Ēj!* — *kāds iesaucās* (Sudrabu Edžus). Šajā fragmentā ir kvaziteikums (neīsts teikums, negramatisks teikums) *Ēj!*, kas pēc komunikatīvā satura ir teikuma *Iries šurp!* ekvivalents.

2. Teikumā *Viņas istabā astoņi lieli pulksteņi un visi iet tik-tak, tik-tak* (A. Grigulis) izsauksmes vārdi *tik-tak* veic apstākļa funkcijas un ar intonēmu palīdzību⁵ rada tēlaino ekspresivitāti.

3. Izsauksmes vārds var veikt arī palīgvārda funkcijas, kādas ir, piemēram, saikļiem un modāļajām partikulām.⁶ — *Augstākā atmaksa par dzīvību — nāve. Bet tikai viņš viens to zin. Tas ir dzīvības evaņģēlijs... piemērs... Nu ['bet'] un es* (J. Ezeriņš); *Ak ['taču'], neatstāj, mīļais, Mani šē vienu Nevienu dienu, Ne brīdi, nekad!* (J. Rainis).

4. Izsauksmes vārds var būt arī morfēmas funkcijā jaunu vārdu darināšanā, piemēram: *Viņš nogūlās rāpu, kratīja galvu un sacīja: «Vau, vau!» Te bērni aplusa un skatījās vau vau ā* (R. Blau-manis); *Rati cirku cirkst, Dzirkestis dzirkst, Dzirkest; Kāju zvaniņš džinkst, Sliežu bremze žvingst, Bērni činkst, Činkst* (J. Rainis).

Izsauksmes vārdi ir semantiski ļoti bagāti. Šajā ziņā izsauksmes vārdam radniecīga ir uzruna, jo šīm abām morfoloģiski sintaktiskām parādībām ir vairākas kopējas vai līdzīgas funkcijas, gan viena, gan otra var funkcionēt par izteikuma komponentu vai veselu izteikumu (*Ei, nāc*

⁵ Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации. Р., 1974, с. 152—202.

⁶ Русская грамматика. I, с. 727—731.

šurp! un *Kārli, nāc šurp! Ai, ai!* ['Ko tu izdarīji!'] un *Edgar!* ['Ko tu izdarīji!']).

Abas šīs morfoloģiski sintaktiskās parādības intensīvi un polifunkcionāli pauž subjektīvo modalitāti, norāda gan uz subjektīvā vērtējuma attieksmi, gan izsaka subjektīvo pārdzīvojumu, gribas izpausmi, gan tēlainu īstenības uztveri. Šāda atziņa par izsaukšanas vārdu semantisko bagātību galvenokārt attiecināma uz papildinformācijas saturu, kas izsaukšanas vārdā ir primārais. Semantiski visbagātākie ir tie izsaukšanas vārdi, kas izsaka jūtas un sajūtas. Īpaši bagāti ir izsaukšanas vārdi *ak, ai*, ar diezgan daudzām nozīmēm ir arī izsaukšanas vārdi *ā, eh, ek, o, oh, oho*. Semantiskā ziņā mazāk bagāti ir *au, aū, ui, ū*, kā arī izsaukšanas vārdi, kas izsaka gribu, uzrunu un pieklājības frāzes.

Izsaukšanas vārda potencēs ir dažāda satura informācija. Tas var būt emocionālās ekspresijas paudējs, stilu raksturotājs, palīglīdzeklis pamatinformācijas variēšanai un pamatinformācijas emocionālai izteikšanai.

I. Izsaukšanas vārds var izteikt dažādu emocionāli ekspresīvo saturu.

Pirmkārt, tas izsaka tīri emocionālus pārdzīvojumus, gan ar pozitīvu, patīkamu saturu — sajūsmu, prieku —, gan ar negatīva, nepatīkama rakstura pārdzīvojumiem — bailēm, sāpēm, izmisumu.

Piemēram, sajūsma un prieks pausti šādos fragmentos: *Tad viņš [Andrs], it kā locekļus izstaipīdams, izplēta rokas... Ā!... To dzīvi! To laimi!... To jauko laiciņu... To laimi! To laimi!* (R. Blaumanis); *Ak, dzimtene! Cik pilns tev galds..* (M. Ķempe); *Ai, kāda sarkana saule šovakar Dullajam Daukam par godu riet!*

(Ā. Elksne); *Ak, to prieku, kad ērglim vai vana- gam līdzī tieku!* (Aspazija). Bailes ir teikumā *Nakts, nakts ar mums, ui-ui... un tumsa, un saltums stindzinošs kāds, briesmīgs!* (Fr. Bārda); sāpes un bēdas — *Sargi, sargi ikšķīti!* — *Au, au, au!* — *Vai iegriezi jau?* (J. Rainis); *Un tālāk mazs putniņš pazarē dzied — Ak, visam daiļam būs bojā iet!* (Aspazija); izmisums — *Vai, gals klāt — tagad viņa dveš, atspiedusies pret durvju stenderi, un pat balss viņai sveša aizsmakusi un čerkstoša kā vecam dzērājam* (R. Ezera); *Bet ko tad iesākt? Ko? Kurš pateiks? Ā, jūs visi novēršaties!* (J. Rainis).

Otrkārt, izsauksmes vārds var izteikt dažāda satura, gan pozitīva, gan negatīva rakstura, emocionāli intelektuālo attieksmi — uzslavu un atzinību, nosodījumu un nicinājumu, ironiju un klaju izsmieku. Uzslavu, piemēram, izsaka izsauksmes vārdi *bravo, urā (urrā)*, dažkārt arī *lūk: Abas viņas kļiedza: Pareizi! Bravo! Urā!* (A. Upīts); *Lūk, tu tikai esi puika!* (J. Rainis). Nosodījums, nicinājums: *Eh, beidz vienreiz kā tāds nelaimes patafons!* (R. Ezera); *Fui, fui, Zeidak! — strādnieku kaunina Otilija Danga* (M. Zariņš). Ironija un izsmieks: *Tagad tu esi miljonārs, Pičiņ! Miljonārs, ha, hā!* (A. Snips); *Eh, jūs!*

Treškārt, izsauksmes vārds var izteikt visdažādākā satura gribas izpausmes, gan kategorisku pavēli, gan vispazemīgāko lūgumu: *Marš, uz ķēķi, lai no tevis ne smakas nepaliktu!* (R. Ezera); *Ški c! Kaķis pagāns!* (A. Grigulis); *Kuš, kuš, bērniņ, neraudi nekā, gan būs labi* (A. Upīts).

Ceturtkārt, izsauksmes vārds rada tēlainību, īpaši tas sakāms par skaņu atdarinātājiem izsauksmes vārdiem. Līdzās pamatinformācijai šī

tēlainība var izteikt dažāda satura papildinformāciju, norādot gan uz pozitīva, gan negatīva rakstura pārdzīvojumu, intelektuālu vērtējumu vai gribas izpausmi.

Pamatinformācija izteikta šādos teikumos: *Bet līdaciņai zaļai, Viens astes metiens šmaugs, Un ūdenī pladauks!* (V. Plūdonis); *Bet atpakaļ ceļā pie Sprūdžu likuma tra-t-a-t-a!* *Kā zibens no skaidrām debesīm* (R. Ezera).

Positīvs un negatīvs pārdzīvojums: *Un vana-gam apkārt čivučivū, Skrien bezdelīgas bez bēdu un smejas* (Aspazija); *Kad es viņu zvirbuli dabūtu, Pušu viņu pārplēstu — Stirkš!* (J. Rainis).

Intelektuāls vērtējums: *Ha, ha, ha! Neizdevās lielajam varonim, meitu medniekam* (J. Rainis); *Čak, čak, čak! Arī čakstes čakstina pikti: — Runči ir un ir slikti* (V. Lukss).

Gribas izpausmes: *Tek! Tek! Tek! Gailēni! Šurp naski Cip! cip!* (V. Plūdonis).

Dažāda rakstura emocionāli ekspresīvais saturs var būt izteikts ar vienu un to pašu izsaukšanas vārdu.

II. Izsaukšanas vārds var būt arī modāla palīg-vārda funkcijā, kas līdzīgi partikulām variē kāda galveno vārdšķiru vārda vai visa izteikuma semantiku: *Cik karogu esi uzvilcis? Nu, runā!* (I. Lēmanis); *..es atnesu jums kukuli, kā nu tīri bez kā nāksi? Tad jau, ek, ir sunītis apsmies* (Doku Atis).

Izsaukšanas vārdi šādā funkcijā kvalitatīvi vai kvantitatīvi pastiprina, intensificē atsevišķa vārda vai izteiciena nozīmi.

III. Izsaukšanas vārda informatīvā piesātinātība īpaši spilgti parādās pamatinformācijas emocionāli ekspresīvā izteikšanā. Tas visspilgtāk parā-

dās gadījumos, kad izsauksmes vārds ir teikuma funkcijā. Tie ir t. s. kvaziteikumi, kas komunikācijā kļūst par izsacījumiem. Šie izsacījumi bez pamatinformācijas emocionālās izteikšanas norāda arī uz papildinformāciju, kas ir tikpat bagāta un daudzveidīga kā izsauksmes vārdam izteikumā stilizējošā un emocionāli ekspresīvajā funkcijā. Šī papildinformācija var norādīt uz emocionālu pārdzīvojumu, uz emocionāli intelektuālo attieksmi, uz gribas izpausmēm un tēlainību.

Kvaziteikumi, resp., izsacījumi, kas satur informāciju ar emocionālu pārdzīvojumu, grūti transformējami adekvātos izteikumos: izsauksmes vārda izsacījums ir bagātāks, niansētāks, ietilpīgāks nekā tā atšifrējums teikumā, t. i., izsacījumā.

Riebums sagrāba Lienas dvēseli. Šī veča sieva! Nekad!.. Bet māja! Bet māja un manta, un brīva un viegla dzīve!... Ak, ak, ak, ak! [Kā es tā drīkstu domāt! Ko man darīt?'] (R. Blaumanis).

Dažkārt izsauksmes vārdu kvaziteikumu saturu cenšas iezīmēt teksta autors piebildēs, piemēram: «*Ahā. Nu jau pavisam cita lieta!*» *Osiene nopriecājās* (A. Upīts); «*Jā! mājas ir labas, dzīve tev tur būtu gan.*» — «*Aha!*» *Andram visa sirds atplauka* (A. Upīts).

Izsauksmes vārdu kvaziteikumu pamatinformācijas saturu grūti transformēt teikumos, un papildinformācija var būt ļoti dažāda tonējuma (pozitīva vai negatīva satura), piemēram: «*Cienītā! Šis kamins deg jums par godu.*» «*Bravo!*» *pārējie kļiedza* (A. Grigulis); *Tas te akmens ir nieks, vai tādi vien plēsti, malā vesti!* — *Nu-ū! Andrs kā apšaubīdams novilka* (A. Upīts).

Izsauksmes vārdu kvaziteikumi, kas izsaka gribas izpausmes, vieglāk padodas transformēšanai izteikumos, jo te primārais parasti ir to pamat-

informācijas saturs, piemēram: — *Ū-ū!* ['Dzirdi! Dzen govīs mājās!'] *Jurci!* *Dzen govīs mājās!* (J. Plotnieks); *Css!* ['Klusēt!'] *Kāds nāk!* (A. Grigulis).

Ir īpaša grupa izsaukmes vārdu, ar kuriem tiek izteikta gribas izpausme pret dzīvniekiem, parasti tos aicinot pie sevis vai dzenot prom: *Dzirdu, ka aiz krūmiem Sniegs sauc savu bēriti:* — *Koš Koš!* ['Zirgs, nāc šurp, dodies rokās!'] (R. Ezera); *Škic!* ['Kaķi, ej, mūc prom! — Kaķi, netaisies!'] *Kaķis pagāns!* (A. Grigulis).

Izsaukmes vārdu kvaziteikumu, kas atdarina dabā dzirdētas skaņas vai to kompleksus, galvenā funkcija ir tēlaini izteikt pamatinformāciju: *Gu, gu, gu!* *Ko tad tu, Tēviņ* (zosu), *uzlaid dusmību?!* (J. Rainis); *..ložmetējs bēra savas kārtas. Tak, tak! Tak!* (I. Lēmanis). Šo kvaziteikumu izteiktais saturs var būt ļoti polisemantisks un abstrakts. Tā, piemēram, V. Luksa dzejas rindā *Krā! Krā!* *Vārnas mammuku biedē* kvaziteikumi *Krā! Krā!* vispirms jau signalizē par vārnu klātesamību, kas bez tam, kā saka Lukss, biedē mammuku. Bez tam šie izsacījumi norāda arī uz pārdzīvojumu, emocionālo un gribas attieksmi, tēlainību utt. Tie būtībā nav ar valodas palīdzību nosaukts denotāts, bet gan pati parādība pašizteiksmē, kas komunikācijā tiek izmantota kā valodas zīme.

Šāda tipa izsaukmes vārdi teikuma funkcijā sastopami arī mazu bērnu valodā, piemēram: *Jānītis pierāpo pie vectēva, kas skalus plēš, paceļ rociņu ar visu cukura graudiņu uz augšu un saka: «I!»; vectēvs atbild: «Am, gards!» Bērns paceļ nazi uz augšu un prasa: «I!» — vectēvs atbild: «Tas nazis.»* (Doku Atis).

Izsaukmes vārds *i* konkrētajā situācijā tiek iz-

mantots dažāda satūra izteikšanai, bet līdz ar to tas kļūst polisemantisks, saturā ietilpīgs un tā pamatinformācijas un papildinformācijas uztveršanā būtiska ir konsituācija un komunikācijas partneru kopējā pieredze.

Izsaukmes vārdā tiešā saikne ar denotātu, tā daudzveidīgās funkcijas un neparasti bagātā emocionāli ekspresīvā semantika ir tas īpatnējais savdabīgums, kas to izdala no citām vārdšķirām.

Statistiskie pētījumi rāda, ka izsaukmes vārdu lietojuma biežums ir atkarīgs no teksta tipa un valodas stila.

ILZE LOKMANE

VEIDA UN LAIKA NOZĪMJU MIJIEDARBE LATVIEŠU VALODAS DARBĪBAS VĀRDA SISTĒMĀ

Laiks ir viena no matērijas eksistences pamatformām. Valodā laiks tiek parādīts ar dažādiem līdzekļiem — gan ar leksiskajiem (nosaucot laikposmus vai laika momentus ar lietvārdiem, piemēram, *gads, mēnesis*, ar apstākļa vārdiem, piemēram, *agri, vēlu, ilgi*), gan gramatiskajiem, ja valodā ir laika gramatiskā kategorija. Latviešu valodā šī kategorija ir saistīta ar darbības vārdu.

Darbības vārdā ietvertu laika nojēgumu iespējams aplūkot no diviem viedokļiem.

Pirmkārt, šis nojēgums raksturo darbības laika attiecību pret runas momentu (absolūtais laiks, piemēram, *es to jau izdarīju*) vai pret kādu citu darbību (relatīvais laiks, piemēram, *kad tu atnāci, es to jau biju izdarījis*).

Otrkārt, laika kategorija raksturo iekšējo darbības norises laiku un ir cieši saistīta ar darbības

vārda veidu. Runātāja apziņā ikviens darbības vārds saistās ar priekšstatu par laiku, kas nepieciešams darbības realizēšanai. Jebkura darbība, lai cik tā būtu īsa, satur sevī zināmu «operatīvā laika» daudzumu. Nepabeigtā veida jeb imperfektīvie darbības vārdi šo iekšējo laiku izvērš (*darīt* — darbības laiks parādās taisnes veidā), pabeigtā veida jeb perfektīvie darbības vārdi koncentrē laiku (*izdarīt* — uzmanība pievērsta tikai darbības beigu punktam).

J. Maslovs, salīdzinādams veida izpausmes īpatnības dažādās valodās, norāda, ka veida kategorija vienmēr saistīta ar laiku kā iekšēju pašas darbības īpašību — veida nozīmes atspoguļo darbības norisi un izkārtojumu laikā no runātāja redzes viedokļa neatkarīgi no runas momenta.¹ Runātājs darbību var uztvert kā neraksturotu procesu vai kā vienotu, ierobežotu veselumu. Neatkarīgi no runātāja skatījuma darbības norise objektīvajā īstenībā paliek viena un tā pati. Tāpat veids ir kategorija, ar kuru interpretē objektīvo īstenību, turpretim gramatiskā laika kategorija atspoguļo objektīvi pastāvošas attieksmes starp runas momentu un darbības norises laiku.

No teiktā izriet, ka darbības vārda nosauktās darbības attieksme pret laiku ir divējāda — tā ietver laiku un pati tiek tajā ietverta — lokalizēta uz laika ass. Šo abu laika slāņu mijiedarbe parādās, skatot darbības vārda veida kategorijas un laika kategorijas savstarpējās attieksmes. Lai tās varētu labāk raksturot, vispirms dažas piezīmes par gramatisko laika kategoriju un veidu latviešu valodas verba sistēmā.

¹ Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии. — В сб.: Вопросы сопоставительной аспектологии. Вып. I. Л., 1978, с. 5—8.

Laiks kā gramatiska kategorija veidojies līdz ar valodas vēsturisko attīstību. Viegļāk ir laiku izteikt ar leksiskiem līdzekļiem. Pamazām uz leksisko abstrakciju bāzes veidojas cita tipa abstrakcija — gramatiskā. Top gramatiskais laiks kā objektīvā laika atsevišķu momentu izpausme darbības vārda formās. Laika formu sistēma saistīta ar augstu abstraktās domāšanas attīstības pakāpi un samērā vēlu valodas attīstības periodu. Latviešu valodas sistēmā iekļautas sešas laika formas — vienkāršā tagadne, pagātne, nākotne un saliktā tagadne, pagātne un nākotne. Izejas punkts šādam laiku dalījumam ir runas moments (tagadne sakrīt ar runas momentu, pagātne ir laiks pirms runas momenta, nākotne — laiks pēc runas momenta).

Latviešu valodā darbības vārda laiks ir diezgan skaidri izteikta gramatiskā kategorija, turpretim veids ir gramatiskā pazīme, kuras būtība joprojām nav pilnīgi izdibināta un rada diskusijas.² Kā jau minēts, veids raksturo darbības norisi laikā no runātāja pozīcijas. Veida analīzi latviešu valodas materiālā apgrūtina tas, ka šāds darbības norises raksturojums parādās arī darbības vārda leksiskajā nozīmē (*iedziedāties* leksiskajā nozīmē ietverts raksturojums 'īslaicīga un nelielas intensitātes darbība'). Pabeigtā veida nozīmi latviešu valodā izsaka tikai ar priedēkli, bet priedēkļa galvenā funkcija ir jaunu vārdu veidošana, un perfektivācija realizējas tikai kā vārddarināšanas procesa «blakus produkts». Veids latviešu

² Veids latviešu valodniecībā plašāk analizēts J. Endzeļina darbos «Latviešu valodas gramatika» (R., 1951), «Латышские предлоги» (Юрьев, 1905, 1906), V. Staltmanes kandidāta disertācijā «Par verba veidiem mūsdienu latviešu literārajā valodā» (R., 1958) un «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (R., 1959).

valodā nav uzskatāms par tīru verba gramatisko kategoriju, jo, pirmkārt, tas nebalstās uz stingri noteiktas morfoloģisko rādītāju sistēmas, otrkārt, vērojama darbības vārda leksiskās nozīmes ietekme uz veida semantiku.

Tālab latviešu valodas materiālā lietderīgi aplūkot vienotā sistēmā gan ar gramatiskiem, gan leksiskiem līdzekļiem izteikto darbības norises raksturojumu no runātāja viedokļa. Visas veida nozīmes gan vēsturiski, gan funkcionāli cieši saistītas ar gramatiskajām laika nozīmēm. I. Tronskis, raksturojot latīņu valodas verba veidu un laiku, norāda, ka vēsturiski veids ir vecāks par laika kategoriju. Verba celmu atšķirība sākotnēji kalpojusi nevis laika, bet veida atšķirību apzīmēšanai (tagadnes celms norādījis uz ilgstošu darbību vai stāvokli, perfekta celms apzīmējis pabeigtu darbību). Sarežģītās laiku sistēmas indoeiropiešu valodās attīstījušās daudz vēlākā periodā.³ Aplūkosim latviešu valodas darbības vārda veida un vienkāršās tagadnes nozīmju un, otrkārt, veida un salikto laiku nozīmju attieksmes.

Darbības vārds vienkāršās tagadnes formā nosauc darbību, kas notiek vienlaicīgi ar runas momentu. Tā ir viena no vienkāršās tagadnes formu nozīmēm — aktuālā tagadne. Taču vienkāršās tagadnes formu mēdz lietot arī vispārināta laika nozīmē un vēstījuma tagadnes nozīmē. Pabeigtā veida darbības vārdu lietojums tagadnes nozīmēs atklāj veida un laika semantikas mijiedarbi.

Pabeigtā veida darbības vārdi (*aiziet, atnest* utt.) fiksē darbības rezultātu, bet rezultāta, darbības robežas nozīme ir pretrunā ar priekšstatu par tagadni. Pabeigta darbība nevar būt vienlaicīga

³ *Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка. М., 1960, с. 23.*

ar šīs darbības apzināšanās aktu (runas momentu). Kad cilvēks apdomā notikušo, konstatē rezultātu, pašas darbības jau vairs nav. Nav iespējams valodiski fiksēt runas momentā radušos rezultātu, tāpēc latviešu valodas perfektīvos darbības vārdus nemēdz lietot aktuālās tagadnes nozīmē.⁴ Aktuālās tagadnes nozīmes izteikšanai tos aizstāj ar konstrukciju: atbilstošais imperfektīvais jeb nepabeigtā veida darbības vārds un apstākļa vārds, piemēram, *aizvērt* — *vērt ciet*.⁵

Latviešu valodas perfektīvos verbus var lietot vispārinātas tagadnes nozīmē. Vispārinātā laika nozīmē zūd saistība starp darbības norises laiku un runas momentu — darbības vārds nosauc darbību, kas mēdz notikt, raksturo vispārīgas īstenības attiecības: *Tieši tā taču romānos un filmās jauni cilvēki iepazīstas un sākas liktenīgā mīlestība, tik liela un skaista, ka raudāt gribas* (A. Jakubāns). Šī īpatnība ietekmē veida semantiku. Daļa valodnieku uzskata, ka, zūdot saistībai starp darbības norises laiku un runas momentu, neitralizējas pretstatījums: darbības pabeigtība — nepabeigtība.⁶ Vispārinātās tagadnes nozīmē lietotiem vārdiem ir vāji izteikta veida nozīme: *Tu varbūt saredzi lielu jēgu tam, ka mēs pašlaik te vizināmies?* (A. Jakubāns); *Prieku par zieda tapšanu, tā krāsu un smaržas niansēm viņš ieaudzina arī bērnos* (A. Sakse). Vispārinātā laika nozīmē bieži lieto arī darbības vārdus *atspoguļot*, *ietvert*, *saglabāt* u. c. Šādā nozīmē lietotus prie-

⁴ *Endzelins J.* Латышские предлоги. — Darbu izlase. I sēj. R., 1971, 651. lpp.

⁵ Turpat, 624. lpp.

⁶ *Мелиг Х. Р.* Семантика предложения и семантика вида в русском языке. — В сб.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 15. Современная зарубежная русистика. М., 1985, с. 227—229.

dēkļa vārdus nevar uzskatīt par perfektīviem, jo tie konstatē vispārīgu faktu, pastāvošas īstenības attiecības.

Vēstījuma tagadne stāsta par notikumiem, kas risinājušies tuvākā vai tālākā pagātnē. To parasti lieto literārā darbā, lai radītu māksliniecisku ilūziju — stāstītājs uz to, kas noticis, raugās tā, it kā viss risinātos viņa acu priekšā. Tas ir mēģinājums radīt lasītājā klātbūtnes sajūtu. O. Jespersens šo parādību saista ar tautas valodas īpatnībām — cilvēki bieži mēdz pārstāstīt cits citam pagātnes notikumus tā, it kā tie risinātos tagadnē.⁷ Priedēkļa darbības vārdus lieto vēstījuma tagadnes nozīmē, ja grib uzsvērt darbības pabeigtību vai rezultātu: *Miks pagriež atslēgu, atslēgas ķēdīte nošūpojas, un motors noslāpst* (A. Jakubāns); *..viņš stūri tur mierīgi un droši, it kā būtu to darījis jau kopš dzimšanas, pat izvelk no kabatas cigareti, sameklē sērkokociņus un nevērīgi aizsmēķē* (A. Jakubāns).

Jāievēro, ka latviešu valodas priedēkļi darbības vārdus ne tikai perfektīvē, bet nereti modificē arī to leksisko nozīmi (piemēram, *nošūpojas* — īslaicīga un intensīva darbība, *aizsmēķē* — darbības sākuma moments). Ar atbilstošajiem bezpriedēkļa darbības vārdiem šādas norises nianse izteikt nevar.

Darbības vārdu veida saistība ar gramatisko laika kategoriju parādās arī salikto laiku formās. Latviešu valodas salikto laiku sistēma pēc nozīmes atbilst latīņu valodas perfekta sistēmai: *tempus perfectum* — 'pabeigtais laiks'. Tādējādi perfekts ir reizē darbības aspekta un laika forma. Perfekta sistēmas laiku izpratnē uzsvērti divi

⁷ *Есперсен О.* Философия грамматики. М., 1958, с. 301.

raksturīgi momenti: 1) darbība notikusi pirms runas momenta vai pirms kādas citas darbības, 2) darbība ir pabeigta. Dažos gadījumos perfekta formas uzsver pagātnē notikušas darbības rezultātu, kas jūtams tagadnē (t. s. *perfectum praesens*, piem., *is mos usque ad hunc diem permansit* — 'šis paradums saglabājies līdz pat šai dienai', tātad eksistē arī šodien).⁸ Arī latviešu valodas saliktās tagadnes nozīmju pamatā ir divi būtiski momenti — darbība ar pagātnes nozīmi un stāvoklis ar tagadnes nozīmi.

Saliktie laiki ir relatīvi — tie rāda darbības attieksmi pret kādu citu darbību. Šīs salikto laiku funkcijas parasti realizējas saliktā teikumā. Kā uzsver I. Tronskis, laika nozīmju sistēmas attīstība saistīta ar saliktā teikuma veidošanos. Infekts un perfekts sākotnēji pretstatīti pēc pabeigtības vai nepabeigtības nozīmes. Pabeigtība un nepabeigtība raksturo nosaukto darbību pašu par sevi. Līdz ar saliktā teikuma veidošanos notiek šo nozīmju pārvietošanās no absolūtā plāna uz kontekstuālo: pabeigtība un nepabeigtība tiek skatīta attieksmē pret kādu citu darbību. Līdz ar to parādās laika nozīme: ar perfektu izteiktā darbība ir pabeigta līdz kādas citas darbības sākumam, turpretim infekts norāda, ka process, ko nosauc darbības vārds, nav pabeigts līdz cita procesa sākumam, t. i., izsaka darbību vienlaicīgumu.⁹

Salikto laiku nozīmju izpausme atkarīga no darbības vārda veida. Imperfektīvie darbības vārdi salikto laiku formās orientē vairāk uz pašu procesu, nevis uz tā rezultātu: *Tomēr ar pilnu*

⁸ Боровский Я. М., Болдырев А. В. Учебник латинского языка. М., 1975, с. 81.

⁹ Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка, с. 210.

pārlicību varu apzvērēt, ka nekur neesmu atkāpusies no K. V. dzelžainā principa, proti, ja arī esmu melojusi, tad ar mēru (R. Ezera); Vairs neatminējos, vai un ar kādu jutoņu šos pantus biju dziedājusi Elizas bērēs, taču tagad šie vārdi iecirtās mani kā izsmieklis (R. Ezera).

Imperfektīvie darbības vārdi var uzsvērt pagātnē notikušas darbības ilgumu, intensitāti: *Mežs bija dziedinājis un līdzinājis visu, ko vien mācējis un jaudājis, nešķirojot tuvāku un tālāku pagātni (R. Ezera); Vai tiešām es biju kārojusi šurp nākt un mērojusi tālab tādu gaisa gabalu? (R. Ezera).*

Imperfektīvos darbības vārdus lieto arī tad, ja runa ir par vairākkārtēju, atkārtotu darbību, bet vārda leksiskajā nozīmē atkārtotība nav ietverta: *Viss sākās un apmēram pusotras stundas turpinājās tā, kā ir sācies un turpinājies jau daudzas jūlija novakares.. (R. Ezera); Tiesa, bieži esmu tīkojusi izdibināt to, ko no manis slēpa neziņā.. (R. Ezera).*

Savukārt perfektīvie darbības vārdi salikto laiku formās uzsver darbības pabeigtību un rezultātivumu. Rezultātu var sasniegt vienreizēja darbība: *..aita izskatījās laimīga, ka mežā mūs atrādusi.. (R. Ezera); Igdama par nastu, kas uzkritusi kā sniegs uz galvas, vilkos uz priekšu smagām kājām (R. Ezera).*

Perfektīvais verbs var norādīt arī uz ilgstošas darbības rezultātu: *Nu, tad esmu izstaigājusi trīssimt septiņdesmit piecus kvadrātkilometrus (R. Ezera); Toties šos trīssimt septiņdesmit piecus kvadrātkilometrus esmu izvandījusi kā savu kabatu (R. Ezera).*

No teiktā izriet, ka no perfektīvajiem darbības

vārdiem veidotajās salikto laiku formās vērojama nosauktās darbības pārvēršanās no procesa par stāvokli, kas radies šī procesa rezultātā. Taču rezultāta nozīme var būt izteikta spilgtāk un mazāk spilgti. Tas atkarīgs no darbības vārda semantikas, proti, šī nozīme īpaši spilgta ir tiem vārdiem, kuru leksiskajā nozīmē ir norāde uz pastāvīgu, paliekošu rezultātu (piemēram, *nobālēt, atdzist* u. c.).

Dažu darbības vārdu nosaukto darbību salikto laiku formās uztveram pat kā pazīmi. Šajos gadījumos paspilgtinās divdabja īpašības vārda daba: *..es ieraudzīju, ka labā acs viņai aiztūkusi šaurāka nekā kreisā..* (R. Ezera). Darbības pārvēršanās no procesa par pazīmi sevišķi spilgti redzama piemērā *Kāds stumbru bija sazāģējis divus metrus garos posmos un pēc tam pametis, jo koksne bija satrupējusi un poraina kā sūklis* (R. Ezera). Divdabīš *satrupējusi* šeit lietots kā vienlīdzīgs teikuma loceklis līdzās īpašības vārdam *poraina*. Te pat varētu būt runa par diviem vienlīdzīgiem nomināliem izteicējiem, kur verbs *būt* ir saitiņas funkcijā.

Izteikta darbības pabeigtības, rezultāta nozīme ir ciešamās kārtas salikto laiku formām: *..mašīnas vējstikls ir izvagots ar daudzām ūdens straumitēm* (A. Jakubāns).

Iepriekš aplūkotais materiāls ļauj secināt, ka darbības vārda veids var ietekmēt laika nozīmju izteikšanu. Vērojams arī pretējs process — laika forma ietekmē darbības vārda veidu.

Darbības vārdi, kurus ārpus konteksta uztveram kā imperfektīvus, var kļūt perfektīvi salikto laiku formās, jo salikto laiku nozīme ir ļoti tuva pabeigtības nozīmei. Teikumā *Nekad pēc tam manī nav modusies vēlēšanās ieiet šajā daudzstāvu*

mājā, kura.. neatstāja nekādas izjūtas, kā vārtu telpa, kas devusi patvērumu pret lietusgāzi (R. Ezera). Vārds *mosties* lietots ar nozīmi 'pamosties', *dot* — ar nozīmi 'iedot'. *Vai esmu no tā kaut ko mācījies?* (R. Ezera) — *mācīties* lietots ar nozīmi 'iemācīties'.

Latviešu valodā ir t. s. divveidu darbības vārdi, kas vienā formā apvieno abu veidu nozīmes. Tādi ir daļa atvasinājumu ar priedekli *pār-* un vairums internacionālismu, piemēram, *pārbaudīt, pārdot, pārkrāsot; definēt, fiksēt, publicēt, finišēt* u. c. Šie vārdi nav neitrāli attieksmē pret veidu, jo katrā konkrētā gadījumā tos lieto ar vienu noteiktu veida nozīmi. Divveidu darbības vārdu veids atkarīgs no konteksta. Par laika kategorijas ietekmi uz veidu liecina tas, ka šos divveidu darbības vārdus vienkāršās tagadnes formā parasti uztveram kā imperfektīvus (*veikalā pārdod sērkociņus*), turpretim salikto laiku formās — kā perfektīvus (*esmu tos pārdevusi*). Vienkāršās pagātnes formā tie atkarā no konteksta var būt gan perfektīvi (*es tos pārdevu*), gan imperfektīvi (*vakar visu dienu veikalā pārdeva sērkociņus*).

Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā izpaužas divējādi: 1) veida ietekmē uz laika nozīmju izteikšanu — veids vai nu nepieļauj kādu laika nozīmi (pabeigtā veida darbības vārdiem nav aktuālās tagadnes nozīmes), vai nosaka laika nozīmes nianšes parādīšanos (perfektīvajiem darbības vārdiem salikto laiku formās spilgti izteikta rezultāta nozīme); 2) laika formu ietekmē uz veida nozīmēm (vispārinātās tagadnes nozīmē darbības vārdiem nav spilgti izteiktas veida nozīmes, salikto laiku formās imperfektīvie un divveidu darbības vārdi var iegūt pabeigtības nozīmi).

Aplūkotais materiāls rāda, kā funkcionē un mijiedarbojas veida un laika nozīmes latviešu valodas darbības vārda sistēmā. Citu valodu materiālā līdzīgu nozīmju funkcionēšana ir visai atšķirīga. Tāpēc latviešu valodas sistēmas izpētē un aprakstā svarīgi akcentēt savdabīgo. Latviešu valoda ir viena no tām, kurās izveidojušās salikto laiku formas (daudzās citās, tai skaitā krievu valodā, šādu formu nav). Bieži runājam par atsevišķu leksisku vienību veidošanu pēc krievu valodas parauga, bet līdzās funkcionējošā valoda var ietekmēt arī dzimtās valodas gramatisko sistēmu. Krievu valodas ietekmē esam sākuši aizstāt saliktos laikus ar vienkāršajiem. Taču vienkāršo laiku formas nevar izteikt tās nozīmes nianses, ko izsaka saliktie laiki, tāpēc, zaudējot saliktos laikus, latviešu valoda kļūtu nabagāka.

AINĀRS DIMANTS

PAVĒLES UN ĪSTENĪBAS IZTEIKSMES FORMU JAUKŠANA

Vērojumi liecina, ka pavēles un īstenības izteiksmes formu jaukšana darbības vārdu daudzskaitļa otrajā personā ir visai izplatīta. «Latviešu valodas kultūras jautājumos» par to esam lasījuši ne vienreiz vien, piemēram, V. Škujiņas rakstā «Atkāpes no normām mūsdienu valodas praksē» krājuma 16. laidienā (63.—70. lpp.), S. Miezies rakstā «Runa uz skatuves» 21. laidienā (120.—130. lpp.) un citur. Tomēr šķiet nepieciešami vēlreiz aplūkot šo jautājumu, lai samanītu līdz šim sīkāk neapskatītas sakarības, cēloņus un izdarītu secinājumus.

Vispirms par gadījumiem, kad pavēles izteiksme lietota īstenības izteiksmes vietā. Šādas kļūdas konstatētas presē, piemēram, vēstules citējumā: *Nezinot neko par pretinieku, ... variēt arī mazāku podu pagāzt* (Cīņa, 1985, 29. martā). «Padomju Jaunatnes» redakcija aicinājumu izsaka šādi: *Variēt ar viņu aprunāties..* (1987, 31. martā); *Varbūt arī jūs gribiet pievienoties ar saviem priekšlikumiem?* (1987, 15. jūl.). LVU «Komjaunatnes starmetī» Universitātes galvenās ēkas vestibilā redzam virsrakstu: *Kur gan esiet palikušas?* Kādas lauku saimniecības vīrieši kantora sienas preses izdevumā sveic darba biedres Sieviešu dienā: *..tādos kolektīvos kā grāmatvedībā un bērnu dārzā galvenokārt strādājiet tikai jūs, sievietes.* Šādas kļūdas daudzkārt sastopamas radio un televīzijas pārraidēs un kinofilmās. Rīgas kinostudijas mākslas filmā «Durvis, kas tev atvērtas» aktieris, Kārļa lomas tēlotājs, saka: *..nezinu, kā jūs variēt..* Dažkārt par kļūdu var liecināt tikai intonācija, kādā vārds pateikts. Piemēram, Latvijas radio vakara ziņās korespondente tā raksturoja situāciju: *Jūs te citīgi spēlējiet hokeju.*

Latvijas televīzija pārraidīja reportāžu «Miera vārdā» no republikas Miera aizstāvēšanas komitejas plēnuma. Kāds no plēnuma dalībniekiem šādi izteica pārsteigumu: *Ko jūs sakiet?!* Pavēles izteiksme nevietā bieži dzirdama dažādās sanāksmēs un lekcijās, arī LVU docētāju (nevalodnieku) runā: *tad jūs saprotiet; ..ko jūs paši uzrakstiet; jūs arī esiet no tās pašas komandas?; jūs arī ziniet, ka..; kā jūs to saprotiet?; ..tendences un līdzības jūs jau samaniet Dantes daiļradē; kā jūs domājat?* Kļūdas, protams, ir ne tikai pasniedzēju lekcijās un

uzrunās, studenti, piemēram, teikuši: *jūs, jaunie, mēdziet teikt..; varbūt jūs tiešām ziniet kaut ko tādu.*

Ja ir tik daudz kļūdu publiskās runās, saprotams, ka ikdienas sarunvalodā to ir vēl vairāk.

Otra kļūdu grupa — īstenības izteiksme pavēles izteiksmes vietā — publicētā veidā ir biežāka nekā pirmā. Esam pārsteigti, lasot laikrakstā, ka kādam stāsta to, ko viņš jau zina: *..viens no vecāko kursu studentiem paskaidroja: «Zināt, Andris jau kopš pirmā kursa ir teicamnieks..»* (Pad. Jaunatne, 1985, 22. janv.). Šis pats vārds bijis klupšanas akmens (domājams, tulkotājiem) «Rīgas Balsī»: *..kopmitnes vadītājam nevajadzēs bridināt: «Zināt, kaimiņi nu gan jums ne visai..»* (1985, 9. apr.). Abos šais gadījumos, kā redzams no konteksta, jābūt pavēles izteiksmes formai, jo izsacīts uzaicinājums, pievērsta kam uzmanība un nav runas par kaut ko uzrunātajam iepriekš zināmu.

Iepazīstoties ar sērijā «Avots» iznākušo Voltēra romānu grāmatu, mums rodas šaubas, vai jau franču tekstā būs bijis tik spožs pavēles un īstenības izteiksmes sajaukums, kā to iespējis atainot tulkotājs: *..kāds cilvēks ar kvēpu melnu seju no mugurpuses pienāca Kandidam [klāt] un, paķēris to pie rokas, sacīja: «Es at gatavs braukt kopā ar jums, nelaidiet garām šo iespēju!»¹*

Par šīs kļūdas izplatību liecina arī žurnāla «Avots» rubrikā «Atraidīto salons» publicētais stāsta fragments ar redakcijas piezīmi: «Rūpīgi ievērota autora ortogrāfija un interpunkcija.» Šajā fragmentā stāsta varonis divkārt aicina

¹ Voltērs. Zadigs jeb Liktenis. Mikromegs. Kandida. R., 1979, 173. lpp.

(turklāt nav komata aiz uzrunas): ..*puiši pagriežaties..* (1987, 2. nr.)

Latvijas radio vakara ziņās Rīgas veikala «Ogre» darbiniece skubināja: *Nākat, iegriežaties..!* un «TV preses konferencē» mums gribēja iestāstīt: *Cenšaties rakstīt tūlīt!* Tāpat arī citās uzstāšanās un sarunās nereti saklausām tādu disonansi starp to, ko runātājs vēlējies teikt, un to, ko viņš pasaka.

Izplatīts ir *sēdriet* vietā kļūdainais *sēžiet*, kas acīmredzot radies īstenības izteiksmes formas *sēžat* ietekmē. Par to jau J. Endzelīns divdesmito un trīsdesmito gadu mijā norādījis darbā «Dažādas valodas kļūdas»: «Tagadnes daudzskaitļa otrā personā *-iet* priekšā (..) *j*-skaņa ir zudusi, un tāpēc rakstu valodā var būt gan formas *laidiet, cietiet, kāšiet, mēžiet, glābiet, slēpiet*, bet ne *laižiet, ciešiet, kāšiet, mēžiet, glābjiet, slēpjiet.*»²

Tāpat nepareizās formas *lasat* pareizā *lasāt* vietā, *skataties* pareizā *skatāties* vietā ir visai biežas.

Vērojams, ka ir trīs galvenie pavēles un īstenības izteiksmes formu nozīmju nešķiršanas un nepazīšanās respektīvi jaukšanas cēloņi.

Pirmkārt — stabilu zināšanu trūkums par minēto izteiksmju formu lietošanas atšķirību izloksnēs un literārajā valodā. Laikam tieši šis cēlonis bijis «Padomju Jaunatnē» un «Rīgas Balsī» konstatētām kļūdām. Tāpat minētajā «TV preses konferencē», kad žurnāliste vispirms pateica pareizi un pēc tam «izlaboja».

Otrkārt — pareizas valodas izjūtas, valodiskās apziņas trūkums — runātājam pietrūkst spēju domāt līdzī savai izteiksmei. Par šādu trūkumu liecina tas, ka kļūdu autori kļūdainu lietojumu

² Endzelīns J. Darbu izlase. 3. sēj., 2. d. R., 1980, 12. lpp.

realizē ne vienmēr. Nav sastapts neviens, kas konsekventi abu izteiksmju nozīmēs lietotu vienas izteiksmes formas.

Treškārt — automatizētu iemaņu trūkums, tas izpaužas tādējādi, ka runātājs savu kļūdu tūlīt izlabo.

Tā kā mēs ļoti ticam iespiesta vārda pareizībai, kļūdām vismaz iespiestajos tekstos nevajadzētu būt. Valodu mācot, vairāk jāpievērš uzmanība faktam, ka latviešu rakstnieku daiļdarbos (piemēram, A. Deglava «Rīgā»), kas tapuši laikā, pirms literārajā valodā nostiprinājās norma par pavēles un īstenības izteiksmes formu atšķirībām, šīs formas nav lietotas pēc mūsdienu normas.

Valodniecībā parasti šīs kļūdas grupē pēc darbības vārdu izteiksmes mērauklas (pavēles izteiksme īstenības izteiksmes vietā un otrādi), bet, lai spētu labāk izvērtēt valodas kultūras situāciju, lietderīgi to darīt arī pēc cita, nenoliedzami sabiedriski nozīmīga kritērija — pēc kļūdas tiražēšanas veida un plašuma. Pēc šā kritērija kļūdas iedalāmas četrās grupās: 1) kļūdas rakstveida publicējumos, 2) kļūdas radio, televīzijā un kinofilmās — kā runas publicējumos, 3) kļūdas publiskās runās, kur oratoram ir tieša saikne ar daudziem klausītājiem, un 4) kļūdas personiska rakstura (ikdienas) sarunās. Rakstveida tekstos aplūkoto kļūdu ir maz, toties trešā kļūdu grupa pēc biežuma ievērojami tuvinās pēdējai, kas ir ļoti izplatīta. Tas rada bažas par zināšanu stabilitātes un valodas izjūtas līmeni. Tieši trešās grupas kļūdu izskaušanai būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība. Tāpat kļūdām radio un televīzijas pārraidēs. Runātājiem vajadzētu vairāk apzināties auditorijas plašumu, vēl jo vairāk, ja tie pilda profesionālus pienākumus. Spēja domāt līdzī savai valodiskajai izteiksmei

ņemama vērā, vērtējot speciālista atbilstību amatam. Nedrīkst piemirst, ka runātāja kļūdišanās var traucēt pareizu automatizētu iemaņu veidošanos klausītājiem.

Konsultante doc. Dz. Paegle

BAIBA KALNA

KĻŪDAS PRIEDĒKĻVERBU LIETOŠANĀ

Par kļūdām verbu priedēkļu lietošanā valodnieciskajā literatūrā un presē rakstīts vairākkārt. Tām pievērsušies R. Riekstiņa, Ā. Ozola, I. Zuicena, I. Smidebergs, B. Ceplīte u. c. Diemžēl gan periodikā, gan daiļliteratūrā, gan mutvārdu runā vēl aizvien nākas saskarties ar kļūdām, neprecizitātēm, atkāpēm no normas. Tāpēc lietderīgi šos jautājumus aplūkot vēlreiz. Apskatīsim kļūdas priedēkļverbu lietojumā presē un daiļliteratūrā.

Priedēkļa verbu lietojumā ir vērojamas vairāku veidu kļūdas.

1. Vienu no raksturīgākajām kļūdu grupām veido gadījumi, kad verbs ar priedēkli ir atvasināts bez vajadzības.¹

Latviešu valodā atšķirībā no krievu un vācu valodas vienu darbības apzīmējumu var precizēt tikai ar vienu priedēkli. Izņēmumi ir tie verbi, kas no mūsdienu viedokļa nav izjūtami kā atvasinājumi, piemēram, *patikt*, *pazīt*. Šie verbi valodas praksē

¹ Par to sk.: *Ceplīte B. Lietot, pielietot, lietojums, pielietojums*. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 7. laid., 1971, 115. lpp.; *Riekstiņa R. Nepareizs priedēkļa lietojums verba formās*. — Latv. val. kult. jaut., 10. laid., 1974, 22. lpp.; *Ozola Ā. Par priedēkļa no-lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā*. — Latv. val. kult. jaut., 20. laid., 1984, 123. lpp.

tiek uztverti par pirmatnīgiem, tāpēc no tiem var rasties atvasinājumi — *izpatikt, iepazīt, iepazīties*. Samērā bieži gan periodiskajos izdevumos, gan grāmatās un mutvārdu runā vērojams nevajadzīgs darbības vārdu atvasinājums ar priedēkli *no-*. Bieži priedēklis *no-* pabeigtības nozīmes izteikšanai pievienots verbam, kuram jau pamatvārdā ietverta šī nozīme: *Izdarot šādu secinājumu, raksta autors nedaudz nokļūdījās; Būtu nepareizi visus izklāstītos argumentus novienkāršot līdz augstāk minētajai tēzei; Kā gan tev atkal varēja tā nomisēties?* Pabeigtas darbības nozīme piemīt arī saliktajiem verbiem *divkāršot, trīskāršot, pilnveidot, vienveidot* u. c.

Ja priedēklis verbam nepiešķir citu nozīmi vai nozīmes niansi, kāda nav pamatvārdam, — priedēklis ir lieks: *..to, ka grib nomainīt darba vietu, Aivars pateica tikai vakar*. Šajā piemērā darbības vārda *mainīt* atvasinājums ar priedēkli *no-* ir nemotivēts — tas nav lietots nevienā no *nomainīt* nozīmēm², turpretī verba *mainīt* nozīme 'aizstāt (ko) ar citu, ņemt (kā) vietā citu' tam šeit atbilst pilnīgi. Tātad šajā gadījumā būtu jālieto darbības vārds *mainīt* bez priedēkļa *no-*. Teikumā *Strādājošie vairāk nopelna* runāts par to, ka strādnieki, piemēram, nevis vakar vairāk nopelnīja — šajā gadījumā priedēklis būtu nepieciešams —, bet vispār vairāk pelna. Līdz ar to priedēklis *no-* šeit nav vajadzīgs. Tāpat priedēklis *no-* nav nepieciešams verbam teikumā *Kinolentē «Pēdējā reportāža» atainotie notikumi norisinās mūsu dienās Rietumvācijā*, jo darbības vārdam *risināties* nav vajadzības pievienot nevienu no nozīmēm, ko parasti piešķir šis priedēklis: vietas no-

² Latviešu literārās valodas vārdnīca. 5. sēj. R., 1984, 602. lpp.

zīmi, pabeigtības nozīmi, darbības īslaicīguma vai pēkšņuma nozīmi, darbības kvantitātes vai intensitātes pastiprinājumu.

Samērā bieži tiek lietots priedēkļverbs *novērtēt*: *Izaudzētos dēstus novērtē komisija, kuras sastāvā ir arī arodbiedrības pārstāvis; Šis jautājums nebūt nav nesvarīgs, novērtējot to, kas notika Jūrmalā.* Abos minētajos piemēros priedēklis *no-* nav nepieciešams. No konteksta saprotams, ka darbība notiek tagadnē šajā brīdī, piemēram, pirmajā piemērā runa ir par pašu vērtēšanas procesu, kas notiek regulāri. Tādēļ verbu *vērtēt* būtu ieteicams lietot bez priedēkļa *no-*.

Kā norāda A. Ozola, gan rakstiskajā, gan mutvārdu valodā vēl aizvien var sastapt priedēkļa *no-* pievienojumu citvalodu cilmes vārdiem, kuru semantikā jau ietverta pabeigtības nozīme un no kuriem jau daudzi ir atvasināti ar priedēkli: *Darba turpinājumu žurnāls nopublicēš nākamajā numurā; ..dekadence tās sākotnējos veidos bija nobankrotējusi.* Verbu *publicēt* un *bankrotēt* atvasinājums ar priedēkli *no-* ir lieks. Tāpat priedēkli *no-* nevajadzētu pievienot arī vārdiem: *fiksēt, koncentrēties, konkretizēt (-ies), adresēt, orientēties, konkurēt, konstatēt, deleģēt, detalizēt, dezinficēt, debitēt, dekoncentrēt, riskēt, vinnēt, nivelēties, finišet, konspirēt (-ies), vulgarizēt* u. tml. Parasti šiem atvasinājumiem ir tā pati nozīme, kas pamatvārdam, piemēram, *citēt* jau ir *nocitēt, demonstrēt* ir *nodemonstrēt*. Tomēr var būt arī konteksti, kur šāda tipa priedēkļvārdi ar *no-* var izteikt kādas nozīmes nianse, un tad tie ir vietā, piemēram, darbības vārds *nodeklamēt* ar pabeigtības nozīmi (*Dzejolis visiem patīk, un Grigorijs arī nodeklamē labi, izteiksmīgi*).

Vairākkārt valodnieciskajā literatūrā rakstīts

par nepareiziem verbu atvasinājumiem ar priedēkli *pie-*. Viens no biežāk sastopamajiem atvasinājumiem šajā grupā ir *pielietot*, šis verbs joprojām ir uzbāzīgi populārs: ..*rakstnieks prasmīgi pielietojis mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus; Strādnieki veiksmīgi pielietoja jauno metodi.* Šajos teikumos *lietot* vietā labāks ir vārds *izmantot*.

2. Raksturīga kļūda priedēkļverbu izvēlē ir viena priedēkļa lietošana cita priedēkļa vietā. Šo kļūdu izplatību mūsdienu periodikā, daļliteratūrā un mutvārdu runā veicina krievu valodas vārdu, tāpat arī priedēkļu burtisks pārcēlums latviešu valodā. R. Riekstiņa raksta: «.ikvienai valodai ir sava, bieži vien no citām valodām atšķirīga priedēkļu lietošanas sistēma.»³ Priedēklim latviešu valodā bieži vien nepiemīt tās vai tieši tādas nozīmes kā radniecīgajam priedēklim krievu valodā, piemēram: *Es apņemos to atremontēt; Mašīnu atremontēja jau vakar; Jaunās iekārtas, kuras salīdzinoši nesen ieviesa ražošanā, tika atregulētas.* Nevajadzētu aizmirst, ka krievu valodas vārdam *отремонтировать* latviešu valodā atbilst nevis darbības vārds *atremontēt*, bet gan *saremontēt* un *izremontēt*; *отрегулировать* tulkojams ar vārdu *noregulēt*.

Verba nozīmes neskaidrība var rasties arī no neprecīzas priedēkļverba izvēles, piemēram: ..*viņas sirds sadrebēja, iedomājoties par Žiljēna aiziešanu.* Satraukuma, nemiera izteikšanai labāk der darbības vārds *nodrebēt*: ..*viņas sirds nodrebēja.* Darbības vārdu *saiet* ar nozīmi 'ejot ievirzīties iekšā' lieto, ja runā par daudziem, attiecināt to tikai uz divām personām ir nepareizi: *Zēns re-*

³ Riekstiņa R. Nepareizs priedēkļa lietojums verba formās.

dzēja, kā abi puikas sagāja jaunajā mājā (šeit jālieto *ieiet*). Darbības vārda priedēklis pareizi nav izvēlēts arī teikumā *Dabūjis visu vajadzīgo, tēvs atmaksāja dažus rubļus pārdevējam un izgāja no veikala*. Ir gribēts izteikt darbības — maksāšanas — pabeigtību, un šī nozīme piemīt priedēkļverbam *samaksāt*.

3. Neievērojot ar priedēkļverbu lietošanu saistītās likumības, valodā var rasties loģiskas pretrunas. Šādas loģiskas pretrunas rodas, piemēram, priedēkļverbam līdzās lietojot verbu *sākt* — priedēklis norāda uz lielāku vai mazāku darbības pabeigtību, bet *sākt* akcentē darbības sākuma momentu. Tāpēc nav ieteicams priedēkļverbu lietojums šādos teikumos: *Ansonu Mārtiņš.. četrpāpus pašobelē palidis, sāka izārdīt lietas koku blāķi; Gruntnieku cieņa tādu steigu nepielaida, viņi sāka sajūgt zirgus taisni ap to pašu laiku kā uz baznīcu; Jānis sāka saskaitīt izdotās kapeikas; Brīviņu Ješkā sāka pamosties jaunais Brīviņu kungs*.

Minētajos piemēros atkarībā no konteksta verba *sākt* un priedēkļverba vietā var lietot analītisku konstrukciju, piemēram, pirmajā teikumā (*sāka ārdīt ārā*) *sākt* kopā ar bezpriedēkļa verbu vai priedēkļverbu bez *sākt* (*jūdza ciet zirgus, sāka skaitīt kapeikas, sāka mosties vai pamodās*).

LIDIJA LEIKUMA

IESIM SIENA PĻAUTU, SIENA PĻAUT VAI SIENU PĻAUT?

Latviešu valodas izloksnēs vēl ir sastopams supīns — no infinitīva celma darināta forma, kas beidzas ar *-tu* vai *-tos*. Supīnu lieto aiz virzības

(kustības) vārdiem dažādos laikos un izteiksmēs darbības nolūka vai mērķa izteikšanai,¹ piem., *Reitā išu driču pļautu* (Latvju dainas [turpmāk — LD] I, 2427,2) Līvānos.

Šī forma latviešu literārajā valodā un lielā daļā izlokšņu jau ir aizstāta ar infinitīvu. Piemēram, tās pašas tautasdziesmas rindas variants no cita apvidus: *Kad es iešu griķu pļaut* (LD I, 2427) Džūkstē, Birzgalē, Secē.

Mūsu gadsimta sākumā valodnieku domas par supīna saglabāšanas pakāpi latviešu valodā atšķirās. Recenzējot K. Mīlenbaha trešo rakstu krājumu «Daži jautājumi par latviešu valodu»², J. Endzelīns iebilst: «Supīna forma (*nāc ēstu, iesim skrietos*) nemaz nav tik panīkusi, kā būtu jādomā pēc K. Mīlenbaha vārdiem 66. lpp.; lielā Vidzemes daļā supīnu vēl tagad atšķir no infinitīva (*nāc ēstu, griķu ēst*), un tāpēc nav jākautrējas arī rakstu valodā supīnu lietot, ja kas savā dzimēnē ar to apradis.»³ Iebildumu bija izraisījis K. Mīlenbaha konstatējums: «Supīna forma leišu, latviešu un slāvu valodās tagad ir panīkusi; leišu un latviešu valodā viņa vēl tik sastopama dažās izloksnēs» (raksts «Genitīvs pie infinitīva jeb, labāki sakot, pie supīna»).

K. Mīlenbaha rīcībā bija galvenokārt fakti no Kurzemes un Vidzemes, turklāt arī tie vākšanas stadijā (sava raksta parindē viņš, piemēram, pievieno no Rūjienas tikko saņemtās ziņas par tur sastopamo supīnu).

¹ Sk.: *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 996. lpp.

² Daži jautājumi par latviešu valodu, K. Mīlenbaha izskaidroti, III d. R., 1902.

Citējot K. Mīlenbahu, šeit un turpmāk patskaņi saknē un piedēklī pārveidoti atbilstoši mūsdienu ortogrāfijai.

³ *Endzelīns J.* Darbu izlase, 1. sēj. R., 1971, 661. lpp.

Latgale, kas tai laikā vēl ir administratīvi šķirta no pārējās Latvijas teritorijas, pagaidām netiek pieminēta. Taču, pārlūkojot K. Barona «Latvju dainas» vien, redzams, ka supīns ļoti labi saglabāts arī Latgales izloksnēs. Daži piemēri⁴: *Vylks aizgoja kozu zogtu* (LD I, 2673¹,1) Vitebskas guberņā; *Īt meitiņis vakarātu, Īt Divenš klausēitūs* (LD I, 4984) Līvānos; *Atit poša Laimys mōte Bōriņēitis apsavārtu* (LD I, 4976, 14) Ozolmuižā; *Nanugōji gūvu slauktu, Ni gaņeņu pavadeitu* (LD I, 4163, 2) Kārsavā; *Es nūgōju mysas dzartu* (LD I, 2640,3) Asūnē; *Ej gulātu, muns veireņš* (LD I, 2897) Līvānos; *Škitu sovu tāvu, mōti Ćimā sārstu nūgojušus* (LD I, 4116,3) Ozolmuižā.

Pēc latviešu izlokšņu izpētes aktivizēšanās J. Endzelīns «Latviešu valodas gramatikā» nosauc daudzas izloksnes, kurās supīns paglābts, un min (bez vietas norādes, jo viņam liekas, ka tā ir visās) arī Latgales izloksnes⁵.

Patlaban supīns vislabāk saglabāts liekas Ziemeļvidzemes un augšzemnieku izloksnēs⁶. Labi tautas valodas paraugi atrodami «Ērgemes izloksnes vārdnīcā»: *viņa gāsi bēkuotu; mums jāiet abām divām dāvānu pirktu; pašām naudas nau, iet pie uotra aizņemtuous.*⁷

Par supīna noturību augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs varam spriest pēc izlokšņu tekstu krājuma materiāliem. Daži piemēri: *ackrieji*

⁴ Piemēros latgaliskajās izloksnēs ar *y* apzīmēts «cietais» *i*, ar *uo* — attiecīgais divskanis.

⁵ Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 923. lpp.

⁶ Sk. Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. R., 1964, 142., 384. lpp.

⁷ Kagaine E., Raģe S. Ērgemes izloksnes vārdnīca. I. R., 1977, 426. lpp.

*myltu praseitu; vīna buoba guoja rudzu pļautu.*⁸
Tikai retumis supīna vietā parādās infinitīvs: *citi guo laseit* Andrupenē; *rudiņa laikā.. guoja vakareit* Kalupē.

To, cik plaši supīns sastopams vēl mūsdienās arī citur, precīzi rādīs LPSR ZA Valodas un literatūras institūta gatavojamais «Latviešu valodas dialektu atlants».

Izmaiņas supīna un supīna konstrukcijas lietojumā gadu gaitā iespējams rādīt šādi: *gāja lopu ganītu — gāja lopu ganīt — gāja lopus ganīt*. Pati supīna forma ar *-tu* vai *-tos* literārajā valodā diemžēl jau zudusi. Toties palikusi iespēja lietot ģenitīvu pie virzības verba un ar infinitīvu aizstātā supīna. Tā pareizi ir, piemēram, sacīt *brauca zivju zvejot* vai *gāja darba meklēt*. Šādi lietots ģenitīvs vēl bieži vērojams «Latvju dainās». Balstīdamies uz tautas valodas teicamiem paraugiem, arī pats K. Barons raksta: *Vedekliņ, pūpoliņ, Iesim dainu palasīt!*

Ģenitīvs pie virzības verba ar infinitīvu, kas aizstājis supīnu, kādreiz bija literārās valodas norma: «Kad pie verba, kas apzīmē virzīšanos (*iet, doties, steigties* u. c.) stāv supīns, tad objekts atkarīgs no virzības verba un tāpēc liekams ģenitīvā: māte iet ogu lasīt.»⁹ «Supīna parašu ar ģenitīvu biedroties» uzrāda arī K. Milēnbahs, pieminot blakus sastopamo akuzatīvu.¹⁰

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas» autori tāpat konstatējuši tendenci lietot

⁸ Augšzemnieku dialekta teksti: Latgaliskās izloknes. R., 1983.

⁹ Valodas prakses jautājumi. Red. J. Endzelīns, sak. P. Ozoliņš. R., 1935, 57. lpp.

¹⁰ Latviešu gramatika, J. Endzelīna un K. Milēnbaha sarakstīta. 5. iesp. R., 1934, 206. lpp.

papildinātāju ģenitīvā blakus virzības vārdiem kopā ar nenoteiksmi, kas aizstājusi supīnu. Tas tiekot respektēts arī latviešu daiļliteratūrā, kur gan «literārās valodas jaunākajos posmos biežāk lieto papildinātāju akuzatīvā»¹¹.

Tendence senākā ģenitīva vietā literārajā valodā lietot akuzatīvu vērojama arī pašlaik. Tomēr no ģenitīva lietojuma nevajadzētu vairīties, jo, pirmkārt, tas ir vērtīgs mantojums no valodas senatnes, saskan ar lietojumu radu valodās¹², otrkārt, to balsta mūsu pašu izloksnes un agrāki rakstu avoti, treškārt, tas pilnā mērā atbilst latviešu valodas sintaktiskajai struktūrai. Literārajā valodā būtu jāpatur iespēja paralēli lietot abas konstrukcijas: *iesim siena pļaut* un *iesim sienu pļaut*.

¹¹ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II d. R., 1962, 283. lpp.

¹² Sk.: Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. II d. Vilnius, 1981, 162. p.

ANNA EVARTE

PĀRLIEKU BIEŽI LIETOTIE VĀRDI DAŽĀDOS NOSAUKUMOS

Ir vārdi, kas kādā noteiktā laika posmā iegūst īpašu popularitāti, tiek bieži lietoti, — tie ir modes vārdi.

Trāpīgi tos raksturo K. Karulis: «Modes vārdi — vārdi, ko kādā laika posmā sevišķi bieži un ar patiku, pat ar sevišķu stilistisku akcentējumu lieto gan runātāji, gan rakstītāji...»¹

Aplūkosim vārdu *avots*. Latviešu literārās valodas vārdnīcā² tam ir dotas trīs nozīmes un tas bieži tiek lietots pārnestajā nozīmē — 'priekšmets, parādība u. tml., no kā iegūst (ko), kas apgādā, nodrošina (ar ko)'. Parasti šo nozīmi izprot kā ko tādu, no kā gūst zināšanas, kultūru, informāciju. Vārda plašās nozīmes dēļ acīmredzot arī radies tik daudz «Avotu» mūsu republikā: «Avots» ir žurnāls, izdevniecība, televīzijas literārais klubs, grāmatu veikals Rīgā, kinoteātris Aizputē, kafējnīca Rīgā, atturībnieku klubs Smiltēnē, restorāns Baldonē.³

¹ Karulis K. Piezīmes par modes vārdiem. — Latviešu valodas kultūras jautājumi. R., 1971, 55. lpp.

² Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1. sēj. R., 1972, 515. lpp.

³ «Avotu» būs tikpat daudz, cik «Liesmu»! — Literatūra un Māksla, 1986, 5. sept.

Ir zināma loģika žurnāla vai izdevniecības nosaukumā «Avots», bet kā gan to attiecināt uz restorānu vai kafejnīcu? Vai te domāta vārda I. nozīme 'pazemes ūdeņu izplūdes vieta'? Par ēdnicu, kafejnīcu un restorānu nosaukumiem A. Sarkanis aizrāda: «Attiecībā uz izteiksmību un semantisko slodzi jāsaka: vajadzētu izvairīties no vārdiem, kas ir jau plaši lietoti dažādu vietu un priekšmetu nominācijā («Vecrīga», «Rīga», «Daile», «Jaunība», «Draudzība», «Liesma», «Zvaigzne», «Avots», kā arī «Kosmoss», «Spartaks», «Dinamo» u. c.). Nosaukums «Daile», piemēram, izmantots šādu objektu nominācijā: teātris, kinoteātris, Valsts deju ansamblis, lietišķās mākslas studija, koris, kafejnīca, torte, kūka.»⁴ Kā norāda A. Sarkanais, esot bijusi doma arī vasaras kafejnīcu K. Barona un Lāčplēša ielas stūrī nosaukt «Pie Dailes».

Līdzīga aina atklājas, ja aplūko mūsu republikas kolhozu un padomju saimniecību nosaukumus dažādos rajonos. Tā, piemēram, «Draudzību» vien pašlaik ir desmit, tikpat daudz arī «Uzvaru». Tomēr salīdzinājumā ar sešdesmitajiem gadiem situācija ir mazliet uzlabojusies. Par to var pārlicināties, sastatot Latvijas PSR Mazo enciklopēdiju (izdota 1972. gadā) un enciklopēdiju «Padomju Latvija» krievu valodā (izdota 1985. gadā). Piemēram, saimniecības ar nosaukumu «Gaisma» sešdesmitajos gados bija piecos rajonos: Bauskas, Krāslavas, Preiļu, Valkas un Valmieras rajonā. Astoņdesmitajos gados «Gaisma» vairs ir tikai Valmieras rajonā, pārējās saimniecībās šis nosaukums mainīts, visbiežāk aizstājot ar saimniecības atrašanās vietas nosaukumu. Līdzīga situācija ir

⁴ Sarkanis A. Kur patīkamāk — «Zelta rudenī» vai «Pie melnā kaķa»? — Padomju Jaunatne, 1986, 17. dec.

ār «Liesmām». Agrāk tās bija Balvu, Daugavpils, Ludzas, Talsu un Valmieras rajonā, pašlaik tikai Daugavpils un Ludzas rajonā. Sešdesmitajos gados īpaši populārs nosaukums bija «Vārpa» — saimniecības ar šādu nosaukumu atradās Alūksnes, Daugavpils, Jelgavas, Kuldīgas, Liepājas, Ogrēs, Saldus, Talsu un Valmieras rajonā. Pašreiz tādas ir tikai Saldus un Valmieras rajonā.

Kopumā visāda veida nosaukumos biežāk ekspluatētie vārdi ir šādi:

«*Avangards*» — kolhozi un padomju saimniecības Balvu, Daugavpils, Jelgavas, Rēzeknes rajonā, tā nosaukta arī viena no cepumu šķirnēm;

«*Draudzība*» — saimniecības Valkas, Valmieras, Ventspils, Jelgavas, Limbažu, Saldus, Stučkas, Talsu, Tukuma, Cēsu rajonā, kā arī kultūras nams, kinoteātris Valkā un torte;

«*Druva*» — saimniecības Valkas, Jelgavas, Liepājas, Saldus, Valmieras, Dobeles, Madonas, Cēsu rajonā (pēdējos četros — «Zelta druva»), arī kafijas dzēriens un cepumi;

«*Dzintars*» — saimniecības Kuldīgas un Preiļu rajonā, parfimērijas fabrika, laivu rūpnīca, 2 veikali Rīgā, koris, festivāls «Liepājas dzintars», konfektes, parfimērijas ražojumu sērija, bērnu deju ansamblis «Dzintariņš»;

«*Dzirkstele*» — saimniecības Daugavpils, Limbažu, Tukuma rajonā, radiopārraide;

«*Liesma*» — saimniecības Jelgavas, Daugavpils, Ludzas rajonā, izdevniecība, žurnāls, laikraksts, deju ansamblis, kinoteātris;

«*Pārsla*» — kafejnīca, ķīmiskā tīrītava, kūka;

«*Rīts*» — saimniecības Preiļu, Stučkas rajonā, kafejnīca Valkā, torte, vafeles, smalkmaizīte, konfektes;

«*Strāume*» — saimniecības Alūksnes, Valmieras, Saldus rajonā, kā arī fabrika;

«*Uzvara*» — saimniecības 10 rajonos, konfešu fabrika;

«*Vārpa*» — saimniecības Valmieras un Saldus rajonā, ražošanas apvienība, sporta biedrība, kafijas dzēriens;

«*Zvaigzne*» — izdevniecība, žurnāls, kinoteātris Rēzeknē, ķīmiskā tīrītava.

Pārlika minēto vārdu ekspluatācija izraisa vairākus iebildumus. Pirmkārt, vienveidīgie nosaukumi nesniedz nekādu informāciju par konkrēto objektu, zūd nosaukuma informējošā funkcija. Otrkārt, vārdi kļūst par štampiem. Preses izdevumu slejās nīrb tikko minētās «Liesmas», «Draudzības», «Vārpas», un «novazājas» ne tikai paši vārdi, bet arī jēdzieni, ko tie apzīmē. Pašlaik tiek ražotas ziepes «Latvija», kuras, starp citu, neizceļas ar īpaši augstu kvalitāti, taču tas pat nav galvenais. Šķiet, ka savas dzimtenes vārdā nevajadzētu nosaukt pat visdārgākās preces, kur nu vēl palētas ziepes. Un ko gan vairāk par ironisku smīnu var izraisīt par «Avangardu» nosaukta saimniecība, kas aizvien ir atpalicējos?

Nosaukumu izvēlē jāievēro to leksiskās nozīmes atbilstība reālajai, taču vienlaicīgi jācenšas, lai jaunais nosaukums nebūtu viens no desmit vai pat divdesmit tādiem pašiem. Vērā ņemama ir A. Sarkanča doma: «Neaizrausimies tikai ar cēliem vai izplatītiem nosaukumiem, jo arī šķietami sīkajā mēdz būt kaut kas tāds, kas tāpat labi spētu mūs celt sevis un citu priekšā.»⁵

Ar valodas palīdzību cilvēks domā un sazinās. Atceroties šo aksiomu, kļūst skaidrs, ka pārlika

⁵ *Sarkanis* A. Kur patīkamāk — «Zelta rudenī» vai «Pie melnā kaķa»?

aizraušanās ar modes vārdiem (arī nosaukumos) noplicina valodu un padara to stereotipu, līdz ar to rodas draudi, ka tāda veidosies arī cilvēka domāšana. Stereotipa domāšana un radoša darbība ir nesaistāmi jēdzieni. Šo domu paturot prātā, jāveido sava attieksme pret pārlieku aizraušanos ar modes vārdiem.

Konsultante doc. Dz. Paegle

SOLVEIGA KUMSĀRE

TOPONĪMISKAS IZCELSMES INTERNACIONĀLISMI LATVIEŠU VALODĀ

Pārskatot internacionālismu krājumu latviešu valodā, var izdalīt divas mazas internacionālismu grupas, kuru pamatā ir īpašvārds. Pirmo veido internacionālie vārdi, kas savu nosaukumu guvuši no kāda antroponīma, t. i., pēc kādas personas, visbiežāk izcilu zinātnieku un izgudrotāju, vārda vai uzvārda (piemāram, *dizelis, giljotina, brauniņš*). Otru grupu veido svešvārdi ar toponīmisku izcelsmi, proti, tie nosaukti pēc vietvārda. Pārlūkojot 1978. gadā izdoto svešvārdu vārdnīcu, latviešu valodā no apmēram 19 000 citvalodu cilmes vārdiem toponīmiskas izcelsmes internacionālismu ir tikai 90 (0,49%). Daļa šo vārdu pieder pie zinātniskās terminoloģijas, bet daļa ir ikdienā plaši lietojami vārdi.

Toponīmiskas izcelsmes internacionālistus var tematiski iedalīt četrās grupās.

Pirmo — vislielāko — grupu veido ķīmiskie elementi, minerāli un derīgie izrakteņi, kas nosaukti pēc kalnu grēdas, kur pirmoreiz atrasti, kā arī pēc pilsētas vai valsts, kurā tie atklāti: *adulārs*

(Adulas masīvs Alpos), *almadins* (Alabanda, pilsēta Mazāzijā), *amazonīts* (Amazones upe), *amerīcijs* (atklāts ASV), *andaluzīts* (Andalūzija), *aragonīts* (Aragona), *andezīts*, *andezīns* (Andi), *berklijs* (Berklijas pilsēta), *bentonīts* (Bentonas forts ASV) u. c. Ķīmiskais elements *berklijs* savu nosaukumu guvis pēc Ziemeļamerikas pilsētas Berklijas, kuras universitātē zinātnieki veikuši eksperimentus un ieguvuši šo elementu. *Iprīts*, kas pirmoreiz lietots kā indīgā kaujas viela I pasaules kara laikā Beļģijas Iprā (flāmu valodā *Ieper*), glabā šīs pilsētas nosaukumu.

Otru tematisko grupu veido apģērbu un audumu nosaukumi, kas cēlušies no pilsētas vai valsts nosaukuma, kur vispirms sākta šo apģērbu vai audumu ražošana: *kašmirs* (Kašmiras štats Indijā), *kaliko* (Kalkuta), *marengo* (Marengo Itālijā), *madapolams* (Madapolama Indijā), *bostons* (Bostona), *tills* (Tille Francijā), *panama* (Panama), *feska* (Marokas pilsēta Fesa), *bikini* (Bikini atols).

Liela daļa toponīmiskas izcelsmes internacionālismu apzīmē pārtikas produktus un dzērienus. Francijas vīnu šķirnes ieguvušas nosaukumus pēc šīs valsts vīna ražotājapgabaliem — *šampanietis* (Šampanas province), *bordo* (Bordo pilsēta), *burgundietis* (Burgundija), *kagors* (Kahoras pilsēta), *konjaks* (Konjakas pilsēta). Ir arī pārtikas produktu nosaukumi, kas no franču valodas ienākuši latviešu valodā: *rokfors* (Rokfora), *kamambērs* (ciemats Francijā), *plombīrs* (Plombīras pilsēta).

Toponīmiskas izcelsmes dzērienu nosaukumi latviešu valodā ienākuši arī no citām valodām: *tokajietis* (vieta Tokaja Ungārijā), *malaga* (Malagas pilsēta), *heress* (Heresa Spānijā), *zelteris*

(Zeltersa Vācijā), *portvīns* (Portugāle). Kafijas šķirne *moka* ieguvusi nosaukumu no ostas pilsētas Mokas Sarkanās jūras krastā, no kuras uz Eiropu eksportēja kafiju.

Toponīmiskas izcelsmes internacionālismu vidū tematiski var izdalīt arī ar sportu un mākslu saistītus apzīmējumus: *polonēze, hallings, krakovjaks, habanera, čarlstons, marseljēza, karmaņola, diksilends, badmintons, regbijs, alpinisms*.

Sporta spēle *badmintons* radusies Āzijā, bet savu nosaukumu ieguvusi no Badmintonas pilsētas Anglijā, kur to 1872. gadā pirmoreiz demonstrēja no Indijas atbraukušie angļi.

Regbijam nosaukumu devusi Regbijas pilsēta Jorkšīrā. 1823. gadā šo spēli ieviesa Regbijas koledžas students Eliss. Spēles noteikumi formulēti 1862. gadā, bet pirmās komandas radās tikai 1880.—1890. g. Francijā, Vācijā un Beļģijā.

Noskaidrojot toponīmiskas izcelsmes internacionālistus latviešu valodā, bieži ir viegli noteikt oriģinālvalodu, t. i., valodu, kurā vārds radies, jo to nosaka šīs valodas toponīms, kas ir vārda pamatā. Latviešu valodā ir ap 2000 franču cilmes vārdu un vārdu savienojumu. Arī šeit aprakstīto internacionālismu vidū visvairāk ir gallicismu (27%). Tie ir vīnu nosaukumi pēc Francijas apgabaliem (*burgundietis, šampanietis, kagors, konjaks, bordo*), pārtikas produktu nosaukumi (*rokfors, kamambērs, plombīrs*), ar sportu un mākslu saistīti apzīmējumi (*alpinisms, alpiniāde, karmaņola, marseljēza* u. c.). Taču ir arī franču cilmes internacionālisti, kas nav ienākuši tiešā ceļā no Francijas. Franču cilmes vārdi ir arī *marokēns*, kas savu nosaukumu ieguvis no Marokas, *anglezīts* — pēc salas Englsī Irijas jūrā. Angļu cilmes internacionālisti ir ķīmiskie elementi *amerīcijs*,

berklijs, kalifornijs, sporta spēļu nosaukumi *badminton*s un *regbijs*, kā arī citi apzīmējumi: *diksi-lends, čarlstons, bostons*. Angļu cilmes vārds ir arī auduma nosaukums *kaliko* pēc Indijas pilsētas Kalkutas.

Spāņu cilmes vārdi latviešu valodā ienākuši pa diviem ceļiem — tieši no Spānijas un no Dienvidamerikas un Vidusamerikas valstīm, kurās runā spāņu valodā. No Spānijas latviešu valodā ienākuši minerālu nosaukumi *aragonīts* un *andaluzīts* un divu vīnu nosaukumi — *heress* un *malaga*. Pārējās spāņu valodas valstis un salas devušas šādus toponīmiskas izcelsmes internacionālistiskus: *habanera* (pēc Havanas nosaukuma), *kolibri* (Karību jūras baseins), *araukārija* (Čīles province Arauko).

Pārējās Eiropas tautu valodas devušas vienu vai divus toponīmiskas cilmes internacionālistiskus latviešu valodā. Itāliešu valoda — auduma nosaukumus *boloņa* un *marengo*, zviedru valoda — ķīmisko elementu nosaukumus *erbijs, iterbijs*, vācu valoda — *zelteris, neandertālietis*, krievu valoda — Permas perioda (*perms*) nosaukumu, poļu — *krakovjaks*, portugāļu — *portvins*, turku — *angora*, ungāru — *tokajietis*, holandiešu — *holenders*, norvēģu — *hallings*.

Internacionālistiski liecina par politiskiem, ģeogrāfiskiem un kultūras sakariem starp valstīm. Iepazīstot jaunu priekšmetu vai parādību no kādas citas tautas, sākumā tiek aizgūts gan jēdziens, gan nosaukums, kurš veido aizgūto vārdu. Laika gaitā jēdziens vai nosaukums var mainīties.

Ielūkosimies, piemēram, vārda *šampanietis* vēsturē. Šampanas provincē Francijā dzirkstošā vīna ražošana tika uzsākta jau 17. gs. beigās. Sākumā to sauca *Šampanas vīns* (*vin de Cham-*

pagne), vēlāk nosaukums saīsināts — *champagne* (*šampanietis*). Francijā par šampanieti drīkst saukt tikai Šampanā ražoto dzirkstošo vīnu, bet šādus vīnus no citām Francijas provincēm dēvē par *mousseux*. Turpretī citās zemēs tagad par *šampanieti* sauc visus dzirkstošos vīnus.

Agrāk *panama* bija no Panamas meldriem pīta cepure. Tagad *panama* var būt arī audekla cepure. Līdzīgas izmaiņas skārušas arī citus internacionālistiskus, piemēram, *zelteris*, *konjaks*, *plombirs*, *heress*, *kašmirs*, *tills* u. c. Nelielai daļai aplūkoto internacionālismu jēdziens ir stabilāks — *kamambērs*, *bordo*, *burgundietis*.

ANDREJS VEISBERGS

NETULKOTĀ FRAZEOLOĢIJA LATVIEŠU VALODĀ

Latviešu valodai, tāpat kā vairākumam Eiropas attīstīto valodu, raksturīga netulkotu svešvalodu frāžu lietošana. To radījusi un turpina radīt tautu un kultūru saskarsme, kultūras vērtību mijiedarbība un valodu kontakti. Daži šo svešvalodu elementu lietošanas jautājumi aplūkoti jau agrāk¹, taču daudz kas palicis arī nenoskaidrots. Viens no šādiem jautājumiem ir šo vārdu savienojumu vieta latviešu valodā.

Pirmkārt, jāmin tās citvalodu frāzes, kurām latviešu valodā nav raksturīga stabilitāte. Šādas frāzes autori bieži izmanto, lai labāk atainotu svešzemju vidi, notikumus, piešķirtu rakstītajam

¹ Sk.: *Paklons J.* Latīņu valodas teicieni latviešu tekstos. — Latviešu valodas kultūras jautājumi. 11. laid., 1975, 20. lpp.

eksotisma un autentiskuma nokrāsu, precīzāk atveidotu vietējo kolorītu, reizēm arī radītu komiskumu, tātad parasti tās lieto stilistiskā nolūkā. Taču var tikt lietotas sarunas frāzes, antikās literatūras citāti vai arī aktuālu jēdzienu apzīmējumi, kam nav rasti ekvivalenti latviešu valodā. Visbiežāk šīs frāzes parādās tulkojumos, ceļojumu aprakstos, filozofiska satura darbos u. c. Šādus netulkotus iespraudumus latviešu valodā vislabāk raksturo termins *iestarpinājums*, jo tiem ir raksturīga vienreizība, tā ir okazonāla runas parādība, lai arī kā parādībai tai ir sena vēsture. Piemēram, pagājušā gadsimta «Baltijas Vēstnesī» lasām: «*Fare well, Eveline!*» *es iesaucos..* (1870, № 25). Šādi iestarpinājumi ir arī vēlākā laikā: *Tur bija kaut kas no angļu individuālisma, no franču «laissez faire», no demokrātijas principa, no ticības prātam..* (Daugava, 1930, № 6, 754. lpp.); *Zinu skaidri, ka tagad viņiem vairs neesmu vajadzīgs un ka prātīgākais ir «de filer al 'anglaise» (nemanītam pazust), pirms ka tevi izsviež pa durvīm* (A. Munte. Grāmata par San Mikelu. R., 1936, 193. lpp.); *..lielākā daļa amerikāņu.. jau jūt nepieciešamību vaigu vaigā (face to face) ar mums, padomju pilsoņiem, noskaidrot, ko tad īsti domā darīt Padomju Savienība* (Dzimtenes Balss, 1986, 29. nov.).

Otrkārt, latviešu valodā ir citvalodu frāzes, kas lietotas ļoti bieži, piemēram, *Alma mater, terra incognita, happy end, to be or not to be*. Šie frazeoloģismi sastopami daiļliteratūrā, publicistikā, periodikā, arī mutiskajā runā. Šiem vārdu savienojumiem termins *iestarpinājums*, šķiet, nav piemērojams, jo tie ir stabili, latviešu valodā iesakņojušies un uzskatāmi par valodas frazeoloģiskā fonda daļu. Tos varētu saukt par netulko-

tiem frazeoloģiskiem aizguvumiem. Katrs netulkotais frazeoloģisms sākumā ir bijis iestarpinājums.

Tālāk pievērsīsimies tikai netulkotajiem frazeoloģiskajiem aizguvumiem. Ilgu laiku šo frazeoloģismu grupu uzskatīja par svešiem, valodai neraksturīgiem elementiem, sevišķi tika pasvītrots to lietojuma it kā okazionālais, gadījuma raksturs. Kā uzsver A. Babkins, uzskats par šo frazeoloģismu gadījuma raksturu izveidojies tāpēc, ka leksikogrāfiskie avoti parasti nesniedz par tiem nopietnu informāciju.² Tā labākajā gadījumā atrodama svešvārdu vārdnīcās. Lai objektīvi atdalītu aizgūtos frazeoloģismus no iestarpinājumiem, būtu jāveic pētījumi kā sinhroniskā, tā diahroniskā aspektā.

Latviešu valodā visvairāk frazeoloģisko aizguvumu ir no latīņu valodas, mazāk no angļu, franču, itāļu, vācu un spāņu valodām. Aizguvumiem no krievu valodas traucē ieviesties atšķirības ortogrāfijā, un, lai gan mutiski šādu frazeoloģismu lietošana ir samērā izplatīta, rakstu valodā tie parādās reti: *Volga — šim vārdam Krievijā liela nozīme. Ne velti tauta viņu sauc par «матушку-кормилицу» — māmiņu ēdinātāju* (Zemkopis, 1910, 1. sept.); — *Сколько лет, сколько зим, Ivo! — Jā, Harij! Kur tas laiks* (A. Puriņš. Nevaicājiet man neko. R., 1977, 230. lpp.).

Biežāk sastopami aizguvumi no krievu valodas transkribētā formā: *..viņam vajadzējis revolūcionāriem durt, nevis kavēties, lodi stobrā ielaižot, un kā pamatpierādījumu te min lielā krievu karavadoņa Suvorova vārdus — «пу́ла ду́ра, шти́к мо́лоде́с»* (A. Bels. Saucēja balss. R., 1973,

² *Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Л., 1970, с. 219.*

179. lpp.); *Un te Rūdis.. izmet: — Sila jestj, uma ne nado* (Avots, 1987, № 2, 6. lpp.); *..runa būs gājusi tikai par krietnu summu, jo, kā saka, igra stoit sveč* (Avots, 1987, № 4, 5. lpp.).

Par netulkoto frazeoloģismu nostiprināšanos latviešu valodā var runāt, sākot ar 19. gs. otro pusi, t. i., latviešu nacionālās literārās valodas izveidošanās posmu. Valodā parādās un pakāpeniski iesakņojas galvenokārt latīņu izcelsmes frazeoloģismi. Sākumā šiem frazeoloģismiem tiek dots arī tulkojums, kas liecina par to, ka autoriem vēl ir šaubas, vai frazeoloģisms būs saprotams katram lasītājam. Šādi tulkojumi veicina arī latviešu valodas frazeoloģijas attīstību, jo frazeoloģiskie kalki paši nostiprinās valodā: *Romniekiem ir sakāms vārds: qualis rex, talis grex! tas ir pa latviski: kāds gans, tāds ganāms pulks, un tiesa gan* (Mājas Viesis, 1856, № 8); *Vislabāk varbūt ir, ja rakstnieks tūdaļ, in medias res sāk mums jau pašā sākumā kādu atgadījumu stāstīt..* (Balss, 1880, № 67); *Tie grimst arvien dziļāki uz leju. «Alea jacta est» (kauliņš kritis!) tā saka pa latīniski, kad pārsper arī neatļauti kādu sliegsni* (Poruku Jāņa Kopoti Raksti. 1. sēj. R., 1924, 208. lpp.).

Pakāpeniski latviešu valodā ieplūst frazeoloģismi no tā saucamajām jaunajām valodām: *Un Englandes sakāms vārds: «time is money» (laiks ir nauda) paliek visur taisnībā* (Latviešu Avīzes, 1873, № 48); *Nē, jāpaliek tepat un jādzīvo comme il faut.* (Poruku Jāņa Kopoti Raksti. 2. sēj. R., 1924, 224. lpp.); *Aiz šā iemesla tad arī šādiem tutti frutti koncertiem nevar būt audzinoša nozīme priekš mūsu garīgā ziņā nepilngadīgās publikas* (Pēterburgas Avīzes, 1902,

№ 70); *Viņa piecēlās tam līdzās, cienības pilna kā statuļa nostājās viņa priekšā. «Noblesse oblige! Priekš šī mērķa, mans draugs, es nolieku tev visu savu mantu pie kājām»* (A. Deglavs. Rīga. 1. R., 1912, 111. lpp.).

Kā redzams, 20. gs. sākumā daudziem frazeoloģismiem vairs netiek dots tulkojums, tas liecina, ka autori tos uzskata par lasītājiem jau zināmiem un saprotamiem. Ar atsevišķiem izņēmumiem skaidrojums vēlākajos gados tiek sniegts galvenokārt tikai jauniebiesumiem, t. i., frazeoloģismiem, kas valodā ieplūst un nostiprinās attiecīgajā laikposmā: *Teikšu tikai, ka «sapiēnti sat», — kas saprot lietu, tam pietiek* (Zemkopolis, 1911, 20. jūl.); *Germāņi tic, ka viņu vēsturiskā misija ir «Drang nach Osten» — virzīšanās uz austrumiem* (Jaunākās Ziņas, 1938, 4. nov.); *Visu dižciltīgo sugu pamatos ir skaidri saskatāms meža zvērs, lieliskais pēc laupījuma un uzvaras alkstošais gaišmataināis plēsoņa (blonde Bestie)* (Daugavas gada grāmata 1935, 96. lpp.); *Tam ir «nepaklausīga bērna» slava visā pasaulē, un tā šis «enfant terrible» Japānai var izdarīt dažu labu pakalpojumu it kā pret pašas Japānas gribu* (Jaunākās Ziņas, 1939, 16. aug.); *Pie viņa piegāja tēvocis, uzlika tam roku uz pleca un teica: — Take it easy! Nem to viegli!* (A. Plaudis. Amerikas brīnumi. R., 1940, 102. lpp.).

Netulkoto frazeoloģismu lietošana sevišķi izplatījās gadsimtu mijā un šā gadsimta pirmajos gadu desmitos, kad šādā formā nācās apzīmēt daudz jēdzienu un parādību, kam valodā vēl nebija izveidojušies savi apzīmējumi. Otrkārt, šai laikposmā veidojās plaši kontakti ar vairākām lielajām pasaules valodām, ko sekmēja starptautiskās tirdzniecības uzplaukums, preses lomas

paplašināšanās un izvērsta daiļliteratūras un zinātniskās literatūras tulkošana. Tā kā vairums netulkoto frazeoloģismu ir arī frazeoloģiskie internacionālismi, tad tie ieplūda ne vien no to izcelsmes valodām, bet arī pastarpināti. Protams, arī šajā likposmā liela loma ir konkrēta autora valodas īpatnībām, piemēram, E. Dārziņa recenzijās par muzikālo dzīvi šo aizguvumu biežums tālu pārsniedz parasto.

Šī gadsimta 20.—40. gados vērojama netulkoto frazeoloģismu izplatības neliela samazināšanās, ko var izskaidrot ar centieniem pēc valodas tīrības. Galvenokārt tiek lietoti jau nostiprinājušies frazeoloģismi, pirmām kārtām, filozofiskajā un mākslas literatūrā. Šai laikā valodā ieplūst arī atsevišķi jauni apzīmējumi, piemēram: *Ar tām viņi diezgan satikās oficiālos rautos un five-o'clock-os* (Ritums, 1923, № 2, 106. lpp.); *Bargā, nežēlīgā ciņa starp prezidentu Ruzveltu un «big business'u» kļūst arvienu asāka* (Stāsti un Romāni, 1938, № 11, 425. lpp.). Kā piemēros redzams, vērojama tieksme netulkotos frazeoloģismus daļēji asimilēt — mainot rakstību, pievienojot latviešu locījumu galotnes.

Pēckara periodā netulkoto frazeoloģismu lietojums kļūst visai rets, bet 70. un 80. gados tie atkal ir plaši sastopami, turklāt galvenokārt literatūras un mākslas kritikās, publicistikā un sportā. Visvairāk tiek lietoti latīņu frazeoloģismi. Otrajā vietā ir angļu valoda, kas nepārtraukti papildina netulkoto frazeoloģismu fondu ar jauniem aizguvumiem. Samērā daudz ir arī franču valodas frāžu, bet tikai ar dažiem frazeoloģismiem pārstāvēta vācu valoda (*Sturm und Drang, Mehr Licht, Drang nach Osten*), itāļu valoda (*salto mortale*,

cosa nostra, finita la commedia), spāņu valoda (*no pasaran*).

Lielākā daļa netulkoto frazeoloģismu ir divkomponentu frāzes. Vairākkomponentu frazeoloģismi mūsdienu latviešu valodā, ar retiem izņēmumiem, ir tikai latīņu izcelsmes, kas sagabājušies no tiem laikiem, kad latīņu valodas zināšanas bija daudz plašākas, tā tika apgūta skolās: *Un mēs to visu skaidri zinām, arī to, ka «ars longa, vita brevis»..* (Lit. un Māksla, 1987, 13. febr.); *Sic transit gloria mundi! neželīgs, bet taisnīgs vēstures tiesas spriedums* (Dzimtenes Balss, 1986, 27. febr.); *Mens sana in corpore sano* (Liesma, 1986, № 11).

Pašreizējā laikposmā tiek aizgūti tikai īsi, viegli uztverami frazeoloģismi ar diviem nozīmīgiem komponentiem. Piemēram, jaunākie frazeoloģiskie aizguvumi: *hat trick, know how, mass media, high tech, new wave, heavy metal*. Netulkotie aizguvumi ir ļoti stabili un it kā netiek asimilēti. Taču aizgūšanas procesā tie lielā mērā zaudē oriģinālam piemītošo tonalitāti, stilistisko nokrāsu, daļēji arī motivāciju. Aizguvējā valodā netulkotie frazeoloģismi iegūst eksotisma nokrāsu — tātad aizgūšanas procesā tie stilistiski nivelējas. Nereti notiek arī gramatiska asimilācija, aizguvumi zaudē oriģināla dzimti, skaitli, jo frazeoloģisms sintaktiski ieaug latviešu valodas kontekstā. Kā jau minēts, pirmskara periodā bija mēģinājumi pievienot šiem aizguvumiem kontekstuālas locījumu galotnes, piemēram: *Še arī tamdēļ gribam īsumā raksturot angļu džentelmeni, amerikāņu self made man'u, franču buržuā un krievu lielnieku* (Burtnieks, 1935, № 1, 82. lpp.). Taču mūsdienās šāda netulkoto frazeoloģismu «latviskošana» nav pieņemama un nenotiek.

Grafiska asimilācija reizēm izpaužas arī kā diakritisko zīmju nelietošana, piemēram, franču vārdos.

Runā notiek šo aizguvumu fonētiskā asimilācija — uzsvara maiņa, skaņu redukcija un maiņa, ja runātājs attiecīgo valodu neprot.

Daudziem netulkotajiem frazeoloģismiem veidojas frazeoloģiskie kalki. Bieži vien frazeoloģiskais kalks, būdams valodai vairāk pieņemams, izspiež netulkoto aizguvumu, piemēram, frazeoloģisms *džentlmeņu noruna* pašlaik ir pilnīgi izspiedis no latviešu valodas netulkoto aizguvumu *gentlemen's agreement*, kas 30. gados bija valodā nostiprinājies: *angļu — itāliešu «gentlemen's agreement» Geringam apliecināšot, ka tas nevarot ietekmēt itāliešu — vācu attiecības, un abu valšķu sadarbība turpināšoties* (Jaunākās Ziņas, 1937, 14. janv.); *Panāktā vienošanās stabilizē stāvokli Vidusjūras austrumdaļā un apstiprina status quo, par kuru ir runa Anglijas un Itālijas «gentlemen agreement'ā»* (Jaunākās Ziņas, 1937, 28. janv.); *Tam vienmēr ir bijusi «proamerikāniska» nostāja, lai gan pēc džentelmeņu norunas SVF direktors ir speciālists no Rietumeiropas* (Rīgas Balss, 1985, 24. dec.); *Freibergs aizveda pie Ādolfa Šapiro, un režisors mani iesaistīja tādā kā džentelmeņu norunā* (Pad. Jaunatne, 1986, 27. martā).

Taču tendence pāriet no netulkotā frazeoloģisma uz frazeoloģisko kalku nav visaptveroša, un uzskatīt, ka netulkotie aizguvumi lemti izzušanai, kā domā daži lingvisti³, šķiet, nebūtu pareizi. Frazeoloģiskais kalks un netulkotais aizguvums

³ Piemēram, *Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М., 1969, с. 124.*

var pastāvēt līdzās, tā bagātinot valodas izteiksmes līdzekļu iespējas, piemēram: *o sancta simplicitas — ak, svētā nevainība* (vientiesība), *mens sana in corpore sano — veselā miesā vesels gars*, *per aspera ad astra — caur ērkšķiem uz zvaigznēm*, *sic transit gloria mundi — tā aiziet pasaules godība*. Minētie un daudzi citi frazeoloģismi jau kopš pagājušā gadsimta tiek lietoti latviešu valodā kā vienā, tā otrā formā.

Netulkoto aizguvumu skaits papildinās ar jauniem frazeoloģismiem, galvenokārt angļu izcelsmes frāzēm, piemēram, *brain drain*, *hat trick*, *know how*, *mass media* u. c.

Bez tam netulkoto frazeoloģismu lietošanas sfēra neaprobežojas vienīgi ar rakstu valodu. Daļa no tiem tiek aktīvi lietota arī mutiskajā runā, piemēram: *c'est la vie*, *finita la commedia*, *to be or not to be*, *heavy metal* u. c., turklāt aptauja liecina, ka samērā daudzi kāda frazeoloģisma lietojami to rakstītā formā nemaz nepazīst.

Pastāv arī diezgan daudz netulkoto frazeoloģismu, kam nav latviešu kalku vai arī tie valodā nav iesakņojušies, piemēram: *alma mater*, *bel canto*, *comme il faut*, *vade mecum*. Tāpēc, šķiet, ne vienmēr, aizgūstot jaunus frazeoloģismus, tie jātulko. Tā, piemēram, angļu frāzes *know how* kalks *zini kā* nav izdevies, jo grūti iekļaujas latviešu valodas kontekstā, piemēram: *Amerikāņu «zini — kā», pamatots uz bezpersonisku likumu un spēku darbību, kļuva par maģisku elementu, kas Filipīnu sabiedrībai uzsita jaunu enerģijas vilni* (Lit. un Māksla, 1986, 9. janv.). Daudz labāk šis pats frazeoloģisms valodā iederas netulkotā formā: *Šī organizācija pārstāv Padomju Savienības izgudrotājus, uzņēmumus un pētnieci-*

*bas institūtus licenču un «know — how» pasau-
les tirgū* (Padomju Jaunatne, 1986, 29. janv.).

Visos laikos netulkotie aizguvumi ir radījuši zi-
nāmas grūtības un problēmas. Tā atsevišķos gadī-
jumos, frazeoloģismam asimilējoties, notiek nozī-
mes maiņas. Mūsdienu sarunvalodā lietotā frazeo-
loģisma *fiksā ideja* pamatā ir frazeoloģisms *idée
fixe* 'neatmaidīga, uzmācīga doma'. Gadsimta sā-
kumā vārdkopa *fiksā ideja* vēl saglabāja savu
sākotnējo nozīmi, piemēram: *Vergs ir tas, kam
nekā nav, kas arvien no otra atkarībā, kas izšķiež
savus spēkus kādai fiksai idejai..* (A. Deg-
lavs. Rīga, R., 1912, 230. lpp.).

Taču galvenās nekārtības rada oriģinālrakstī-
bas nezināšana. Šādas (varbūt tipogrāfiskas?)
kļūdas vērojamas jau frazeoloģismu aizgūšanas
periodā. Tā E. Dārziņa rakstos par mūziku frazeo-
loģisma *last not least* pareizā rakstība mijas ar
nepareizo *last non least* (latīņu valodas ietekmē?):
*..viņa balss tehniskās izglītības gatavība, tempe-
ramenta pilnais priekšnesums un — last non
least — smalkā spēle, vakardienas izrādē parā-
dijās visā pilnībā* (Dzimtenes Vēstnesis, 1907,
20. dec.); *..bet visspilgtāk tās parādās viņa sim-
fonijās, sevišķi III, V, VII un last not least —
IX simfonijā* (Dzimtenes Vēstnesis, 1909, 2. jūn.).

Līdzīgas rakstības grūtības sagādājis frazeolo-
ģisms *hot dog*: *Es braucu atpakaļ uz staciju un
bušetē pieprasiju heat dogs (karstus suņus) —
varbūt gan vairāk viņu jautrā nosaukuma dēļ*
(J. Plaudis. Amerikas brīnumi. R., 1940,
120. lpp.); *..kurš ieradies vērot basketbola spēli,
starpbrīdī nobauda hot dogs (sviestmaizi ar de-
siņu)..* (Pad. Jaunatne, 1986, 24. maijā).

Bieži kļūdas parādās jaunaizgūtajos frazeolo-
ģismos. Šeit varētu minēt nesen aizgūto angļu

vārdkopu *hat trick*, piemēram: .. *pirmais ierakstījās statistiķu veidotajā «hat trick» tabulā* (Sports, 1986, 1. apr.); *Diemžēl reizēm parādās arī nepareizs šī frazeoloģisma rakstības veids — «Heat trick» atzīmēts 9 reizes..* (Sports, 1986, 13. dec.).

Un visbeidzot — pēdējā laikā vērojama tendence latviskot bieži lietoto frazeoloģismu *mass media*. Tas latviešu valodā nostiprinājās 70. gadu beigās un tiek lietots paralēli latviešu vārdkopai *masu informācijas līdzekļi*, tātad pastāv izvēles iespēja, kuru apzīmējumu lietot. Diemžēl pēdējā laikā parādijies vēl trešais variants — *masu medijs* (arī nepareizā rakstībā ar garo ē): *Manuprāt, tā ir uzskatāma liecība ārzemju masu mediju darbam* (Lit. un Māksla, 1986, 12. dec.); *Ar mediem un puspatiesībām, kā parasti to dara šādas kategorijas Rietumu masu medijs* (Dzimtenes Balss, 1986, 25. sept.). Originālā frazeoloģisms ir daudzskaitļa formā (tāpat kā latviešu *līdzekļi*), bet jaunveidojumā vienskaitļa forma *medijs* vedina domāt, ka apzīmēts atsevišķs cilvēks, žurnālists, kas nepavisam neatbilst frazeoloģisma nozīmei. Turklāt vārdam *medijs* latviešu valodā ir nozīmīga nozīme un tas izraisa nevēlamas asociācijas ar okultisma sfēru.

Vērojumi un pārdomas

ILZE OZOLIŅA,

LVU Filoloģijas fakultātes studente

LAIKKRAKSTA PIRMĀ UN PEDEJĀ LAPPUSE

Visvairāk pārmetumu par trūkumiem valodas kultūrā parasti izpelnās prese un tās veidotāji. Kad studiju nolūkos radās nepieciešamība analizēt kāda preses izdevuma valodu, gribēju pievērsties laikrakstam «Dzimtenes Balss», kura valodu uzskatīju par labu un pareizu. Manas domas par šī preses izdevuma valodas pareizību apstiprinājās tikai daļēji, jo no valodas kultūras viedokļa laikraksts nav viendabīgs. Laikraksta redakcijas attieksme pret valodu ir atšķirīga dažādās publikācijās. Ziņas par dažādiem pasaules un mūsu zemes politiskajiem notikumiem rakstītas pareizā latviešu literārās valodas oficiālajā stilā. «Dzimtenes Balss» informē savus lasītājus ne tikai par politiku vien, tāpēc otrā publikāciju daļā, kura raksturojama kā dažādu aktualitāšu kaleidoskops, ietilpst ziņas par mākslas, sporta un sadzīves jaunumiem. Tajās stils nav tik oficiāls, valoda — dzīvāka, interesantāka, taču sastopamas arī neprecizitātes.

Visvairāk neprecizitāšu ir leksikas lietojumā: dažkārt vārdi ir lietoti neprecīzā vai nepareizā nozīmē, piem., *Kopumā domāja PSRS jaunie vingrotāji, kas izcīnīja 11 zelta, 4 sudraba un 3 bronzas medaļas* (9. apr., 8. lpp.)¹. Inter-

¹ Rakstā citēti piemēri no 1987. g. «Dzimtenes Balss» (datums iekavās aiz piemēra).

nacionālisms *dominēt* nozīmē 'būt galvenajam, būt pārsvarā' (sk.: Latviešu valodas vārdnīca. R., 1987). Šajā teikumā vārda *dominēt* nozīme īsti neiederas, labāk teikt: *Kopumā visvairāk medaļu ieguva PSRS jaunie vingrotāji..*

Cits piemērs: *Lai medību trofejas nepaliktu tikai pašu mednieku redzeslokā, bet tās varētu apskatīt plašāka sabiedrība, tiek rīkotas trofeju izstādes* (16. apr., 8. lpp.). Saliktenis *redzesloks* mūsdienu valodā parasti nozīmē 'garīgais apvārsnis', tāpēc minēto teikumu labāk būtu iesākt šādi: *Lai medību trofejas būtu pieejamas ne tikai medniekiem..*

Samērā bieži, it sevišķi sporta jaunumu apskatā, sastopams nozīmes pārnesums (no daļas uz veselo). Šāds valodas līdzekļu izmantojums — sinekdoha — raksturīgs daiļdarba valodai, presē tas nebūtu ieteicams: *Padomju Savienības kārtējās meistarsacīkstes iegājušas vēsturē ar pārsteidzošu lietuviešu basketbola triumfu. Te vietā atcerēties pirmskara Eiropas meistarsacīkstes Kauņā, kur Lietuva finālā ar viena punkta pārsvaru uzvarēja Latviju..* (2. apr., 8. lpp.). Tā kā nepastāv īpašs sporta veids «lietuviešu basketbols», tad būtu labāk tiesības uz godīgi nopelnīto triumfu atļaut paturēt pašiem Lietuvas basketbolistiem, gluži tāpat kā labāk tomēr būtu, ja sporta meistarsacīkstēs cīnītos sportisti, nevis viņu pārstāvētās valstis. Ziņojumi par sporta jaunumiem šajā laikrakstā izceļas ar tik dinamisku un racionālu valodu, ka pie tās nepieradušam cilvēkam pat grūti saprast, ko īsti informācijas autors gribējis teikt: *Treneris G. Paršins bez jau rūditajiem R. Vildes, P. Seļivanova un A. Beļviča iespēlēja jaunākos S. Buču, J. Pavliču, V. Mihelsonu..* (2. apr., 8. lpp.). Visai bieži

sporta informācijās sastopamies ar nepilnīgām vārdkopām, kā tas redzams nupat minētajā teikumā, kur vārdkopās *rūditie volejbolisti* un *jaunākie spēlētāji* centrālie komponenti *volejbolisti* un *spēlētāji* ir izlaisti. Līdz ar to var nesaprast, kādā ziņā minētie cilvēki ir «rūdīti». Vietā nav arī vārds *iespēlēja*. Šķiet, autors gribējis teikt, ka treneris ir jaunos sportistus ievingrinājis spēlē, uztrenējis vai tml., bet šādā nozīmē *iespēlēt* par cilvēkiem gan nav lietojams (parasti iespēlē bumbu vārtos).

Teikumā: *Kā Laršona kungs teica, tad iespaidiem Rīgā pieplusējušies būtiski vērtējumi par dzirdēto Maskavā* (9. apr., 3. lpp.) parādās okazonāls kalks *pieplusēties*; šajā gadījumā ieteicams lietot *nākt klāt* vai *pievienoties*.

Profesionālismu lietojumi gan nav uzskatāmi par īstām valodas kļūdām, taču tie iederas tikai attiecīgas nozares sarunvalodā. Laikraksts ir domāts plašam lasītāju lokam gan mūsu zemē, gan tautiešiem ārzemēs, tādēļ tajā neder ne sporta komentētāju pierastais žargons, ne citās nozarēs lietotie profesionālismi, piemēram, *lapa* — 'akvarelis', *lente* — 'kinofilma': *No darba darbā Ieva Spalviņa audzē spēkā vienu no latviešu akvareļglezniecības būtiskākajām iezīmēm — ļoti nopietnu lapa s nostrādājumu..* (2. apr., 3. lpp.) *Liepājā risinājās Baltijas republiku kinošaužu tikšanās, rādot labākās lentes un spriežot par darāmo* (19. febr., 3. lpp.).

Frāzainība un liekvārdība ir stipri izplatīta gan mūsdienu sarunvalodā, gan preses slejās. Teikumā *Tomēr visam cauri viežama autoru sāpe par to, ka vēl tik daudz ir apkarojama, ar asu slotu no lauku dzīves izslaukama* (1987, 2. apr., 3. lpp.) ar vārdkopu *izslaucīt ar asu slotu* autors

ir gribējis piešķirt tekstam poētisku pacēlumu, bet radusies frāžainība. Cenšanās ietvert vienā teikumā pēc iespējas vairāk informācijas dažkārt rada stilistisku neveiklību: *Pilnīgi negaidīti labi ar rūditajiem pretiniekiem zem groziem cīnījās Ivars Liepa un Ainārs Bagatskis* (2. apr., 8. lpp.). Teikumā saplūdinātas divas ļoti pierastas vārdkopas *pilnīgi negaidīti* un *negaidīti labi*, taču abu vārdkopu nozīmes krustojas un tā veidojas neveikls teikums.

Neloģiski veidots ir teikums: *Taču pirmo reizi Olga isti uzspidēja Rīgā, kaut nokritot no baļķa starptautiskajā turnīrā un gauži raudot* (2. apr., 8. lpp.).

Konstatējams arī nepareizs vārdkopas atkarīgā komponenta locījums: *Taču laikam gan ilgāks un mokošāks ir sevi noskaidrošanas process, pirms tiek ņemtas krāsas un otas* (2. apr., 3. lpp.). Vietniekvārds *sevis* lietots apzīmētāja funkcijā, un tam jābūt nevis akuzatīvā (kā papildinātājam), bet gan ģenitīvā (*sevis noskaidrošanas process*).

Laikraksta «Dzimtenes Balss» valoda kopumā ir vērtējama kā laba. Tomēr, analizējot valodu pārlūkotajos šī laikraksta divu mēnešu numuros, varētu vēlēties, lai vairāk uzmanības tiktu pievērsts ne tikai pirmajai, bet arī laikraksta pēdējai lappusei. Tad pret šā izdevuma valodu nebūtu ko iebilst.

Konsultante doc. I. Freimane

VĒROJUMI PAR LAIKKRAKSTA «KOMUNISMA CEĻŠ» VALODU

Bauskas rajona laikraksts «Komunisma Ceļš» tiek izdots kopš 1944. gada. Laikrakstā tiek atspoguļota gan starptautiskā informācija, gan informācija par notikumiem mūsu valstī, republikā, rajonā, par aktuāliem jautājumiem ražošanas uzņēmumos, kolhozos un sovhozos. Informācijas izklāsts ir saprotams un labi uztverams, taču šai ziņā gadās arī kļūmes.

Teikuma uztveri traucē nemotivēti vārdu izlaidumi, teikuma aprāvumi un — no otras puses — liekvārdība.

Ir tādi vārdu izlaidumi un teikuma aprāvumi, kas pārpratumus nerada, bet traucē valodas plūdumu: *Tur, kur strādā apzinīgs lopkopējs, tur vienmēr būs kārtība un lopkopības produkcijas ražošana [...]*¹ *uz augsta līmeņa*. Šai teikumā skaidrības pēc ne tikai nav vēlams izlaist palīga darbības vārdu *būs*, bet nav pareizs arī vārdu savienojums *būs uz augsta līmeņa*; tai vietā jālieto lietvārds lokatīvā — *būs augstā līmenī*. Gadās, ka ir izlaisti vārdi, bez kuriem teksts ir neskaids vai pat pārprotams: *Administrācija, partijas pirmorganizācija, arodkomiteja asi vēršas pret [...] dzērienu lietotājiem*. Dzērieni ir dažādi, bet šeit domāti alkoholisko dzērienu lietotāji.

Neveikls ir arī teikums *Pārkāpumi materiālo vērtību uzglabāšanā [...] tādēļ, ka rajona Patērē-*

¹ Ar daudzpunkti kvadrātiekvās [...] piemērā apzīmēts nevēlamais izlaidums.

tāju biedrības valdes priekšsēdētājs nav izvirzījis stingras prasības pakļauto organizāciju vadītājiem. Teikuma pirmajā daļā izlaists izteicējs, tas varētu būt, piemēram, (ir) radušies: *Pārkāpumi materiālo vērtību uzglabāšanā radušies tādēļ..*

Metodiskās padomes sēdē atzina abu politiskolu darbu par apmierinošu un [...] rekomendēs propagandistes pieredzi citām skolām. Teikums būtu gludāks un saprotamāks, piemēram, šādā variantā: *Metodiskās padomes sēdē atzina abu politiskolu darbu par apmierinošu un nolēma rekomendēt propagandistes pieredzi citām skolām.*

Izlaiduma dēļ rodas jēdzienu neloģisks savienojums: *Uz vienotu darbuzdevumu pārgājusi augkopība un dārzenkopība [...], sāk pāriet apkalpojošais personāls.* Labāks būtu šāds variants: *Uz vienotu darbuzdevumu pārgājuši augkopībā un dārzenkopībā strādājošie, šādu sistēmu sāk pārņemt arī apkalpojošais personāls.*

Līdzās teksta izlaidumiem un aprāvumiem laikrakstā sastopama liekvārdība. Kā zināms, viss liekais traucē ne tikai saskatīt galveno, bet kavē teksta uztveri vispār. Sastopami lieki precizējumi, pašsaprotamu nojēgumu īpaši skaidrojumi: *Diskori samērā viegli tika galā ar sev uzticēto pienākumu.* Vietniekvārds *sev* ir lieks, jo tekstā jau ir pateikts, ka pienākums uzticēts diskoriem. Turklāt pienākumu nevis paši sev uzticēja, bet gan diskoriem to uzticēja citi.

Ir gadījumi, ka liekais «precizētājs» vārds izsaka kāda jau teikumā minēta cita vārda nozīmi, piemēram: *Daudzējādā ziņā tas tad arī noteica mūsu sekmes.* Labāk: *Daudzējādā ziņā tas arī noteica mūsu sekmes; Daudzējādā ziņā tas noteica mūsu sekmes,* jo divas aptuveni vienādas nozīmes partikulas (*tad* un *arī*) nav vajadzīgas,

bez tam trīs, arī divu vienzilbes vārdu nostatījums līdzās dara teikumu stilistiski neveiklu.

Laikrakstā sastopams stila neatbilstošu vārdu lietojums, tas saistīts ar tā saucamā augstā un zemā stila vārdu neiederību kontekstā. Visbiežāk gadās lasīt neveiksmīgi lietotus skaitus, cildenus vārdus: *Daudzu cilvēku smagais un pašreizējais darbs satek baltās piena strauvētājā, un pašā vidū atrodas Maiga — vienkārša, labsirdīga sieviete, kuras vīrišķīgā profesija nemaz netraucē sievišķīgas sirsnības starojumam.* Pirms šī skaistā, pārspīlēti poētiskā teikuma vienkāršā, diezgan sausā valodā stāstīts par sievietes darbu, ikdienu, par to, kā viņa centīgi strādā par piena vedamās mašīnas šoferi. Iecere ir laba, bet stilistiski nelīdzsvarotā izteiksme nesasniedz mērķi; arī vārds *traucēt* te neder, tā vietā iederiģāks būtu, piemēram, *nemazināt, neaizēnot.*

Lielāka izteiksmība mēģināta panākt arī ar zemāka stila leksiku: *talcinieki dūšīgi piedalās akmeņu lasīšanā...; ..knapi pāri 50%; krenķi ar benzīna talonu iegādi.* Sarunvalodas vārds *dūšīgi* veic iecerēto stilistisko funkciju, bet otrajā un trešajā frāzē barbarismu *knapi* ('tik tikko, nedaudz') un *krenķi* ('raizes, grūtības') lietojums ir apšaubāms.

Viena no valodas meistarības raksturīgākajām pazīmēm ir trāpīgi lietots vārds. Autoriem ne vienmēr izdodas atrast vispiemērotāko vārdu savas domas izteikšanai: *Ieradās salavecītis, ritēja rotaļas, dejas.* Vārds *ritēt* ir viens no avīžnieciskā stila visbiežāk lietotiem dežūrvārdiem: *rit darbs, sacensības, cīņa, ražas novākšana, zveja* utt. Šis vārds pretendē uz poētisku pacēlumu, bet, bieži lietots un ar nozīmēm pārslogots, tas ir nobružājies un vairs neizraisa lasītājā cerē-

tās emocijas. Arī minētajā piemērā labāk nevis teikt, ka *ritēja rotaļas un dejas*, bet vienkārši — *bērni gāja rotaļās un dejās*.

Juris, Rīgas rajona zonas diskotēku virsvadītājs, diskotēkas «Kolibri» vadītājs, minēja savu pieredzi. Ar minēt apzīmē viena vai dažu vārdu nosaukšanu, par pieredzi labāk teikt, ka to izstāsta, iepazīstina ar to, var arī dalīties pieredzē.

Ir gadījumi, ka vārds — laikam paviršības dēļ — lietots aplamā nozīmē: *Viņa godam veic savu ārsta misiju, apstiprina darbā Hipokrata zvērestu*. Pareizi būtu: *Viņa godam veic savu ārsta misiju, apliecina ar darbu Hipokrata zvērestu*, jo Hipokrata zvērests šai aprakstītajā situācijā netiek atzīts par pareizu vai likumīgu, bet pret to tiek parādīta attieksme ar savu darbu.

Dīvains ir apgalvojums: *Šosezon skolēni strādāja J. Akurātera lugas «Šis tas — it nekas» tapšanā*. Gribēts taču teikt, ka skolēni iestudēja jau uzrakstītu lugu, nevis strādāja lugas tapšanā.

Teikumā *Bauskā, Saulaines sovhoztehnikumā, Iecavas kultūras namā pagājušā gada decembrī vairāk kā 1230 jauniešiem lika sevī ieskatīties kinolektorijs..* Atgriezeniskais vietniekvārds *sevī* var attiekties gan uz vārdu *jauniešiem*, gan uz *kinolektorijs*. Teikums jāpārveido tā, lai būtu skaidra vārdu attieksme, piemēram: *..vairāk nekā 1230 jauniešiem pašiem sevī lika ieskatīties kinolektorijs..* Bez tam pie nenoliegtā apstākļa vārda salīdzināmās pakāpes lieto *nekā* (*vairāk nekā 1230 jauniešiem*), nevis *kā*.

Retumis ir arī teikumi ar neloģisku domu virzību: *Pusdienas viņiem pieved uz lauka, bet vakariņas izsniedz bez maksas*. Teikuma daļas loģiski nesaistās: pirmajā daļā teikts, kur dod pusdienas, bet otrajā — kā izsniedz vakariņas. Par

ēdienreizēm runāts no dažādiem aspektiem, kas nav pretstatāmi, tātad pretstata saiklis *bet* te nav liekams. Lasītājs neuzzina ne to, kur dod vakariņas, ne to, vai pusdienas izsniedz par maksu vai par brīvu. Tekstu var pārveidot dažādi atkarībā no tā, ko grib pateikt. Līdzīga veida ir arī nākamais teikums: *Sarunas biedri atzina — lopbarības sagādei vajadzētu iet pa priekšu piena ražošanas rādītājiem*. Kas te domāts? Ka lopbarība jātagādā vairāk, nekā to pēc kādiem normatīviem noteiktu attiecīga daudzuma un kvalitātes piena saražošana? Vai ka vispirms jātagādā barība un tad var cerēt uz pienu? Vai kas cits? Lai šo teikumu varētu pārveidot vai no jauna uzrakstīt, tad vispirms jāzina attiecīgās informācijas saturs. Bez tam latviešu valodā šādā konstrukcijā nav vēlams izlaist pakārtojuma saikli *ka*.

Konsultants doc. J. Rozenbergs

DACE VEIDMANE

TOPOŠA PEDAGOGA DOMAS PAR SACERĒJUMA VALODU

Skolēnu sacerējumi ir nozīmīgākie rakstu darbi kā vispārīzglītojošo skolu vecākajās klasēs, tā arī vidējās speciālajās mācību iestādēs. Tajos skolēni paši veido savu tekstu, radoši izklāstot domas gan par doto, gan arī par pašu izraudzīto tematu. Rakstu valoda sevišķi tiek kopta radošo rakstu darbu analīzes laikā, kad skolēns pedagoga vadībā noskaidro savu kļūdu cēloņus, veic vingrinājumus, lai tās novērstu. Šai apskatā analizēti vienas skolas 8.—11. klašu skolēnu sacerējumi par 9 tematiem.

Sacerējumos ir samērā daudz ortogrāfijas, interpunkcijas un stila kļūdu.

Ortogrāfijas kļūdas ir, pirmkārt, darbības vārdu rakstībā, piemēram, darbības vārdu īstenības izteiksmes formas lietotas pavēles izteiksmes formu vietā: *Izpildat [izpildiet]¹ visu, ko solījāt! Paskataties [paskatieties], cik daudz skaista ir šajā gleznā!* Darbības vārdu pavēles izteiksmes formas lietotas īstenības izteiksmes formu vietā: *Draugs, kāpēc jūs nenāciet [nenākat]?; Jūs ziniet [zināt], kā sauc šo puisi?* Pirmās konjugācijas darbības vārdos lietots garais patskanis īsā patskaņa vietā: *Ceļš bija grūts, lai taču viņi atpūšās [atpūšas]; Sāpēs man sažņaudzās [sažņaudzas] sirds.* Garā patskaņa ignorēšana darbības vārdu pagātnes formas lietojumā: *Bet mēs jau arī bez vecāku brāziņa tik tikko turējāmies [turējāmies] uz kājām aiz pārdzīvojuma un bailēm.*

Otrkārt, kļūdas ir arī divdabja rakstībā, piemēram, daļēji lokāmā divdabja formās: *Lausdams [lauzdams] zarus, atcerējos..*

Treškārt, skolēni kļūdijušies saliekteņu rakstībā, acīmredzot nav ņēmuši vērā, ka saliekteņi veidojušies no atsevišķiem vārdiem: *Laprāt [labprāt] lasu Annas Brigaderes pasakas..; Nāc nu, sirmāmūļ [sirmmāmūļ], atpūsties, pamieļoties!*

Ceturtkārt, lielo sākumburtu ignorēšana un kļūdas balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu burtu pareizrakstībā. Šīs kļūdas ir tik elementāras, ka laikam gan uzlūkojamas par paviršības un neuzmanības — nevis nezināšanas — kļūdām.

Neticami, ka pat vecākajās klasēs dažs skolēns raksta šādi: *imanta [Imanta] ziedoņa [Ziedoņa] ceļojuma aprakstā «pa [Pa] putu ceļu» attēlots*

¹ Kvadrātiekvās dota pareizā forma.

brauciens laivā pa karēlijas [Karēlijas] krāčainajām upēm; No otras puses ielauzušies divi padomju [Padomju] armijas [Armijas] tanki.

Laī gan reti, tomēr arī vēl vecākajās klasēs daži skolēni rakstos atspoguļojuši pozicionālo afrikātu *c*: *Sirc [sirids] pateiks pareizo ceļu.* Lūk, arī šāds rakstījums: *Mans mežs un laugs [lauks]...*, kam, jādomā, cēlonis var būt tikai paviršība.

Samērā daudz analizētajos sacerējumos ir interpunkcijas kļūdu. Skolēni nezina, ka jāatdala ar pieturzīmēm vienkārša un salikta teikuma daļas, izsaukmes vārdi, savrupināti teikuma locekļi, divdabja teicieni, atkārtoti saikļi u. c., neprot lietot domuzīmi, pēdiņas. Daži raksturīgākie piemēri: *Lec saule [,] debesīs pamazām saplūst kopā ar saules atspulga dažādām krāsām; Dzīve ir gājusi uz priekšu, un ar to mainījies gan darbs [,] gan dzīves apstākļi; Skat [,] te jau viņš ir!; Tur [,] jūras pusē [,] priedes it kā sasvērušās pret zemi...; Aivars [,] uzzinājis par tēvu [,] nebija vairs noturams mājās...; Viņi nolēma [,] ka pakaļ brauks ar laivām; Rudzi ir pirmie [,] kam ar maigumu pieskaras kolhoznieku rokas.* Vairākos gadījumos komats netiek lietots un priekšā gan tad, kad un saista divas teikuma daļas, gan arī atkārtotā un priekšā, kad tas saista vienlīdzīgus teikuma locekļus: *Aiz durvīm atskanēja soļi [,] un uz sliekšņa parādījās māte; Viņš redzēja kokus un krūmus [,] un puķes.*

Punkta lietošanā vērojama gan paviršība, gan nezināšana. Trūkst punkta aiz arābu cipariem, kas apzīmē kārtas skaitli: *Kārlis Skalbe dzimis 1879 [,] gadā;* kā arī vienkārša stāstījuma teikuma beigās: *Mēs dzīvojam trijatā[.]*

Liekas, ka domuzīmes un kola nelietošana ir ne

tikai pavisām, bet arī nezināšanas kļūda. Kols netiek lietots aiz vispārinošā vārda vienlīdzīgu teikuma locekļu rindas priekšā, kā arī aiz piebilde tiešās runas priekšā. Bieži vien sacerējumos trūkst pēdiņas, nav atdalīti citāti, tiešā runa, pārnestā nozīmē lietoti vārdi, kā arī grāmatu, mākslas darbu, rūpnīcu, kolhozu, kuģu, upju, klubu, preses izdevumu nosaukumi un māju vārdi.

Ir vērojams, ka skolēni ne sevišķi cenšas izkopt savu domu rakstisko izteiksmi. Skolēnu rakstu valodas stils ir īpašs pētišanas objekts, jo rakstītāju valodas kultūra, abstraktā domāšana ir veidošanās stadijā, sevišķi vidējās klasēs. Dažāda ir viņu valodas izjūta un spēja izteikt savas domas. Tātad vienlaikus gan jāpēti, gan jāattīsta katra skolēna valoda atbilstoši katra spējam un zināšanām. Skolēni nepietiekami orientējas valodas vārdu krājuma bagātībā un neprot to mērķtiecīgi izmantot. Sacerējuma stila kļūdas varam tradicionāli iedalīt leksikostilistikās un gramatiski stilistikās kļūdās.

Leksikostilistisko kļūdu raksturīgākie piemēri ir, pirmkārt, vārda nozīmes un stilistikās atbilstības neizpratne: *Spridītis bija lāga zēns; Apspiestie laudis cīnās par brīvību, lai visi būtu vienādi; Šausmīgs laužu pūlis virzījās uz priekšu*; otrkārt — jēdzieniski nemotivēti vārdu savienojumi: *Kangars sarīkoja karu ar igauņiem*; treškārt, lieki ieraduma vārdi: *Lāčplēsis vispār ir ievērojams cīnītājs*.

Gramatiski stilistisko kļūdu izvēlētajos sacerējumos ir samērā maz.

Izkopt dzimto valodu nozīmē reizē attīstīt domāšanu un veidot cilvēka personību. Tas panākams, dodot skolēniem noteiktas, sistemātiskas zināšanas dzimtajā valodā, kā arī attīstot viņu

rakstu un runas prasmi.² Tātad latviešu valodas mācības kursā skolēniem maksimāli jāizkopj sava domāšanas kultūra, kas ir cieši saistīta ar valodas kultūru. «Rakstu valoda domāta tūkstošiem neesošu partneru, tāpēc domas jāizklāsta izvērsti, frāzes jāformulē skaidri, jo kļūdas un neskaidrības nav iespējams novērst uzreiz, kā tas ir mutvārdu izteiksmē. Rakstu valodai nav klausītāja atbalsta. Nav iespējama improvizācija, kā tas ir mutvārdu runas laikā.»³

Lai mūsu, nākamo pedagogu, skolēni prastu tēlaināk un precīzāk izteikties, lai viņu sacerējums būtu mazāk valodas kļūdu, mums rūpīgi jāizstudē metodiskā literatūra, kurā analizēta sacerējumu mācīšana skolā: gan satura, gan temata izpratnes un plānošanas mācīšana.

Vidējās klasēs visi skolēni ir aktīvi, grib izteikties, bet vēlāk iestājas pasivitāte. Tāpēc šī viņu aktivitāte mērķtiecīgi jāizmanto, jārosina skolēnos vēlēšanās izteikties, jāievirza problēmu apspriešanā. Attīstoties domāšanai, veidojas arī skaidrāki un precīzāki domu formulējumi. Savukārt, ja satura izklāsts veidojas raitāk, vairāk atliek laika iespējamo valodas kļūdu pārbaudei.

² Sk.: Jauno mācību programmu krājums vispārizglitojošām skolām. R., 1970, 205. lpp.

³ Синица И. В. О письменной речи учащихся. Киев, 1968, с. 9.

ŠKIROTIES NO OTOMĀRA VILĀNA

Tu — Daugava, kas strautus kopā vāc,
Un reizē jūra tu, kur visi krasti staro,
Kas vētrā dēlam saka droši: «Nāc,
Jo vienas saknes mūs un vienas sulas
baro!»

Tā, Otomār Vilān, rakstīja Tavs skolnieks Andris
Vējāns Tava mūža septiņdesmitajā gadskārtā.

Tu — Daugava. Tu — jūra... Tu vairāku pa-
audžu skolotājs un skolotāja skolotājs.

No tāliem novadiem un tāliem gadu desmitiem
bija ieradušies Tavi audzēkņi Lāčupes priedēm
apaugušajā smilšu kalniņā, lai ar paldies no Te-
vis atvadītos pēdējā gaitā.

Tavs mūžs ir skaists un grūts, un neparasts.
Par to tika daudz runāts un bija iecerēts uzrak-
stīt — kad pienāks laiks. Bet Tu aizsteidzies —
un laiks palika. Nu iespējami tikai Tava mūža
pēcvārdi.

Otomārs Vilāns dzimis 1911. gada 22. februārī
Ilūkstes apriņķa Pilskalnes pagasta Pašelinas
ūdensdzirnavās, kur tēvs bija par strādnieku.
Pirmā pasaules kara laikā ģimene pārcēlās uz
Taganrogu, kur nodzīvoja līdz 1918. gadam. Tur
mazais Otomārs apguva ne tikai lasīšanas māku
latviešu un krievu valodā, bet arī mīlestību pret
grāmatām un valodām.

Mācoties Daugavpils Valsts vidusskolā, kas no
kādreizējā garīgā semināra bija mantojusi bagātu
bibliotēku, Otomārs aizgūtnēm lasīja. Tā patstā-
vīgi tika apgūta vēsture, antīkā un klasiskā dai-
literatūra. Skolā mācīja vācu, angļu, latīņu va-
lodu, no skolas biedriem un kaimiņiem Otomārs
apguva poļu valodu; no veikalā uzietas spāņu va-
lodas pašmācības grāmatas un vārdnīcas, kas sa-
glabājušās līdz pat šim laikam, viņš iemācījās
spāņu valodu, no žurnāliem un grāmatām — arī
ido un franču valodu.

Šāda apstākļu sagādīšanās un paša intereses
nosaka studiju izvēli Latvijas Universitātes baltu
filoloģijas valodniecības nozarē. Tur O. Vilāns
studēja latīņu, grieķu, sanskrita, franču, itāļu,
zviedru un ķīniešu valodu, apguva baltu valodu

salīdzināmo gramatiku, senprūšu valodu un citus mācību kursus.

Sākot ar studiju gadiem, līdz pat pensijai O. Vilāns strādāja skolā — Rīgā, Rēzeknē, Ezerē un citur. Sevišķi raženi bija darba gadi Rēzeknes Skolotāju institūtā un Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā, kur viņš savas bagātās valodu zināšanas varēja nodot nākamajiem filologiem.

O. Vilāna interešu un zināšanu loks bija ļoti plašs, bet ikdienas darbi saistījās ar valodas kultūru un valodas praksi skolā. Viņš ir vērtējis «Latviešu valodas kultūras jautājumus», rakstījis par gramatiku un tās mācīšanu skolās, ir bijis līdzautors pirmajai pēc kara izstrādātajai vidusskolu «Latviešu valodas gramatikai» (1948), kā arī nākamajai «Latviešu valodas gramatikai VIII—XI klasei» divās daļās (pirmie izdevumi 1953., 1954. g.), kas ilgu laiku bija vienīgā vidēja apjoma valodas mācība, kur latviešu valodas apraksts ir vienkopus, viņš ir līdzautors arī gramatikai «Latviešu valodas mācības pamatkurss» (1979).

O. Vilāns bija viens no visizglītākajiem pēckara gados Latvijā palikušajiem baltu valodu speciālistiem. Bet viņa dāsnums, godīgums un principialitāte sadūrās ar tā laika negatīvajiem strāvojumiem, kas neļāva realizēt esošās potences. Tā, sevi neizteicis, aizgāja kapā skolotāju skolotājs Otomārs Vilāns, atstājot savas personības gaišumu daudzām viņa skolēnu paaudzēm.

Latviešu valodas mācības pamatkurss (1979)

JUBILEJAS RINDAS

... bet nezūd it nekas,
Un labie darbi atmaksājas visi,
Tik vien ne tev, bet — citiem.

(Rainis)

Filoloģijas zinātņu kandidātes **Tamaras Porītes** (dz. 1918. g. 5. aprīlī) darba mūžs cieši saistīts ar valodas kultūru un normalizāciju. Tikko universitāti beigusi, viņa 1950. gadā sāk strādāt ZA Valodas un literatūras institūtā un jau 1954. gadā aizstāv disertāciju par vārdu kārtu latviešu valodā, un kā viena no pirmajām valodniecēm pēckara periodā iegūst filoloģijas zinātņu kandidāta grādu. Jau pašā sākumā iezīmējas viņas interese par mūsdienu valodu, tās pareizību runā un rakstos. T. Porīte sarakstījusi monogrāfiju «Lielie burti mūsdienu latviešu valodā» (1970) un vairākas plašas nodaļas «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (I d. 1958; II d. 1962). Viņa ir LPSR ZA Pareizrakstības komisijas sekretāre, radiatoridījumu cikla «Parunāsim par latviešu valodas kultūru» organizētāja, dedzīga latviešu valodas kultūras jautājumu risinātāja referātos un neskaitāmās konsultācijās. T. Porīte daudz darījusi, lai varētu iznākt «Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā» (1.—15., 1960—1982), to organizēšanā, darbu vadīšanā un rediģēšanā viņa ir ieguldījusi ne mazumu pūļu; pati izstrādājusi norādījumus par lietuviešu īpašvārdu atveidi (šīs sērijas 4. grāmata) un kopā ar R. Grabi — krievu

valodas īpašvārdu (11. grāmata) atveidi latviešu valodā.

Daudz enerģijas, pacietīga un neatlaidīga darba T. Porīte ieguldījusi rakstu krājuma «Latviešu valodas kultūras jautājumi» veidošanā — viņa ir sešpadsmit laidienu sastādītāja, vairāku rakstu autore, atbildīgā redaktora vietniece un joprojām redakcijas kolēģijas locekle.

Pēdējos gados strādādama Galvenajā enciklopēdiju redakcijā, Tamara Porīte rūpējas par pareizām īpašvārdu formām, par tīru un skanīgu valodu Latvijas Padomju enciklopēdijā un citās enciklopēdijās.

Tulkotāja, literatūrkritiķe un leksikogrāfe filoloģijas zinātņu kandidāte **Anda Plēsuma** (dzimusi 1928. gada 20. novembrī Rīgā) ir aktīva valodas kopēja, ilggadēja izdevumu «Latviešu valodas kultūras jautājumi» un «Konsultants» redakcijas kolēģijas locekle.

Skolas gaitas A. Plēsuma sākusi 1937. g., mācījusies Rīgas 25. pamatskolā, Ādažu pamatskolā, Rīgas pilsētas 2. vidusskolā. Pēc vidusskolas beigšanas iestājusies Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātē vācu filoloģijas nodaļā. 1953. g. sākas darba gaitas Latvijas Valsts izdevniecībā — vispirms par korektori (1956. g. — 1961. g.), tad par redaktori Vārdnīcu redakcijā. Uz pāris gadiem viņa pārtrauc darbu izdevniecībā, lai aspirantūrā (P. Stučkas Latvijas Valsts universitātē) mācītos latviešu literatūru. 1967. g. A. Plēsuma aizstāv kandidāta disertāciju par tematu «Žaņa Grīvas daiļdarbu māksli-

nieciskā meistarība». Seko literārkritiski raksti laikrakstos, krājums «Mūžam mainīgā» (1978) un monogrāfija «Gājums pretī gaismai: Laimons Purs dzīvē un grāmatās» (1987).

Kādu laiku (1968. g. — 1977. g.) A. Plēsuma strādā J. Alkšņa Rīgas augstākās kara aviācijas inženieru skolā par docenti, bet atkal atgriežas redaktora darbā — vispirms izdevniecības «Zvaigzne» Galvenajā enciklopēdiju redakcijā par vecāko zinātnisko redaktori, tad izdevniecības «Liesma» (vēlāk «Avots») Vārdnīcu redakcijā un pēc tam izdevniecības «Liesma» Kritikas un literārā mantojuma redakcijā par vadītāju.

Visu laiku A. Plēsuma rosīgi tulko vācu daiļliteratūru: H. Kleista, A. Šniclera, J. V. Gētes, L. Feihtvangerā, kā arī mūsdienu vācu rakstnieku darbus. 1982. g. viņu uzņem Latvijas PSR Rakstnieku savienībā. Būdamā Latvijas PSR Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijas vadītāja, A. Plēsuma organizē lekcijas un pārrunas par valodu kā Rīgā, tā rajonu laikrakstu redakcijās. Daudz viņa paveikusi arī leksikogrāfijā, gan kā redaktore, gan autore — kopā ar I. Celmraugu un A. Straubi sastādījusi «Vācu-latviešu vārdnīcu» (1960, 1975), ir «Latviešu-krievu frazeoloģiskās vārdnīcas» (1965) un «Latviešu valodas vārdnīcas» (1987) līdzautore.

1987. gada 11. janvārī apritēja 70 gadi, kopš dzimis valodnieks **Klementijs Gailums** (1917. g. 11. janv. — 1973. g. 22. okt.), un ir pagājuši piecpadsmit gadi, kopš viņa nav mūsu vidū.

K. Gailums mācījies Nautrēnu pamatskolā (1928—1934) un Ludzas ģimnāzijā (1934—

1939). 1939. gadā sāk studēt Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē, bet no 1940. gada pāriet uz Vēstures un filoloģijas fakultāti, ko beidz 1946. gadā. Kopš 1944. gada paralēli studijām strādā par skolotāju, bet pēc studiju beigšanas par docētāju Rīgas Pedagoģiskajā institūtā (1946—1958), Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā (1958—1960) un Latvijas Valsts universitātē (1960—1970). Rīgas Pedagoģiskajā institūtā K. Gailums vairākus gadus vada Latviešu valodas un literatūras katedras latviešu valodas sekciju, bet Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā ir Latviešu valodas katedras vadītājs. 1956. gadā aizstāv filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju par tematu «Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā» un 1958. gadā tiek apstiprināts par docentu.

K. Gailums ir vairāku latviešu valodas mācībgrāmatu līdzautors, piemēram: «Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei» I, II daļa (pirmais izd. 1953., 1954. g.), «Latviešu valodas mācība krievu skolām» (pirmais izd. 1961. g.), «Latviešu literatūras hrestomācija», mācībgrāmata krievu vidusskolu 8.—9. kl. (1952. g.) u. c.

K. Gailums daudz rakstījis par morfoloģijas un sintakses jautājumiem. Viņš pirmais pēckara periodā deva plašāko pārskatu par latviešu valodas leksiku (Padomju Latvijas Skola, 1951, 4. nr.); viens no viņa galvenajiem interešu lokiem bija valodas prakse un kultūra.

Aizsākts palika plašs darbs par savrupējiem teikuma locekļiem un daiļliteratūras valodu. Palika neizlasīta paša rakstītā recenzija «Literatūrā un Mākslā» par «Latviešu literārās valodas vārdnīcu», jo pietrūka dažu stundu...

E. Liepa

K. Gailums

Filoloģijas zinātņu kandidāts docents **Elmārs Liepa** (1927. g. 14. aug. — 1974. g. 9. janv.) dzimis Balvu rajona «Kārklīniekos», skaistā novadā, kur stipri turas paaudžu tradīcijas.

Mācās Balvu ģimnāzijā; pēc kara kādu laiku strādā par skolotāju, bet zinātkāre, jauneklīgā trauksme un latviešu daiļliteratūras klasiķu mākslinieciskā vārda iespaids mudina viņu studēt filoloģiju. 1946. gada rudenī E. Liepa iestājas Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā, kuru beidz 1950. gada pavasarī.

Studiju gados viņam vistuvākā ir literatūra, bet vēlākais darba mūžs saistās ar valodniecību. E. Liepa strādā par docētāju Liepājas Skolotāju institūtā (1950—1952), Cēsu Skolotāju institūtā (1952—1954), Rīgas Pedagoģiskajā institūtā (1954—1958) un Latvijas Valsts universitātē (1958—1974).

Viņš docē daudzas lingvistiskās disciplīnas, arī lietuviešu valodu, kas pašam ir pilnīgāk jāapgūst

darba gaitā; taču galvenā uzmanība visu laiku pievērsta fonētikai un valodas kultūrai — ir publikācijas par pareizrūnas jautājumiem, par vienotas runas režīma ieviešanu skolā, par rakstu kultūru. E. Liepa vērtējis citu autoru zinātniskos darbus un skolu mācībgrāmatas. Par pētījumu «Par dažiem mūsdienu latviešu literārās valodas fonēmu izrunas jautājumiem» E. Liepam 1958. gadā piešķirts filoloģijas zinātņu kandidāta grāds. Lielākais viņa darbs ir monogrāfija «Vokālisma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā», kas iznāk pēc autora nāves 1979. gadā — tā būtu bijusi viņa doktora disertācija. Elmārs Liepa mīlēja darbu un prata strādāt, paraugs citiem bija arī viņa godīgums un precizitāte.

Skolotāja un zinātnieka sirds apstājās janvāra rītā, pošoties uz konsultāciju fakultātē.

JĀŅA ENDZELĪNA PIEMIŅAS IZSTĀDE

1987. gada 18. maijā, Starptautiskajā muzeju dienā, Stučkas Vēstures un mākslas muzejs Koknesē vērā durvis akadēmiķa Jāņa Endzelīna piemiņas izstādei. LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta direktora vietniece prof. Aina Blinkena, pakavējusies pie akadēmiķa Jāņa Endzelīna nepārvērtējamā un nemirstīgā devuma, raksturoja viņa darba turpinājumu, iepazīstināja ar plašajām un sazarotajām lingvistiskajām problēmām, ko risina mūsdienu valodnieki.

Jāņa Endzelīna prēmijas laureāts P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes docents Jānis Rozenbergs izteica prieku un gandarījumu par izstādes sarīkojumu Koknesē, vietā, kur zinātnieks gadu gadiem vadījis savas vasaras. J. Rozenbergs kavējās atmiņās par tiem brīžiem, kad viņš lielā bijībā un kautrībā devies konsultēties pie akadēmiķa J. Endzelīna sakarā ar savu jauno uzdevumu — docēt studentiem ievadu baltu filoloģijā. Docents uzsvēra, ka bez J. Endzelīna pētījumiem nebūtu spējis lasīt kursu latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā.

Klātesošos uzrunāja arī V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta docente Jāņa Endzelīna prēmijas laureāte Antoņina Reķēna. Viņa norādīja uz aktuālākajām valodas izpētes problēmām un aicināja jauniešus vākt valodas materiālus — ieklausīties un fiksēt dažādu paaudžu runu un pierakstīt savas apkārtnes vietvārdus.

Filoloģijas zinātņu kandidāte Rasma Grīse siltiem vārdiem raksturoja dižā valodnieka personību — viņa neizslikstošo darba mīlestību, augsto kultūru un dāsno sirdi.

Izstādes atklāšanu kuplināja Jāņa Endzelīna Kauguru astoņgadīgās skolas audzēkņi ar tautasdziesmu skandējumu un valodnieka mazmazdēls Ingmars Zemzaris ar Jāzepa Vītola tautasdziesmu parafrāžu atskaņojumu.

Sarīkojuma dalībniekiem bija iespēja dzirdēt arī pašā akadēmiķa J. Endzelīna balsi 1953. gada ierakstā un šādi uzzināt (dažiem arī atmiņā atsvaidzināt) viņa šai runā izteiktās nopietnās un vēl aizvien aktuālās domas vairākos valodniecības jautājumos.

Daudz interesanta piedāvāja ekspozīcija. Tanī bija redzami J. Endzelīna darbu pirmizdevumi, manuskriptu fragmenti, viņa vecāku, skolas un studiju gadu fotogrāfijas, kā arī daudzie augstie apbalvojumi. Akadēmiķa pašā klāties ilūziju izraisīja viņa personiskās lietas — darba galds, rakstāmpiederumi, krēsls, cepure un spieķis.

Latviešu valodniecības dižgara Jāņa Endzelīna piemiņai veltītā izstāde bija skatāma no 18. maija līdz 15. jūnijam.

SATURS

Latviešu grāmatniecības četrsimtgadei

<i>Kalinka L.</i> Par dažām tendencēm Padomju Latvijas grāmatu izdošanā (1945.—1985. g.)	7
<i>Roze L.</i> Latviešu leksikogrāfijas 350 gadi	22
<i>Šimanis G.</i> Garīgās kultūras bagātību krājējs. Kārlim Eglem — 100	34

Ieskats latviešu valodniecības vēsturē

<i>Šimanis G.</i> Atis Kronvalds un 19. gadsimta 70. gadu vārdnīcas	43
<i>Grāpis A.</i> Dažas Ata Kronvalda simtpiecdesmitgades atskalas	47

Rakstnieks un valoda

<i>Kalnačs B.</i> «Lāčplēša» simtgade. A. Pumpura eposa valodas vērtējumi	59
<i>Kalnačs B.</i> Daži Raiņa valodas meistarības jautājumi	67
<i>Zilberte L.</i> Runāšanas verbi salīdzinājumos Andreja Upīša «Laikmetu griežos»	75
<i>Laiveniece S.</i> Neliterārā leksika Andra Puriņa romānos	79

Tulkojumu valoda

<i>Zauberga I.</i> Sekspīra tulkojumi pirms simts gadiem un šodien	86
--	----

Pareizrūna

<i>Kušķis J., Plataiskalne M.</i> Uzsvars citvalodu īpašvārdos	95
--	----

Gramatika

<i>Rozenbergs J., Tropiņš A.</i> Izsaukmes vārda funkcijas	101
<i>Lokmane I.</i> Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā	109
<i>Dimants A.</i> Pavēles un īstenības izteiksmes formu jaukšana	119
<i>Kalna B.</i> Kļūdas piedēķļverbu lietošanā	124
<i>Leikuma L.</i> Iesim siena pļautu, siena pļaut vai sienu pļaut?	128

Leksika un frazeoloģija

<i>Evarte A.</i> Pārlietu bieži lietotie vārdi dažādos nosaukumos	133
<i>Kumsāre S.</i> Toponīmiskās izcelsmes internacionālismi latviešu valodā	137
<i>Veisbergs A.</i> Netulkotā frazeoloģija latviešu valodā	141

Vērojumi un pārdomas

<i>Ozoliņa I.</i> Laikraksta pirmā un pēdējā lappuse	152
<i>Bulle I.</i> Vērojumi par laikraksta «Komunisma Ceļš» valodu	156
<i>Veidmane D.</i> Topošā pedagoga domas par sacerējuma valodu	160

Atvadu vārdi

Šķīroties no Otomāra Vilāna	165
-----------------------------	-----

Hronika

Jubilejas rindas [par Tamaru Porīti, Andu Plēsumu, Klementiju Gaīlumu un Elmāru Liepu]	168
Jāņa Endzelīna piemiņas izstāde	173

СОДЕРЖАНИЕ

К 400-летию латышского книжного дела

- Калинка Л.* О некоторых тенденциях в книгоиздании Советской Латвии (1945—1985 гг.) 7
Розе Л. 350 лет латышской лексикографии 22
Шиманис Г. Хранитель духовной культуры. Карлу Эгле — 100 34

Из истории латышского языкознания

- Шиманис Г.* Атис Кронвалд и словари 70-х годов XIX века 43
Грапис А. Возвращаясь к 150-летию Атиса Кронвалда 47

Писатель и язык

- Калначс Б.* Столетие эпоса «Лачплесис». Оценка языка эпоса А. Пумпура 59
Калначс Б. Некоторые вопросы мастерства языка Райниса 67
Зилберте Л. Глаголы речи в сравнениях в романе Андрея Упита «На грани веков» 75
Лайвенице С. Нелитературная лексика в романах Андра Пуриныша 79

Язык перевода

- Зауберга И.* Переводы Шекспира сто лет назад и сегодня 86

Орфоэпия

- Кушкис Я., Платайскалне М.* Ударение в иноязычных именах собственных 95

Грамматика

- Розенбергс Я., Тропиньш А.* Функции междометия 101
Локмане И. Взаимодействие видового и временного значений в глагольной системе латышского языка 109
Димантс А. Смешение форм повелительного и изъявительного наклонений 119

Жална Б. Ошибки в употреблении префиксальных глаголов	124
Лейкума Л. Iesim siena p autu, siena p aut или sienu p aut?	128

Лексика и фразеология

Эварте А. Неоправданно частое употребление одних и тех же слов в разных названиях	133
Кумсаре С. Интернационализмы топонимического происхождения в латышском языке	137
Вейсбергс А. Иноязычная фразеология в латышском языке	141

Наблюдения и размышления

Озолия И. Первая и последняя страница газеты	152
Булле И. Наблюдения о языке газеты «Комунисма цельш»	156
Вейдмане Д. Размышления будущего педагога о языке ученических сочинений	160

Прощальные слова

Прощаясь с Отомаром Виланам	165
---------------------------------------	-----

Хроника

Юбилейные строки [о Тамаре Порите, Анде Плесуме, Клементии Гайлумсе, Элмаре Липе]	168
Выставка, посвященная памяти Яна Эндзелина	173

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ
ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА

Сборник статей
24-й выпуск

Слово молодым филологам

Составил Я. Розенбергс

Рига «Авотс» 1988

ИБ № 2060

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS
JAUTĀJUMI

Sastādījis Jānis Rozenbergs

I. Krepica mākslinieciskais noformējums

Redaktore D. Guļevska

Mākslinieciskais redaktors J. Reinsons

Tehniskā redaktore A. Gerbaševska

Korektore A. Ābele

Nodota salikšanai 5.02.88. Parakstīta iespiešanai 9.11.88. JT 01510. Formāts 70×100/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 7,25 uzsk. iespiedl.; 7,41 uzsk. kr. nov.; 7,39 izdevn. l. Metiens 4000 eks. Pasūt. № 140-4. Cena 35 kap. Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 11/V-241. Iespiesta Latvijas izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības ražošanas apvienības tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

- La 802 **Latviešu** valodas kultūras jautājumi:
(Rakstu krāj.) 24. laid. Vārds jaunajiem
filologiem / Sast. J. Rozenbergs. — R.:
Avots, 1988. 178 lpp.: il.

Lielāko daļu darbu šajā laidienā sarakstījuši studenti — te ir vērojumi par rakstnieku darbu valodu, par valodas kļūdām laikrakstos, pareizrūnas kļūdām u. c. Nodaļā «Rakstnieks un valoda» aplūkota Raiņa, A. Upīša, A. Pumpura un A. Puriņa daiļdarbu valoda un mākslinieciskā meistarība.

Laidienā ir nodaļa «Latviešu grāmatniecības četršimtgadei», tajā ievietots L. Kalinkas raksts, kurā analizēts pašreizējais grāmatu izdošanas stāvoklis Latvijā, L. Rozes sniegtais pirmo latviešu valodas vārdnīcu apskats un studenta G. Šimaņa piemiņas raksts bibliogrāfam un literatūrzinātniekam Kārlim Eglem viņa 100 gadu jubilejā.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306054820

0,35 rbļ.

Latviešu valoda ir ne tikai spējīga un spēcīga,
lai būtu par izglītības un civilizācijas nesēju,
izpildot pienākumus,

kuri viņai kā latviešu tautas mātes valodai piešķirti,
bet viņai ir arī neapstrīdamas tiesības uz to.

Latviešu tautas locekļiem,
kas tieksies pēc augstākās izglītības,
nāksies mācīties bez mātes valodas vēl daudzas citas valodas,
pa daļai zinātnes, pa daļai valsts apstākļu dēļ.

Tā izglītotam latvietim,
nododoties kaut tikai vienai zinātnes nozarei,
piemēram, lai sīki iepazītos ar savas tēvijas vēsturi,
jāmācās vairākas valodas.

Šinī vien nolūkā izglītotam latvietim jāprot
grieķiski, latīniski, vāciski, krieviski, poliski,
zviedriski, dāniski, franciski u.c., neskaitot mātes valodu;
citādi viņš nenokļūs pie vēstures avotu pētīšanas.

Atis Kronvalds.